

84(2-632.93)-5

Б479

С24320

БЕППАЙЛАНЫ
МУТАЛИП

**ЁЧЮЛМЭЗ,
ЖАНАР
ОТУБУЗ**

Бепайланы Муталип

НАЛЬЧИК
2014

БЕПАЙЛАНЫ
МУТАЛИП

ЁЧЮЛМЕЗ,
ЖАНАР
ОТУБУЗ

Назмула
Дастанла
Хапар
Сахна чыгъармала
Кёчюрмеле

НАЛЬЧИК
«ЭЛЬБУС»
2014

государственная
специальная библиотека КБР
им. Т. К. Мальбекова
г. Нальчик, ул. Ногмова, 43

84(2=632.93)-5
479
УДК 821.512.142-1
ББК 84(2-632.931)-5
Б.479

Беппаев М. А.

Б 479 Не погаснет огонь очага: Стихи. Дастаны. Рассказ. Драматические произведения. Переводы/ Вступ. ст. И. Бабаева. – Нальчик: Эльбрус, 2014. – 336 с.

ISBN 978-5-7680-2602-8

В книгу известного балкарского поэта Муталипа Беппаева, чье творчество характеризуют постоянный поиск новых художественных средств выражения и истинное новаторство, вошли как традиционные для авторского почерка короткие, с глубоким подтекстом стихи, так и достигающие в тематическом и жанровом отношении эпического звучания дастаны и драматические произведения. Впервые широкому читателю представлен и рассказ «Беглец», за который автору была присуждена Международная премия имени Махмуда Кашгарского (Анкара, 2012).

УДК 821.512.142-1
ББК 84(2-632.931)-5

© Беппайланы М. А., 2014
ISBN 978-5-7680-2602-8 © «Эльбрус» китап басма, 2014

АНЫ ТИЗГИНЛЕРИНДЕН КЁЛЮНГ, БЕТИНГ ДА ЖАРЫЙ

АЛ
СЁЗ
ОРУНУНА

Бусагъатда дуняда малкъар поэзия, аны ниет магъанасын, суратлау кючюн алып къарагъанда да, шаркъ, женуб, орус-роман болсун, битеу миллет литератураланы араларында намысы, сыйы да жюрюген бийик ауушлу, ыран жоллу, боран желли, кюн туушлу да поэзия болгъанын айтыр кереклиси жокъду. Ол шарт кимге да (артыгъыракъ да литературагъа къуллукъ эте келген адамгъа) кюн кибик туурады.

Аны себепли, бизни элде жаза башлагъан жаш назмучуларыбыз болсун, бюгюн киши ортасына келген, хайт деген поэтлерибиз болсун, бары да къуру къолгъа къарап ёсметенлери баямды. Аланы хар бирини да, ананы акъ сюгю бла келген фахмусуна, хунерине, сёз усталыгъына кёре, алагъа дери жазгъан поэтлени назмуларын эниклеп кюрешмей, поэзияны алыкъа киши эшитмеген жүрек сырын, таша чыгъышларын да эслеп, башхаланы къатламаз ючюн, кёп билирге, окъургъа, юйренирге, чынтты поэзияны сагъышын этерге да онглари

бола келгенди. Ол онгуну биз буруннгуну закий поэтлерини, кеси поэтлерибизни да суратлау сёзлеринде бюгюн-бюгече да кёргенлей турабыз.

Болсада керти назмучуну бек сыйлы дерс китабы жашау кесиди деп, мен алай къарайма. Табийгъат болумланы бла адамны жашагъан дуниясында къууанч, жарсыу да кезиу бола келген кюнлени араларында тюбеген, хар къарагъан кёзге урунуп, туура болуп къалмагъан, жашырын байламлыкъланы, излеп, таба билмеклик хар поэтни борчуду. Ол сыйлы борчну, эски этип, унутуп къоймай, дайым эслеринде тутхан жазыучула бла поэтле бизни литературада бек аздыла...

Беппайланы Муталип аладан бирлериди. Алай аны бизден бирибизге да ушамагъан назму хаты барды... Ол Муталипни назмусуну ишленнген агъачында, аны солууунда, музыкасында да кёрюннгенлей турады... Андан сора да, Муталип поэзияны бийик таууна жашауну жолсуз жоллары бла, ыран жолла бла ёрлейди, Огъары Чегемде Битиклени тарых атлауучлары бла ёрлеген кибик!..

Ол кесини поэзиясында сёзню ойната, ойлата да билген поэтди. Аны назмусу бирде къурмач чартлагъанлай чагъады, Чегемде ата-бабаларыны туугъан ташлары Камны боюнунда акътуякъ тайчыкъ ойнакълап чапхан кибик! Анда Тыхтеннгини бийик жели шууулдайды, атасы Азнорну къолан эмилиги чегем жайлыкълада кишней тургъан кибик! Муталипни поэзиясы, аны ёз халкъына тутхан ниети, дуниягъа кёз къарамы да Тыхтеннгини чыран суулары кибик тазадыла.

Манга алай айтдыргъан поэтни «Уянган къа-
яла», «Толкъунлу долай», «БАМ да – кеси юйюм-
ча», «Кюйгенлени тюшлери», «Абайланы Солтан-
Бек», «Дунияча деменгили Къайсын», Орхон-Ени-
сей жазулагъа, Байкалгъа аталгъан поэмалары,
андан тышында да аны, «Чалгъычысы» кибик,
адамны ёмюрюн жангыз бир солуугъа сыйындырып
къойгъан аллай-аллай назмуларыдыла. Ала бирде,
ургъан суу кибик, келе да, кёл бола, ычхына да,
дагъыда кёл бола, жашауну юсюнден сагъыш этди-
редиле. Бирде, гара шаудан кибик бёркюп, жолоу-
чугъа эс тапдырадыла:

*Бёрк, жырла, маржа, шаудан,
Къуу жарсыуну жашаудан!
Чыгъа тепсеу къуришодан,
Элт къууанч асыл Таудан!*

Поэтни назмусуну ишленнген агъачы атлауучлу
къала кибик, халкъны тарых басхычы кибик! Аны
бир сёзюне къагылгъанлай, назму къала оюлуп ке-
терге ушайды. Ол затха поэтни кесини къарамы да
алайды:

*Ойма-ой!
Тёбентин келген тёбенни,
Ойма-ой!
Гебенли сыртда гебенни
Ойма-ой!*

*Сен жырны ариу макъамын
Ойма-ой!*

Бу тизгинле тилекча эшитиледиле. Биз алада поэт айтхан сёзюн багъалай, сыйлай да билгенин эслейбиз. Муталип хар керти поэтни сёзюне, заманга да ол кёзден къарагъанын ангылайбыз:

*Китап – кьолда,
Тут тап жолда...
.....
Ансыз –
Жууукъ – ангсыз!..*

Неда:

*Заманны ачылып кьучагъы,
Жазуунга тюшсе бир чагъы –
Болур кери
Жазуу бичагъы...
Бойнунгда – ёмюрлюк минчагъы!..*

Бу назму аят поэт битеу дуния адабиятыны тарых сагъышын этгеннге ушайды.

Да ма аллай бирден тюшюреди эсге Муталип бурунгулу поэтлени ичлеринде, сайлап, Гомерни, Архилохну, Катуллну, Дантени, Петрарканы, шаркъ поэзияда – Хафизни, Хайямны, Саадини, Ахмед Есевини, кытай-япон философияда бла литературада – Конфуцийни, Басёну, Ду Фуну, орус поэзияда – Тютчевни, женуб поэзияда – Рембону бла Аполлинерни. Аллай бирден сагъынады поэт уллу

художниклени араларында, сайлап, Роденни бла Гойяны атларын, ала бла бирге уа бизни белгили художниклерибиз Акъкъызланы Якубну бла Гуданаланы Борисни айтып къояды... Композиторладан а Свиридов бла Рахайланы Анатолийни сагъынып къояды... Ол а, битеу дуняда бурун замандан бери башха айтхылыкъ поэгле, художникле, композиторла да болгъанларын биле тургъанлай, Муталип бу мен атларын санап чыкъгъан закийлеге энчи кёзден къарагъанын, алагъа уллу хурмети да болгъанын кёргюзтеди:

*Сокъур болсам да,
Гомерча кёралмам.
Сангырау болсам да,
Бетховенча зиталмам.
Акъсакъ болсам да,
Кязимча баралмам...*

Поэт бу алты тизгиннге, Гомерден Кязимге дери ненча ёмюр озгъан эсе да, барын да сыйындырып къойгъан кибики. Жаз тил бла айтханда, къалыу-баладан – бизни заманнга къыл кёпюр тартхан кибики!.. Аны терен ангылап, уллугъа уллу дей, хурмет эте келген окъуучу бир такъыйкъаны ичинде ол кёпюрден – ары да, бери да ётгенча болады. Хурметсиз адам а, сёзню не ары-бери буруп, сымарлап, сылап-сыйпап кюрешсе да, поэзияны аллай сыйрат кёпюрюнден ёталлыкъ туююлдо.

Нек дегенде, поэзияны сыйрат кёпюрю огъурсузла жолу туююлдо да – андан. Мен да андан

айтама къайтарып: Муталипни поэзиясы огъурлу поэзияды деп, агъач кыйырында ингир къарангыда кеч жолоучуланы бетлерин жарытхан от кибики!.. Кертиси бла да, поэтни бир-бир назмуларын окъусанг, кече тауда мыдых отну ышыргъанлай боласа, кёлюнг да, кёзюнг да жарыйды. Ол а фахму жарыгъыды, – атадан, анадан, ташдан, суудан – къудуретден келген фахму жарыгъы!

*Биз Чегемде
Къалдыкъ,
Кёп ариулукъ
Алдыкъ,
Бек ишден
Арыдыкъ,
Кюн тогъуп,
Жарыдыкъ...*

Бу назмуну окъугъанлай, Тыхтенги, Кам башында къамала кибики сюелген къаяла, Башиллик, Къапчагъай, Сызы ауушу, Суу-Ауузу, Чучхурла, Жугъутур кёл – битеу Чегем тары кюнню жарыгъына къууанганча, алай ариу кёрюнеди, поэтни «Уянган къаяларында» ёмюрлюк жукъудан бу кюн къагъып уятхан кибики!..

Дунияда болуп кетген, бола тургъан, энди болукъ затланы юслеринден да поэтни кесини ёз сезими барды. Ол аны уллу, гитче назмуларында да кёрюннгенлей турады:

*Эс ташлада ёсе сёзюм,
Жазыу бетден къарай кёзюм,
Излей Тюркге Хорлам, Тёзюм –
Билгич Тоньюкукма ёзюм!*

Бу назму сура окъугъан адамны бурун заманлагъа – «эс ташларыбызгъа» алып кетеди, алай ол аны анда – къарангыда къалдырмай, поэтни бетинде – Тоньюкук бла бирге артха да къайтарады. Бепайланы Муталипни быллай кёп назмусу барды. Аланы барын айтама десенг, сёзню ахырын тапхан кыйын боллукъду. Алай ала бары да Муталип илхамы толкъун-толкъун келген, таза да «кюнден тогъуп жарыгъан» поэт болгъанына шагъатдыла.

Тыхтеннгиден къарап, дунияны уллулугъуна, кенглигине да бютюн сейирсинирик поэтни энтта да кёп жыл илхамлы болуруна, Чегемни нарат хауасын алып келген назмусу жолда, жарыкъ жауун жетген кибик, жете туруруна да мен ийнанам... Сёзюмю уа бир ненча жыл мындан алгъа мени «Поэзия неди?» деген бир сорууума Муталип берген жууап бла бошаргъа сюеме, аны «назму жолу» бла:

*«Жулдуз шинжилени,
Мырхыкларын айыргъанлай,
Айыра,
Аламны
Таралмагъан чачындан
Жыяды
Юшюй тургъан ууучуна –
Жарлы поэт...*

...Бу назму, жулдуз шинжиледен жаратылып кьалгъанча, кьалай эсе да чыгъып кьалды кеси аллына: таулу тиширыула, жюн, юзмелтле, кийизле, чепкенле; кьойла – кюнлюм бетде; бийиклик, алам... Дагъыда сен, кесинг, жазаргъа кюрешген факъыр: дуня ачылыкъны жүрек ачыкълыгъы бла хорларгъа итинген жарлы...»

Хар сёзю жүрекке жетмеймиди, жүрекден – жүрекке?! Угъай, былай айталгъан поэт таза жүрек байлыгъы болгъан поэтди.

Аны мындан арысында да «назму жолун» Чегемде кеси тогъуучу кюн жарытханлай туруруна мени аз да ишегим жокъду...

БАБАЛАНЫ Ибрахим

15 июнь 1999 жыл

НАЗМУЛА

ПОЭТМЕ МЕН ДА,
ПОЭТ

Сокъур болсам да,
Гомерча кёралмам.
Сангырау болсам да,
Бетховенча эшталмам.
Акъсакъ болсам да,
Кязимча баралмам...
Алай,
Кесимча кёралсам,
Алай,
Кесимча эшталсам,
Алай,
Кесимча баралсам, –
Поэтме мен да,
Поэт!..

ХАЛКЪЫМА

Мен
Жашагъанча сенде
Бар
Ётген ёмюрледе,
Сен
Жашарса менде
Бар
Келлик ёмюрледе...

C 24320

**МЕНИ ИЗЛЕЙ,
МАЛКЪАРЫМ**

Жюрюген
жерлериме
Ызымдан келдиле
Тауларым,
Халкъым...
Хар шуехумда къалды,
Мени излей,
Малкъарым.

2 Бепайланы Муталип

Т.И.К. «Государственный
литературный музей им.
М.Г.М. Мухоморова»
ул. Невский, 42

**КЪАРАДЫМ
БУ ДУНИЯГЪА**

Бирде ташдан,
Бирде кырдыкдан,
Бирде тамычыдан,
Бирде _____
 жулдуздан –
Къарадым бу дунягъа,
Къарадым кесиме...

ДАРМАН-ДАРЫ – ЧЕГЕМ ТАРЫ

Толкъунлача, жап-жашил сыртла.
Тепсеуге баргъанча наратла,
Адам да жүрютгенча къанатла:
Лякъдан чартлай, къача чатла,
Жырынгы ариу-ариу къатла,
Къалай уча иги къууум – атла!..

Туз-дамын ананы багъалай,
Журтунга талпына, жүр алай,
Айлан гашха, чёпге алгъышла жоралай...
Тау, къая – алтын деу сынжырлай,
Суу-Лууз, жанымчаса, жырлай,
Жана кюнде, накъут-налмасча, хазырлай!

Гермиле жүрек да жашагъан,
Чегемге болмаз тенг; ушагъан,
Сени къалай насыпды жокълагъан!..
Тауларынг ёмюр сыр сакълагъан,
Хар келген анданды сукъланнган –
Эсде элтир сени тансыкълагъан!..

Туз-дамын ананы багъалай,
Журтунга талпына, жюр алай,
Айлан ташха, чѣпге алгъышла жоралай..
Тау, къая – алтын деу сынжырлай,
Суу-Аууз, жанымчаса, жырлай,
Жана кюнде, накъут-налмасча, хазырлай!

Хар чапырагъы – дарман-дары,
Татханны – узунду къадады,
Ахлунгча хар кезлеу – сакълай бары!
Кеталмаз адам да бир жары,
Кавказны ара бу жаухары,
Жары, тюзю жарыу – Чегем тары!

Туз-дамын ананы багъалай,
Журтунга талпына, жюр алай,
Айлан ташха, чѣпге алгъышла жоралай..
Тау, къая – алтын деу сынжырлай,
Суу-Аууз, жанымчаса, жырлай,
Жана кюнде, накъут-налмасча, хазырлай!

ТАУЛАРЫН КЁРДЮ ТАУЛУ

Беппайланы Азноргъа

Узакъдан келди Таулу,
Тузакъда болуп даулу.
Шам Чегем, санга – жолу:
Къучакълай онгу, солу...
Къууанчдан гошпа-толу
(Биринчи кере болур)
Кёзлери, бети, къолу!..
Чёп, тау да – жапсарыулу;
Кёк жер, суу да – аяулу;
Тауларын кёрдю Таулу!

15.12.1996

УРЧУКЪ

Къудайланы Нафийсатха

Ана, жыр да айтханлай,
Урчукъгъа къапланнганлай,
Тау халкъын къутхаргъанлай...
Бизни бай этерине
Жюреги ийнаннганлай:
Кечесин эрттенине –
Тарыгъыусуз, такъгъанлай...
Жанын аямагъанлай –
Юзмелтге къатлагъанлай...
Туудукъла жетерине
Жаны тартыннганлай:
Дууа шыбырдагъанлай,
Намазын да къылгъанлай,
Бир бек да жарыгъанлай,
Сур жолну жарытханлай,
Асыллай къалалгъанлай!
Ана, жыр да айтханлай,
Урчукъгъа къапланнганлай,
Тау халкъын къутхаргъанлай...

20.12.2000

ОЙ

Ойма-ой!
Тёбентин келген тёбенниги,
Ойма-ой!
Гебенли сыртда гебенни
Ойма-ой!
Сен жырны ариу макъамын
Ойма-ой!
Адамны халал туз-дамын
Ойма-ой!
Аллахны жерге къарамын
Ойма-ой!
Адамны къадар орамын
Ойма-ой!
Инсанны таурух Борагъын
Ойма-ой!
Таулуну да ичер агъын
Ойма-ой!..

22.07.1994

**ХАЛКЪ
ЖОМАКЪЛА**

Бу
Жомакъла –
Кюн
Жуммакъла,
Бир
Омакъла –
Жан
Къонмакъла!..

27.07.1997

ЖАЛГЪАН НЁГЕРЛЕГЕ

Кёзлери –
Сагъышлыла,
Сёзлери –
Алгъышлыла,
Ишлери –
Къаргъышлыла...

ЖАБЫШМАКЪ

Къолда –
Жабышмакъ:
Бирге
Жабышсакъ,
Женгилди
Артмакъ –
Аякъ
Арытмакъ!..

28.11.1997

ТАРДА

Гелеу сыртла,
Жалау гыртла,
Жинк наратла,
Хора атла,
Жырчы къартла,
Таулу нартла –
Бери атла,
Сурат къатла!

25.06.2000

**БИЗ ЧЕГЕМДЕ
КЪАЛДЫКЪ**

Биз Чегемде
Къалдыкъ,
Кёп ариулукъ
Алдыкъ,
Ишден бек
Арыдыкъ,
Кюн тогъуп –
Жарыдыкъ!

13.10.1997

**ХАР КИМГЕ
АППА-АЧЫКЪ**

Батыналаны Зарифге

Кюнюнг, жанынг да
 хар кимге аппа-ачыкъ;
Сен, гауча, ёренге
 жырдан толу къапчыкъ!
Бизге таурух, жомакъ
 айтхан да аппачыкъ –
Таудан акъыл алыр да,
 Зариф, аланчыкъ!

06.08.2000

КИТАП

Сонет

Китап –
Къолда,
Тут тап –
Столда!..
Ол да,
Къарап,
Жарап –
Жолда:
Жаннга,
Къаннга –
Жууукъ!
Ансыз
Жууукъ –
Ангсыз!!!

18.03.1998

МОЦАРТ БЛА САЛЬЕРИЛЕ

I

Келдинг да ол аманнга,
Чагъыр кьуйдунг стаканнга,
Моцартлыгъын билдирдинг,
Сальери, нек ичирдинг?!

II

Терк кетсин стакан столдан –
Кёп Сальери жетер солдан:
Зат келлик болса кьолдан –
Атарла, Моцарт, жардан!..

III

Бек кёп – алгъа баргъанла,
Боракыгъа жер салгъанла –
Аперимлик алгъанла!..
Сальериле – кьалгъанла!!!

11.11.1994

МАНГА ДА
ТЮШЕР

Манга да
 тюшер
Тюшюмден
 тюшерге
Ёлюмге ёрлерге...
Къабырны
 жерлерге...

АТЫМЫ
Ташха... берирге!
Манга да
 тюшер

Тюшюмден
 тюшерге
Ёлюмге ёрлерге...
Къабымдан
 кетерге..

24.03.1995

ЁЛГЕН ТЕНГИМЕ

Анда,
Аллахха жууугъуракъ
Дуниялада,
Жашау башха:
Мындача тьююл
Къытлыкъ ашха,
Огъурлу, сыйлы
Алгъышха!..

Анда,
Аллахха жууугъуракъ
Дуниялада,
Жашау берилмей
Талашха,
Къаргъышха...
Башха, башха...

17.12.1986

ОТРАР

*Мени бла бирге Яникойну
орта школунда окъугъан
тенглериме, нёгерлериме
жоралайма бу назмуну*

Бу къаннга,
Жалыннга,
Сарыннга –
Ким чыдар,
Ким къарар?..
Болушур
Жокъ мадар...
Жанады,
Жан алады

Отрар:

От талайды,
От отлайды

Отрарны!..

О, кюйсюз къадар:
Не билим

къадар –

Гунч болуп
бара!

Билгенни къара –

Къара,

Жютю бичакъ

марай,

Къыра!..

Жанады,

Жан алады

Отрар:

От талайды,

От талайды

Отрарны!..

Жансыз,

Жансыз къала,

Къала ангсыз

Дешт-и-Къыпчакъ

Къучакъ...

Къылыч – жаза,

Жаза

Кюн бетде,

Елюмню суратын –

Палахны

сур атын!..

От къыя,

От жыя

Къачаргъа,

Учаргъа кюрешгенлени

Къанатларын,

Чархларын,
Жанларын...
Кырдык да
 къара,
Кюнюм да
 къара –
Къап, къап, къап.
Къап-къара...
От талайды,
От отлайды
 Отрарны:
О, кюйсюз
 къадар,
Не билим къадар –
Гунч болуп бара!
Билгенни къара –
Къара,
Жютю бичакъ
 марай,
Къыра!..
Ненча Шекспир,
Ненча Спиноза?!
Къал
 биринг бир!..
Бизни –
 окъ оза,
Бизге –
 окъ – жаза!..

Бу кяаннга,
Жалыннга,
Сарыннга –
Ким чыдар,
Ким кьарар?!
Жокь болушур –
Мадар!..
От талайды,
От отлайды
Отрарны:
О, кьара кьадар!
Кюн, тыхсый,
багар...
Ол дагъы агар –
Атармы,
Отрар?!

1980 бла 2011 жылла

ТОЙЧУЛА

Сонет

Барыбыз –
Тойгъабыз!
Барабыз –
Къойгъабыз!
Къартыбыз –
Жырлыбыз!
Атлыбыз –
Жоргъабыз!..
Тойгъанбыз –
Талгъанбыз!

Аслабыз –
Къууабыз!
Маслабыз –
Ауабыз!..

18.03.1998

АЙ

Ай-ай-ай!..

Къалай жаланды

ай:

Къышхыда

Къабыша,

къалтырай,

Кёкню

Кёк бузунда

учхалай

Баргъан

Ай!..

Ай-ай-ай!..

Къалай жаланды

ай:

От жагъа

Жылыугъа

учханлай,

Мияла

Кезлени

къучакълай

Баргъан

Ай!..

Ай-ай-ай!..

Къалай жаланды

ай:

Жылы жай...

Баллиде да

жырлай,

Хар будай

Бюртюкден да

къарай

Баргъан

Ай!..

Ай-ай-ай!..

Къалай жаланды

ай:

Къышхыда

Къабыша,

къалтырай,

Кёкню

Кёк бузунда

учхалай

Баргъан

Ай!..

ВЕРЛИБРЛЕ

Менден да иги
Билирле
Жаза
Бирле
Тап верлибрле!
Тиргизирле
Жыр фикирле:
Бушуу, палах
Сибирирле –
Миллет ишге
Берилирле!
Менден да иги
Билирле
Жаза
Бирле
Тап верлибрле...

16.12.2000

СЮЙМЕКЛИКСИЗ

Риммагъа

Сюймекликсиз,
Кюймекликсиз!..
Тар-тар-тар-тар,
Жюрекге тар
Малхуния
Бу дуня!..
Ол келгенлей,
Бир кюлгенлей:
Нюрюн тата,
Жаным ата –
Бушуу бата,
Жарам къата!
Сюймекликсиз,
Кюймекликсиз –
Малхуния
Бу дуня!..

21.12.2000

СЕН ДА
АЛДАН

Сен да алдан
Хазна малгъа,
Жемли жалгъа,
Бара алгъа –
Къуллукъ алгъа!..
Сен да алдан,
Бола жалгъан...

15.02.1989

ТАУЛУ
АТЛА

Атла, атла,
Таулу атла:
Отлай, отлай,
Ариу атлай
Жана – отлай!

Атла, атла,
Талай атла:
Отлай, отлай,
Къалай атлай?!
Тала – отлай!

Ат атата,
Ёлюм тата,
Кюнлей ата,
Уча атла,
Таулу атла,
Къарча атла!

26.02.1989

**ЖАУАДЫ
ЖАБАЛАКЪ**

Жауады,
Жауады жабалакъ:
Жел, жеркле,
Ат жалкъа –
 чыммакъ-акъ!..

Жабалакъ,
Жараулу чабала,
Төгерекни
Къар бла
 сабала!..

Жабалакъ,
Жабалакъ, чап, ала, –
Төгерекни
Къар бла жабала!..
Кел – берлакъ,
Бар – арлакъ,
 чап, ала!

Жар артын,
Тау аллын
 сабала...

Жауады,

Жауады жабалакъ:
Жел, жеркле,
Ат жалкъа –
 чыммакъ-акъ!..

14.11.94

ЖАНЫМЫ ЖАНЫУУ

Аны ышарыуу,
жарыуу;
Къатымда, жанымда
барыуу:
Жанны ышаныуу,
жаныуу –
Мени жазыууму
къарыуу!..
Энди болмаз
ангны арыуу!

16.04.2001

ЖЮЗИОМЛЕ

Тюзде ёсюле,
Тауда кюселе,
Токъ ёшюнлюле,
Ариу сюзюле,
Асыл сёзлюле,
Бир тап юзюмле –
Бишген жюзюмле,
Бишген жюзюмле –
Жарыкъ сезимле!..

21.11.1997

**ЧАКЪДЫ
САКУРА**

Чакъды тап
Сакура,
Желчик да
Сакъ ура,
Капол да
Согъула...
Кёрюрча
Сокъурла –
Чакъды тап
Сакура!

28.08.1997

ОРАМДА ТЕРЕКЛЕ

Орамла жанында терекле
Ызымдан
 чапханлай келирле,
Бир сени кёрюрге термиле...

КЪАРАСАМ САНГА

Къарасам санга –
Эки
Ач къуш
 кёзлерим...
Чабышадыла,
Бетинги
Букьдурургъа ашыгъа,
Къолларынг
(Таууш этедиле,
Шибияла
 атылгъанлай,
Къушланы
Луур къанатлары)...

ЖУЛДУЗ ЖАУУН

Жууунады
Жулдуз жауунда,
Ууучу тола
Жаннган тамычыладан,
Таулу кыыз...
Къалай тамаша
жарыйдыла
Аны
жулдуз жугъу
санлары...

02.06.1982

**САКЪ
ЖАУУН**

Чорбатында юйчюкню
Къайгылы
 чыккырдай,
Сакъ жауун,
Би ни
'Джи би ни
 сагъайта
Шош жууукълукъдан...

20.10.1982

ЧАРХ ИЗЛЕЙ

Лариса Малининагъа

Тууарылгъан арбама
 чарх излей,
Гитче кёлчюкге
 узалдым:
Айны дингил сунуп.
(Мени жаным
 бир кьоймайды
Кюнюнде, тюнюнде да
Санга термилгенин.
Бусагъатчыкъда
 чакъгъан
Балли терек
Сууукъ желге
 ашыкыгъанча...)
Ай – дингилден
 башын кьарата,
Кимни эсе да
 эниклей.
Зауукълу жырлай
 зауаллы макъа...

**ЖОРГЪАЛАЙДЫ
ШУЛПУ**

Шургулу:
Кѣлчюкле –
Болъанча ургулу...
Биченчиден кълса
Бир жугъу,
Къоркъмаз –
Болса да
 угу-жугу,
Къачмаз чалгъыдан
Тау урлугъу!..
Жоргъалайды шулпу
Шургулу:
Хар ханс
Жауун бюрчек
Жугъулу!

21.08.1979

ТОЛАН

Дыркыылада,
Чынгыл тикде:
Зурнуклача,
Чайкыала желде,
Учадыла
Баш Бедикде,
Дуруладан
Юзмелт тите –
Тау
Хур кызла,
Бир бийикде,
Тюз булутла
Тенглигинде –
Бийчеликте!..
Дыркыылада,
Чынгыл тикде,
Биченликде!

02.03.1999

ЖАУУН ТЕПСЕЙ

Хаджиланы Даниялгъа

Доюн тюйюлдю
Ашыбыз...
Элекчады
Шалашыбыз:
Элей жауун
Юсюбюзге;
Тепсей жауун,
Аякъ бюге,
Бар кийимибизде...
Ёрге
Сакъ аралгъан
Кёзюбюзде,
Айта тургъан
Сёзюбюзде...
Доюн тюйюлдю
Ашыбыз,
Элекчады
Шалашыбыз,
Къургъакъ жерге –
Талашыбыз!..

01.03.1999

СУУЧУКЪ АКЪАЙ

О-ха-хай,
Суучукъ Акъай!
Тёзалдым былай
Къалай,
Юзалдым талай
Алай,
Кюнлени мен
Сенсизлей,
Узакъда
Бир тенгсизлей?!
О-ха-хай,
Суучукъ Акъай!
Биягъы
Жарыкъ жырлай,
Секире
Ташдан ташха,
Болуша сапха,
Ачха –
Бийикден эн,
Учханлай,
Элгендир терк –

Къучакълай!
О-ха-хай,
Суучукъ Акъай!
Ай, сууда
Тюз ыргъакълай,
Чабакъла да
Тутханлай...
О-ха-хай,
Суучукъ Акъай!
Хайда, тенгим,
Къал жукълай,
Тюшюнде
Мени жокълай!..
О-ха-хай,
Суучукъ Акъай!

03.12.1995

**ТЁБЕН
ХАРЫДА**

Биз Тёбен Харыда,
Чертлеуюк дорбунда,
Жауундан

бугъушдукъ:

Жамычы туюбу

Хычыуун

жылыугъа

Къутулгъанча –

Болушдукъ!

Жауун бла

дырында

Биз бир бек

Согъушдукъ!..

06.08.1981

**ТИК
ЖАЛПАКЪ**

Жай. Чилле.
Жаханым –
Тик жалпакъ.
Жут саскы къабырдан
Толгъанды
Кёлегим,
Шалбарым,
Акъ къалпакъ!..
Хужулукъ чаллыкъ –
Онг алгъанды:
Мажюсю обада –
ёреме –
Сын ташха
Мен ушай
кёреме!
Жай. Чилле.
Жаханым –
Тик жалпакъ!..

25.07.1981

ЖАЙ

Сан, жик
 санай,
Бичакъ ойнай;
Жашла
 ачлай
Дуру башлай.
Онг, сол –
 жут кёз;
Арт, ал –
 чорт сёз:
– Сой терк
 къойну,
Эт,
 эт тойну!..
Ёмюр,
 отлай,
Малла отлай...
Быкыы
 чакъды:
Ёртен жакъды!..
Жетди,
 жюзе,

Чибин жыйын:
Алды жюзе –
Этден
 сыйын!..
Сан, жик
 санай,
Бичакъ ойнай;
Жашла
 ачлай
Дырын башлай...
Къурман
 бу той,
Сени, къурт –
 той!..
Адам ишлей-
 ишлей,
Сен а –
 тишлей.

17.07.1987

САКЪ ЖАУУН ЖЕТДИ

Сакъ жауун,
жауум, жетди –
Дырынчыланы жекди:
Ёз кьошдан
узакълада,
Балчыкъда учхалата,
Терк сюрдю
балаганнга,
Къарамай арыгъаннга...
Бу къачда
къачхынчылыкъ, –
Эндиги чалгъычылыкъ, –
Унутдурурча
жетер,
Таулуну дагъы жегер!..

26.07.1982

**ТЕРГЕЙ,
САНАЙ БАРСАМ**

Тергей,
санай барсам,

Чалгъы, къапдынг –
жыйсам –

Эки жылны тамам.

Нечик ссийр
адам

Болур эди ол, танг

Ата, чинг ал,
къайдам,

Дуру уугъа чыкыгъан,

Чалгъы тишеп
баргъан!..

Тергей,
санай барсам,

Чалгъы, къапдынг –
жыйсам –

Эки жылны тамам...

27.07.1982

БЕДИК

Биченнге, Бедик,
Биз санга келдик:
Бек кёп ийилдик,
Кенг-кенг керилдик!..
Эл сайлай билдик,
Ёз журтлай суюдюк –
Бир сени, Бедик!

22.04.2001

ТЮШДЮ ЖАЛПАКЪ

Тюшдю къырмакъ –

Тюшдю жалпакъ:

Аппача – аппа-акъ,

Бу кып-кызыл

къасмакъ:

Тутханча ол

Жол жанында,

Къол аязында

Шинжи

жанын да!..

Тюшдю къырмакъ –

Тюшдю жалпакъ:

Аппача –

аппа-акъ,

Бу кып-кызыл

къасмакъ!

18.12.1998

АРЫДЫКЪ

Биз кырдык
Кёп кырыдыкъ:
Арыдыкъ,
Бек талдыкъ –
Тау жырдыкъ!..

**БОЛДУМ
ХАЙРАН**

О, мен болдум хайран:
Манга жетмез байрам,
Ургламасам айран...
Ургламасам айран...

28.02.2006

**ЖЕЛ
ЧАПСЫН**

Жел чапсын,
Ойнасын,
Жанласын,
Жалынсын,
Алысын
Халысын
Сыласын,
Сайласын –
Малланы
Сыйласын...

05.11.2000

**ЧАПХЫЧДЫ
АТЧЫГЪЫМ**

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Учхан чыпчыкъчыкъча,
Къачхан маралчыкъча –
Чапхычды атчыгъым,
Чапхычды атчыгъым!

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Инчке туякъчыкъла
Чача эрттен чыкъла –
Чапхычды атчыгъым,
Чапхычды атчыгъым!

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Алтынча налчыкъла
Себе жулдузчукъла –
Чапхычды атчыгъым,
Чапхычды атчыгъым!

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Уллу гумулжукча,

Гитче гылычукъча –
Чапхычды атчыгъым,
Чапхычды атчыгъым!

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Арыта жолчукъну.
Жарыта къолчукъну –
Чапхычды атчыгъым,
Чапхычды атчыгъым!

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...
Кюмюш жүгенчиги,
Кийиз иерчиги –
Чапхычды атчыгъым,
Тал чыбыкъ атчыгъым!
Тал чыбыкъ атчыгъым!..

Чакъ-чукъ, чакъ-чукъ, чакъ-чукъ...

1995

ТАУ ЖЫРЧЫКЪ

Айшакагъа

Жырладыла
Жырчыкъларын
тауча:
Таучукъла да,
Тауланчыкъча,
тауча;
Чыпчыкъла да,
Таучукълача,
тауча;
Макъачыкъ да,
Чыпчыкълача,
тауча;
Тауукъчукъ да,
Макъачыкъча,
тауча;
Гюлчюкле да,
Тауукъчукъча,
тауча;
Кючюкчюк да,

Гюлчюкчеча,
тауча;
Киштикчик да,
Кючюкчюкча,
тауча;
Жауунчукъ да,
Киштикчикча,
тауча;
Жырчыкъла да,
Жауунчукъча,
тауча!..

27.12.1985

ТОПЧУКЪ

Фаризагъа

Доп-допчукъ,
Токъ топчукъ,
Жолгъа чыкъ —
Жоргъачыкъ:
Терк барчы,
Жыр алчы
Жырлачы,
Доп-допчукъ,
Токъ топчукъ!

Бу — балчы,
Ма — малчы,
Ол — алчы
Къалашчы!
Ким — башчы,
Ким — ташчы,
Доп-допчукъ,
Токъ топчукъ!

Доп-допчукъ,
Токъ топчукъ,

Жырчычыкь –
Жорт, че, чыкь:
Танг – чыпчыкь,
Жол – чыкьчыкь;

Жолгъа чыкь –
Жоргъачыкь,
Доп-допчукь,
Токь топчукь!..
Доп-допчукь,
Токь топчукь!..

26.02.1987

КЪАЙСЫН

Жашха

Хар къайда да Къайсын
Къайгыра жашасын,
Къыйынын ашасын,
Боракъда баралсын,
Билимле алалсын,
Ёлюмсюз болалсын!
Халкыны кълаласын
Бийикге кълаласын!..
Хар къайда да Къайсын
Адамлай кълаласын!!!

06.02.2001

КЪАТЫМДА

Къатымда
Сабийни сейирсиннгени,
Кюн сайын
Билимге итиннгени,
Къат-къат
Жашырынлыкъгъа
Сингнгени,
Жанымда жарыкъ,
Билгичли кюлгени,
Къатына
Жулдуз кеме да
Келгени!..

27.10.1985

БЁЛЕДИ ЖАБАЛАКЪ

Бёледи жабалакъ
Жырына – чыммакъ-акъ:
Таш-чайыр жолланы,
Жап-жашил къолланы,
Чабакълы суучукъну,
Боз-кёксюл урчукъну,
Моргъулдум ёгюзню,
Хунада кюйюзню,
Акътуюкъ хораны,
Къып-къызыл хоразны,
Тау-къаудан биченни,
Чалыда кишенни...
Уммону ышнырын,
Гаммсшни къышхырын...
Жанмада бешикни,
Куркада эшикни;
Парийни кёзлерин,
Назмуну сёзлерин...
Бёледи жабалакъ
Жырына – чыммакъ-акъ!..

17.01.1995

**КЮН ОЙНАЙ
ТАУЛА**

Жыйылгъанча
таулула –
Топ ойнайдыла таула:
Кюн бири –
солдан ата,
Бирсиси –
аны тута!..
Жаш-къуш, къарт-къурт
къарата,
Топ ойнай тап
таулула,
Кюн ойнай,
ойнай таула!..

07.10.1984

СЕЗ

Созулмакъ,
Бузулмакъ,
Сёз гулмак –
Къутулмакъ!..

28.11.2000

БОЙНАКЪ

Арбаз, арба,
Сынжыр, «курка» –
Ким да келир
Бери кьоркъя.
Ташла, кырдык,
Къабакъ, жипи –
Итчик суйген
Хуна жепи:
Майна – орам
Толу «малдан»,
Билим алырча –
Къыралдан!!!

19.07.1995

**ХЫПЫЯР
ЖАЗЧЫКЪ**

Хыпыяр жазчыкъ –
Бек сиркиу жашчыкъ,
Юфгюре азчыкъ –
Къурду аязчыкъ!..

13.08.1998.

ЧЫПЧЫКЪЧЫКЪ

Къач.
Эрттен ала.
Чыкъчыкъ.
Жет бери,
Че,
Чыпчыкъчыкъ!
Ал
Алтын
Чапыракъчыкъ:
Жаз
Назму,
Къанатлычыкъ!..

05.08.1997

**БАЛА-ЧАКЪА –
КЪАДАМАБЫЗ**

Жашауубуз берсе да кѐп кѳаугѳа,
Сабийлеге кеченг, кюнюнг саугѳа.
Ёсген бала-чакѳа – кѳадамабыз
Болур артда тауда бачамабыз.

ТОП, ОКЪ, ОТ

Топ, окъ, от –
къуралды,
Бирликли болалды,
Кёплени
къыралды –
Энди ол:
Къыралды.

17.02.1999

ЁМЮРЛЮКГЕ АРИУЛУКЪ

Зумакъулланы Танзилягъа

От жагъанг – тау жырлагъа
Жан салгъан – тёр тохана!
Салмай бой сен жыллагъа,
Ёренге – Жыр, Кюн Ана.

Жап-жарыкъ ай кечеле,
Кечиуле – жинк жарыуда.
Жагъада тал бийчеле
Тепсеуге терк барыуда.

Сабырлыкъ, ой асыллыкъ,
Хар жаннга – жандауурлукъ!
Жюрегинг – бал-балхамлыкъ,
Ёмюрлюкге – Ариулукъ!

От жагъанг – тау жырлагъа
Жан салгъан – тёр тохана!
Салмай бой сен жыллагъа,
Ёлюмсюзсе, Кюн Ана!

КЪАДАР

Желге къатлан,
Кёкге атлан,
Жерге къаплан!..
Къадар –

къаплан:

Жут-жут тугар,
Угар, жугар
Болур жер тар!

10.10.1990

**ТАНГ БЛА
ТЕНГ**

О, танг бла тенг,
Терезеден
Атады кюнню –
Юйге – бир тенг!..

15.01.2006

ЖАЗА ЖАЗЫУ

I

Жаза жазыу хар кюн излей,
Сени жауунг болсун бизлей...
Андан эсе, бол жут, бизлей.

II

Жаза жазыу излей
 хар кюн сайын,
Марай сёзню да
 теренин, сайын,
Къаплай чакыгъа
 къадар кюнюн, айын,
Къач чапыракъ элтсин
 къышын, жайын,
Тау журтха
 ол да бир жарасын,
Сынтыл эте жерни жарасын!..

КЪАРГЪАЛА КЪАРАШДЫЛА

Къаргъала къарашдыла:
Жюйрюкле къагъышдыла –
Жюрекле къабышдыла...
Къаргъала къарашдыла –
Саугъагъа талашдыла...

НАРТ КЮН КЮЧЮ

Тар жолланы кенг этерча –
Танг атса,
Берч къолланы минг этерча –
Анг къатса,
Кёп минг инсан миллет ючюн –
Жан атса...
Жыяр тау, нарт кюн кючюн –
Алф патча!..

БУЛБУЛ

Къанат силде,
Чайкъал желде,
Жыр айт элде...

02.03.2006

**ЗАМАН –
АГЪЫШ**

Заман – агъыш:
Эте сагъыш,
Айта алгъыш,
Жаша сау кыш...

Заман – агъыш:
Гоппан кягъыш –
Къарда накъыш...

02.03.2006

ТУТУШ

Жууушдула,
Бууушдула,
Тутушдула –
Къурушдула!

КЪАЙЫНЧЫКЪ

Нечик аппа-ачыкъ,
Нечик аппа-ачыкъ
Желге бу къайынчыкъ:
Бёлер аны къарчыкъ,
Бёлер аны къарчыкъ...
Энди аппа-акъчыкъ,
Энди аппа-акъчыкъ
Болду ол зайынчыкъ...

27.02.2006

**ЖЕЛ
ЭТЕР
ХАТЕР**

Жел этер хатер,
Жёбелей кетер:
Жулкьчу, жулкь – Илкер!

27.02.2006

ИГИЛИК СЕП

Ахшылыкъ халкъгъа кюсеп,
Этгенлей анга эсеп,
Сен игилик, турчу, сеп!..

09.03.2006

**АШЫКЪМАЙ
ЁГЮЗ**

Кесигиз сиз кёрюгюз:
Багъалымы сёзюгюз?
Бир бек ашыкъмай ёгюз!..

09.03.2006

ТЁППЕ

I

Болмазча бу кышха
Жарлы тёппе – кышха,
Излей жаша башха,
Таша амал башха!..

II

Асыры тёппе кышха,
Кирмейди акыыл башха.
Мен аны урдум ташха,
Болмайды, жарлы, башха!..

01.01.2009

БАЛЛИ

Балли алай чакъды:
Гыты кёзюн къакъды –
Жарсыу кери саркъды!..

10.11.2004

ГАЗЕТЧИЛЕ

Къармашыргъа керек мында,
Ишлей эсенг сен «Заманда».
Кече-кюн демей, армауда,
Ишни, сёзню да къармауда:
Бири келе, бири кете,
Барыуубуз – тюз метеке...
Ашыкъ-бушукъ – газетчиле,
Ашсыз-суусуз – гёзетчиле!..
Жарсыт – муну, тыхсыт – аны, –
Жиляй, сынсий адам жаны:
Тырман, жыргыш, гурушхалыкъ..
Мында тюйюш, уруш-Ханлыкъ!

2004

ТУЗАКЪ АСЛАН

Темир чалдиш –
Чалдиу чариш:
Жокъ-жокъ арыу,
Къуру – барыу,
Къуру – барыу...
Терк-терк чаба,
Къабакъ таба:
Уча окълай,
Жауун жокълай...
Бирде жата,
Сын-сын къата
(Анга бу иш –
Нечик бедиш!),
Ёрге тура,
Жут олтура...
Алай базад –
Келир азат:
Къан къутурур,
Буруп урур,
Болур буруу –
Муру-чуру,

Ол чачылыр,
Жол ачылыр!..
Темир чариш:
Жокъ-жокъ арыу,
Къуру барыу!..

13.03.2006

**ОЮЛУР ДА
ТАМАЛЫ**

Бюгюн болмай кьамалы
Таулуну жокъ амалы:
Урланыр да бар малы –
Оюлур да
тамалы!..

01.06.2006

**СЕЛЕЙДИ
БАШДА
АКЪЫЛ**

Селейди башда акъыл,
Тенг бизге шашхын, аккыл.
Хар кимни саны – мыккыл,
Боюнла уа – тюз да къыл...

01.06.2006

ТЮШЮНДЮМ

Тюшюндюм:
Терк тюшдюм
Тюшюмден –
Юшюдюм
Ишимден.

25.06.2000

КЪАРГЪАЛА

Къар-къар-къаргъала!..
Къараргъа къаргъа,
Бу къадар къаргъа,
Къарда къарала,
Шордан тарала,
Тардан арала –
Къадар къаргъала.
Къар-къар-къаргъала!..

22.04.1997

**ЧЫММАКЪ-АКЪ
КЪАР**

Чыммакъ-акъ къар къапханды,
Саулайын жер жапханды –
Къагъытха ушатханды:
Энди бар жүрюгенле,
Агъачда ыз этгенле –
Бу назмуда – тизгинле!

05.11.2000

БАЗБЫЗ

Асбыз,
Азбыз,
Алай
Базбыз!

КЪАРАМА

Къарама –

Къарама!..

Къаргъама –

Къаргъама!..

Жалынма –

Жалынма!..

Айныма –

Айныма!

Жаныма –

Жаныма!..

**АКЪЫЛЛА
АЛДАН**

Акъылла алдан:
Келгенин къолдан
Эгмезча солдан.

02.06.2006

**БИЗ УРУШДА
БИТДИК**

Биз урушда битдик:
Болдукъ сан-сан, жик-жик...
Тауда сарнау, жияу:
Ана кёзле – жинк-жинк!

11.02.2007

МОСКВАДА

Барабыз Арбатда,
Баргъанча тау журтда –
Элде: арба-атда!..

15.07.2000

**АТА-БАБА
ЖЕРИ**

Биз ата-баба жерге келдик:
Бурунда мында бек төрледик,
Бу журтдан Таугъа да ёрледик!..

Ставрополь шахар
16.04.2006

АЛАЙ АЛА

Алай ала
Аллайлалла:
Алдай алдан,
Быргъай жолдан,
Арыталла,
Жыгъылталла!..

13.02.2007

КЪАДАР

I

О, къадар, мычы азчыкъ,
Кёп жашырынлыкъ сенде...
Болмазла ала ачыкъ,
Сюелсенг да ёртенде!

II

Туугъаныма сейир эте,
Ары-бери тентирете,
Къадар жели жазууму
Бирем-бирем седирете!..

КИЙИЗ КИТАП

Сен, хайда, тапчы, тап,
Эски кийиз китап:
Андан хар бир кьадар --
Бизге жарыкъ кьарар!..
Сен, хайда, тапчы, тап,
Эски кийиз китап!

КЕГЕТ ЖУЛДУЗ

Көгет Жулдуз, кеп эт көгет:
Хар адамгъа да берекет
Юлеш, къууат сен бере кет!..

28.08.2011

**КЪАРТХА
ЖУБАНЧ**

Арбаз, юлкю,
Сабий кюлкю,
Оюн, кьууанч –
Къартха жубанч!..

10.03.2013

ТАКЪЫЙКЪА ТАРЛЫГЪЫ

Тарлыгъын такъыйкъаны тергей,
Ол хар чакъны жыйгъанлай артмагъына,
Хар кимге жол нёгер болгъанлай,
Алгъышдан, огъурлулукъдан толгъанлай,
Адамлыкъ ышанларында къалгъанлай.

О, АЛЛАХЫМ!

Сёздеде,
Кёздеде да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Тамырда,
Тыпырда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Сууапда,
Жууапда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Кюйгенде,
Сюйгенде да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Айтханда,
Къайтханда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Болгъанда,
Боллукъда да –

Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Саггышда,
Соггышда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Чалгыда,
Чаллыкда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Алгышда,
Къаргышда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Белляуда,
Жилляуда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен.
Туугъанда,
Жуугъанда да –
Сенсе-сен,
Сау-эсен

09.06.2013

ЖАРЛЫ ПОЭТ

Михаил Кизилова

Жулдуз шинжилени,
Мырхыкларын айыргъанлай,
Айыра,
Аламны
Гаралмагъан чачындан
Жыяды
Юшюй тургъан ууучуна –
Жарлы поэт...

02.03.1983

АКЪСАКЪ КЪАТЫН

Тыякълагъа минип
 барады ол къатын,
Аны мудахлыгъы –
 ачы ургъан
 къамичи...
– Жорт-жорт – терк-терк! –
 ашыкъдыра
 ючаякъ атын...

Тыякълагъа минип
 барады ол къатын,
Сабийлигин
 кёз аллында окъла чачып...

Жылтырай кюнде,
ётерле

Тейри кылычла:
Жол салгъанча
Алтайдан Чегемге...

22.07.1982

ТЕЙРИ КЪЫЛЫЧЛА

Тейри кылычла,
Башларын Чабакълыгъа сугъуп,
Ичедиле суудан.

Бусагъатчыкъда озду
жауун:

Суу бойнунда,
Ташчыкъланы санай,
Чикай-чикай

эте,

Ауушдан ары –
Гюржюге...

ШОШЛУКЪ

Тауушлукъду
шошлукъну

Тауушсуз,
Жумушакъ
къараууну

Жылыуу.
Тауушлукъду
жолоучуну

Бушуулу умутуну
Жулдузну учуундан
Тууууу.

Тауушлукъду
шошлукъну
Тауушсуз шыбырдаууну
Суууууу.

КЯЗИМ

Кемеде кетип бара,
Узакъ болса да ара,

Кеси – Босфор богъазда,
Эси – Кавказ арбазда.

Сюргюнледе таралды,
Къазакъда асыралды.

Хар къайда асыл киши,
Аманламады киши.

Тюрк, Россей, Кавказ бирлик –
Ол анда кёрдю гирлик!..

Кязим жаныбыз бизни,
Байрагъы эсибизни.

Ол жана барыбызда,
Адамлыкъ жырыбызда.

Бюгюн да аллыбызда,
Таулулукъ сырыбызда...

Биз келдик, чыгъа ёрге,
Анкарагъа – тюрк тёрге:

Назмучулукъ сейирге,
Тюшдю бу зат кёзлеге!..

Тау башында – тауса сен,
Халкъ иште – кьадауса сен!

Батыргъа – махтауса сен,
Сауладан да – сауса сен!

Тюрк. Анкара
20.12.2010

ЧЕГЕМЛИ АКЪЫЛМАН

Къулийланы Къайсыннга

Ёмюрле, белене тизгиннге,
Чыгъадыла къагъыт бетине –
Жазады акъылман, жаза!..
Мен кетсем – келирле башхала,
Сен кетсенг – абыныр жырыбыз:
Жаз, жырла – жырлайды жаз,
Ай да, кюн да ата сёзюнгден –
Жаша,
Жашат къаяланы, тауланы –
Сен жаныса аланы,
Жаныса сау аламны!..
Жол жанында ынычхагъанды,
Ашыра тузакълыкъгъа бизни,
Жаралы таш да таралгъанды,
Тёзалмай, бир бек жарылгъанды...
Сен а тёзгенсе алай,
Назму такъгъанлай,
Тау жыр айтханлай,
Чегемли акъылман...
Бир бирни этмей бырناق,

Гомер, Кязим, Пастернак,
Болгъансыз бирге,
Болгъансыз бир бирге таянчакъ...
(Эсимдеди мени да
Ол жаханым жылла...)
Уча-уча чапыракъла, чыпчыкълай,
О, къалай жерни къучакълай,
О, къалай жарыта кюнню,
Акъылманны жаны жана,
О, къалай!..
Ёседи ётмек – ёледи къая,
Адамгъа журт, жол, жыр, назму къоя...
Кёгет жулдуз, жерге тама,
Жер ашыкъгъан суна
Бир анга – аламгъа!
(Адамла да жашай алай,
Бир бирден къоркъгъанлай,
Бир бирни да марай...)
Барады кёкню ай,
Ол бир бек жаланлай,
Тюз эски къайыкълай...
Ашхам жарыкъ нечик,
Болгъанча ай – бешик,
Жер китабы окъулгъанча,
Насыпдан алам толгъанча!
Тамбла ётмек бла гюл,
Бой салмай къышха,

Тагъылып Тейри кылычха,
Ышанлап къарарла кюлкю къабыннган,
Къартдан толу ныгъышха!
Гомер, Кязим, Пушкин
Уянырла жукъудан:
Бары атлай эркин,
Чыгъарла арбаздан,
Эрттенликге салам берирле,
Бирден къууанчлы керилирле...
Мен кетсем – келирле башхала,
Сен кетсенг – абыныр жырыбыз:
Жаз, жырла – жырлайды жаз,
Ай да, кюн да ата сёзюнгден –
Жаша,
Жашат къаяланы, тауланы –
Сен жаныса аланы,
Жаныса сау аламны!..
Сюзюлюп сюеле къаяла –
Тюз тепсеуге баргъан таулула!
Къалай кыйын болур адамгъа
Къол аязында жер-жюзюн элталгъан,
Къалай насып болур анагъа
Жюрек тубюнде аллай жаш жүрюталгъан,
Къалай къууанч болур жерге
Инбашында ол ананы
айландыргъан!..

Ёмюрле бёлене тизгиннге,

Чыгъадыла кыагыт бетине –
Жазады акъылман – жаза:
Агъара алмала, баллиле,
Жан кире темирге, сёзге –
Тохтайды заман...
О, заман!
Сен кетерсе учханлай,
Тамблагъа ашыгышылы атлай,
Бир кесек мычы алай –
Тохта, тынгыла, эшит – ангыларча,
Сен бар келлик ёмюрледе жырларча...
Мен кесим да билеме,
Аны сезе келеме:
Кюнле жарый кёзлеринден –
Жазады акъылман,
Терек чагъа сезиминден –
Жазады акъылман,
Жырын айта къанатлыла –
Жазады акъылман,
Кетгенлени къайтарала –
Жазады акъылман,
Бар жарасын дунияны
Сыйындырады ёз жаны –
Жазады, жаза жазаны...
Ол такъыйкъа,
Сау эте ёлгенни,
Жюрюте ай, кюнню,

Сюелте абынган адамны,
Саркъдыра сууланы,
Жандыра жулдузланы...
Минг-минг жыл алгъа мындан
Мен сезгенме,
Мен билгенме
Аны сюеллигин,
Аны къарарыгъын аллымдан,
Тохтатырыгъын бу чабышдан...
Мен кетсем – келирле башхала,
Сен кетсенг – абыныр жырыбыз:
Жаз, жырла – жырлайды жаз.
Тохтагъанчады заманыбыз...
Жазады жаза
Чегемли акъылман...
Жырлайдыла аны жырларын
Бар келлик ёмюрле!

Яникой
1977

**АТА-БАБА ЖАГЪАМ,
ХОЛАМ**

Бабаланы Ибрахимге

Ата-баба жагъам, Холам:
Жууукълаша жырлы талам,
Къат-къат бийик къая къалам,
Тейри эшик ача алам,
Сала къолгъа къадар къалам –
Ата-баба жагъам, Холам.

Ата-баба жагъам, Холам:
Ыранлада кийик жалау,
Ышыкълада къайын, балам,
Мында жашап турду алан,
Хар ууахты бола хорлам –
Ата-баба жагъам, Холам!

Ата-баба жагъам, Холам!
Билсем айта санга салам,
Бар ишимде да ол башлам,
Сериуюнлей, жете илхам,
Сатыр-сатыр жарый жазмам –
Ата-баба жагъам, Холам!

Ата-баба жагъам, Холам:
Учуп баргъанча хар атлам,
Къалай таза хауа уртлам!..
Бермез бизге жазыу сайлам,
Тута къалыубала байлам –
Ата-баба жагъам, Холам!

Ата-баба жагъам, Холам:
Жууукълаша жырлы талам,
Къат-къат бийик къая къалам,
Тейри эшик ача алам,
Салды Баба къолгъа къалам –
Ата-баба жагъам, Холам!

ЖЫРЧЫ

Беппайланы Сергейге

Ненча жыр билсе жырчы,
Аллай бир жүрек сырчы:

Бушууну бек селейтген,
Къууанчны уа кёбейтген!

Насыбы тауда аны –
Ол жаныды таулары.

Мудахлыкъ кетди къачып,
Оспарлыкъ – кери, апчып.

Кюреше азайтыргъа,
Жиляуну къоратыргъа.

Аманлыкъ, палах жаулай,
Унутду кесин саулай:

Той-оюн кёбейтирге,
Жыр-тепсеу юйретирге.

Айланды тауда-тюзде,
Солуусуз жазда, кюзде.

Не къадар ол той къурду,
Бушуудан Тау къоруду...

УСТАЗЫМА

Лев Ошанинге

Сен кюню
 болалдынг
 сабийликни,
Сен кёгю
 болалдынг
 сабийликни,
Сен жыры
 болалдынг
 сабийликни,
Сен кесинг
 къалалдынг
 сабийликде:
Сен жетсенг да
 акъсакъал
 жыл саннга,
Жокъ къартлыкъ
 бир заманда да
 санга!..

КЪАРТЛЫКЪ

Чапханлай чыкъгъанча Харбызлы сыртха,
Къайталмаз биреу да ызына, артха...
Эсгерген – жарыуду: бир ишинг – алгъа!..
Ныгъышда асыуду олтургъан къартха.
Сабийле гитчелле – хар бири дерседе:
Билимлик бийикди, азатлыкъ эседе.
Терк ала ёселле, къуллукъла кенгде...
Алагъа керекми таулукъ элде?
Къарт мудах ичеди юллели тютюн,
Жукъугъа баталмай не кече, не кюн...
Хайнухун бура да, ашыгъын санай,
Ёз жашлыкъ берирми суйдюмлю тюшюн?..

07.02.2010

**КЮН КЕСИ –
ТАУЛУ БАЙРАКЪ**

Жайыракъды, жайыракъ...
Эс, акъыл жайылыракъ:
Минсейик атха жайракъ,
Кюн бола – таулу байракъ,
Жер кеси бизге Боракъ –
Минейик атха жайракъ!

16.02.2013

ЭЛ КЪАРТЛА

Бек ариуду хауа да,
Жел, жулдуз бу арада:
Къаялача эл къартла,
Хар бири атла къатда.
Зауукълукъ ала, къарай,
Бир бирге хапар жорай,
Къызылбет бозачыла,
Тюйюшге базачыла.
Тулпарла уа – жоргъала,
Учаргъа жарагъанла:
Келинлик къачырлыкъла,
Жерине ашырлыкъла.

АРИУЛУКЪ

Ариурукъ бла жокъ арыурукъ:
Бир андан жерде да жарыурукъ,
Олду таулада къаллыкъ урлукъ –
Тау элде тулпар тирмен кьурлукъ!

11.02.2007

АДАМЛЫКЪ – ХАРАКЕТИМ

Олтура эки жекбаш:
Капексиз хуржун – бек баш!..
Жюрекле болгъанча таш,
Хурметсиз мында хар ким...
Бар мени бир умметим:
Адамлыкъ – харакетим!..

**КЪАНАТ КЕРЕ
ТАУУМ**

Кюнюм юшюй,
кюе айым кёкде,
Сёзюм кебе
сатыр-сатыр кепде,
Бийик тауум къанат кере
желде:
Беш Тау Элим
сакълай жерде!

15.05.2006

**ТАНГ БЛА
БИРГЕ**

Танг бла бирге атдым,
Жарыкълыкъ санга атдым!
Кесим а жерге батдым,
Кесим а жерге батдым...

**СУУ
ЖОРГЪАЛАЙ**

Биз бузлай,
Ыз ызлай,
Тюз бузлай:
Къыш сау Суу-
Ауузлай –
Аязмай!..
Тюз да суу
Жоргъалай...

10.09.2000

БАКЪЫЛЫКЪ

Къоркъма, къоркъ – къалмаз
монглукъ артда,
Бакъылыкъ болур
гым-гым къартда...
Керексиз къытлыкъ, ачлыкъ
къатда –
Ёлетден къалгъан бусагъатда.

БЕШ ДА ТАУ ЭЛ

Беш да Тау Эл кёз туурамда,
Шам Къарачай да жанымда:
Юйде болсам, не орамда,
Жолда-къолда, къар боранда,
Минг-минг хорлам да аллымда –
Шам Къарачай жарыгъында,
Беш да Тау Эл кёз туурамда!

13.02.2007

**ЖАЗЫУ
КЪАПТАЛ**

Заман ташны эгер,
Желни, сууну жегер,
Жазыу къаптал тигер:
Къалмаз тёрсюз – жигер!..

03.03.2007

АНА

Кече-кюнү кыагыанакыга
берилгенлей,
Эси, жаны бешик жырда
эригенлей,
Сабий ана кыуумладан
керилгенлей...

30.04.2007

ЭС

Арбазда чагъа гюлле,
Къарт букъулата юлле:
Эс, тютюнча, бюгюле,
Чучхурлача тегюле –
Ой кыппасы сегюле.

01.01.2009

ИСТАМБУЛ

О, Истамбул,
Босфор булбул,
Тепсе, бурул,
Жырла, къубул –
Барыбыз да –
Къол аязда,
Къышда, жайда,
Жашда, къызда...
Бу ариулукъ,
Жан-жарыулукъ,
Жокъ арыулукъ,
Тюрк – барыулукъ!
Къалам аз-маз да
Жазалмаз:
Мен аязмаз –
Бек масма*, мас...
Мен мас сенден,
Босфор кюнден,
Кечеледен,
Заман желден...

*Мас – кеф.

О, Истамбул,
Босфор булбул,
Тепсе, бурул,
Жырла, кьубул –
Барыбыз да –
Къол аязда!..

29.04.2007

ЖЕРИН ТӨРЕЛЕЙ – ЖЫРГЪА ЁРЛЕЙ

Ёзденланы Альбертге

Сезим элей,
Билим билей:
«Журтум, эл», – дей,
Насын тилей.
Тынчыкъ билмей,
Адет юзмей,
Анг, тин ийлей,
Арып сёнгмей.
Чырт бир ийилмей,
Жарыкъ кёллей,
Ойдан энмей,
Ёнюн бёлмей.
Ханлыкь бийлей –
Жерин төрелей –
Жыргъа ёрлей,
Деменгилей,
Ёзден Альберт,
Таулай келбет!

2007

ЖУРТУН САКЪЛАУЧУ

Хабугъа

Онюч жыл жарсыуда, бушууда,
Онюч жыл кьурч, темир кьуршоуда,
Онюч жыл палахла желинде, –
Шах журтун сакълаучу жеринде.

Къаугъасын ала, бар ачыуун,
Жиляуун эте, анг жарсыуун,
Къучакълай къара кюн жер-сууун, –
Жюрекге ала бар бушууун.

Хабу ёресине деу тауду,
Халкълыкъгъа кеси къадауду,
Ёлюмсюз таулулукъ жаныуду,
Миллетни жан табыныуду!

Онюч жыл жарсыуда, бушууда,
Онюч жыл кьурч, темир кьуршоуда,
Онюч жыл палахла желинде, –
Шах журтун сакълаучу жеринде!

ШЫКЪЫДА

Додуланы Аскерге

Шыкыгыга болдукъ жууукъ,
Биз анда бет-къол жуудукъ:
Бек сууу аны сууукъ,
Аз-мазчыкъ да сууудукъ...
Кюн жууукъ мында бизге,
Бу тёрлю жерибизге,
Къайтара эсибизни –
Кя-зи-ми-биз-ге!

**АНДАН
ХАЛКЪЛАЙ**

Элбрус жокълай,
Тилни сакълай,
Биз да жакълай –
Андан халкълай!

07.06.2013

ЭВЕРЕСТЧИ

Ёлмезланы Абдул-Халимге

Кётюрюп, Эверестни
алып келгенча бери,
Бар палахны
аны бла кетергенча кери,
Дууала Аламгъа окъугъанча,
айтмай абери...
Жулдузлагъа жете, бийик –
къаячы дебери!

28.05.2009

ТЕМИРЧИ

Бачиланы Хамзатха

Ийлей, бура, булгъай,
Сылай, сыйпай, чулгъай,
Темир жырын жырлай,
Жаннган жанны сыйлай...
Тюйюп, титирете,
Терк-терк, жюнлей, тите,
Къанын, терин тӕлей,
Минг-минг къатха белей...
Силдей-силдей, бюклей,
Сӕзю бла беклей,
Отда жинкден жерлей,
Темир, жулдуз бирлей!..
Отха къадалгъанлай,
Тюз жинкча, кыызгъанлай,
Бичакъ тил жазгъанлай,
Рухий санын санлай...
Ийлей, бура, булгъай,
Сылай, сыйпай, чулгъай,
Темир жырын жырлай,
Жаннган жанны сыйлай...
05.05.2013

ДАСТАНЛА

КЮЙГЕНЛЕНИ ТЮШЛЕРИ

Манга совет жазычуланы делегациясы бла ГДР-ге барыргъа тюшген эди. Анда биз кёп шахарда, элде да болгъанбыз, алай неден да бек мени эсимде Равенсбрюк концлагерьни кёргенибиз къалгъанды:

Кюл болгъанланы
 кюнлерича,
Кюн бушуулуду
 бийикде,
Ёлгенлени сабийлерича,
Къаралгъан терекле
 тёгерекде...

Мында 92 минден аслам тиширыу бла сабий кюл болгъанды:

Къайтарыгъыз
 анамы,
 эгечими,
 къызымы,

Баламы...

Къайтарыгъыз

Урушха дери

заманымы...

Къайтарыгъыз

Мени адамлыкъгъа ийнаныууму...

Къайтарыгъыз

Мамырлыкъ

жашаууму,

Къайтарыгъыз –

Къайтаралыгъыз!..

Мында, бусагъатда къанкъазла жюзген ариу
кёлню жагъасында, эсгертме сюеледи:

Кюйгенлени

кёз жашларындан

Толгъанчады

бу кёл...

Къалгъанланы

Шургулу жиямукъларынданчады

бу кёл...

Кетгенлени

ёлген тюшлерине

Къарагъанчады

бу кёл...

мындан бир бѐлек жыл алгъа, таулу тиширыудан эшитгенме. Эри аны урушда жоюлгъан эди. Юйде болгъан таматала ачлыкъдан, жаллангачлыкъдан ауушхандыла. Хар бири, дуниядан кете, анга осуят этгенди, жангыз сабийин сау-саламат ёсдюрююн тилей.

Ол заманда жашчыкъгъа тюгел беш жыл окъуна болмай эди. Бала, кыйын ауруп, кѐзлерин да ачалмай къалады. Эшикде – сууукъ, къарлы жел. От тиргизирге – отун жокъ... Факъыр ана, амалын тауусуп, жашчыкъны ёз къоюн жылыууна кысып, бушуулу жилияй эди:

– Ёлме... ёлме... балам... Ач кѐзлеринги, балачыгъым... Сени манга осуят этгендиле... Сен ёлмезге керексе... Ач кѐзлеринги... Ёлме... Ёлме, балам...

Ёле тургъан жашчыкъ, ананы жүрек жылыуундан къарыу алып, жашаугъа къайтханчады...

Шам таулу анагъа тийишлисича ыспас этерге сѐзню кючю да жетмейди:

Анама, юйге, ашыгъама...
Къалай шош барады заман!
Жарыкъ сѐзюне,
Жылы къоллагъа тыяннганча,

Тыянып –
Жукъларма.
Кёп жыл
жукъламагъанча –
Жукъларма...

1982

БАЛКАН ЖУЛДУЗЛА ТЮБЮНДЕ

Къууанчды, уллу къууанч, эрттеден излеп, кюсеп тургъан къыралны кёралгъан, адамлары бла тюбеялгъан, табийгъатыны, къудуретини солуууна табыналгъан. Таулула насыбы тутханды деп аллайгъа айта болурла.

Совет жазыучуланы делегациясыны санында мен да Болгариягъа барама...

Биз отуз юч адам болабыз. Деменгили къыралыбызны шахарларындан, эллеринден, областларындан, республикаларындан: поэт Талех Бабаев, Азербайджанны «Жулдуз» журналыны къуллукъчусу, Якутиядан жазыучу Юрий Сергеев, Молдавиядан жазыучу Ион Гадырка, Литвадан поэт Римантас Ванагис, Иркутскден Ленинчи комсомолну саугъасыны лауреаты жазыучу Валерий Хайрюзов, Краснодардан поэт Юрий Гречко, Ташкентден Узбекистанны комсомолуну саугъасыны лауреаты поэт Хуршид Доврон, Киевден жазыучу Татьяна Полякова бла поэт Юрий Мезенко, Таджикистандан

жазыучу Сейфулло Рахимов, Симферопольдан жазыучу Валерий Митрохин, Ленинграддан прозаикле Пётр Кириченко, Евгений Туинов, Москвадан делегациябызны таматасы Михаил Кизилов, жазыучула Олег Финько, Изумруд Кулиева, Вячеслав Рыбас, Геннадий Краснов, Сергей Лыкошин, Юрий Поляков...

Быланы кёбюсю бла бирге эки жыл мындан алгъа ГДР-де да болгъанма...

* * *

Варна... Тюз да Къара тенгиз жагъада орналгъан алакат шахарса. Кесинге да «Къара тенгизни инжиси» дейдиле. Болгарияны энг бурун шахарларындан бирисе. Бюгюн а сен уллу портса, халкъла аралы курорт. Бери келгенлени саны жылдан-жылгъа кёпден-кёп бола барады. Аланы бери, санга, хауаны жумушакълыгъы, тенгизинги жылылыгъы, кыралынгы тарыхын ачыкълагъан эспертмеле келтиредиле.

Мында бурун Римни заманындан къалгъан къалала, хамам кеслерини алакатлыкъларын бюгюн да тас этмегендиле. Хазна кырал болмаз адамлары бери келмеген, Варнаны тийресинде тенгиз жагъасында алтын юзmezде солумагъан...

Тенгиз да жеринде,
Темир жол
 кьуршалап,
Жангызлыкьда,
 кьабыша...
Ол да сьое болур
Бир башха
 тенгизге
Кьонакьгьа барьургьа.
Кьуру да келген а
 анга,
Ёз хапарын айта,
Не кьадар ала –
Кьонакьла, кьонакьла –
 келгенле!..
«Мени кьонакьгьа
 чакьырыгьа,
Кьонакьбай болургьа
Сьуймейми болурла?..»
Сен кьалырса
 жерингде,
Биз а кетербиз...
Хар бирибизде
 тенгизле
Бизни бла келирле
 юйюбюзге,
 журтубузгьа...

зыу къаргъап быргъагъан тюзледе сабийлей
кюйюп кетген юч кюнюм... Сизни асырагъан-
дан сора, адамла кёрмезча, аладан бугъуп,
жашагъан дуниямда биринчи кере жилийма...
Ёле тургъан төртюнчюмю къатында...

Ауругъанларында, Апсатыны жырын жыр-
ласам, кёзлеринден кёз жашла келе, соруу-
чу эдиле шейит балала: «Ата, ой ата, биз,
алгъынча, Кавказда жашасакъ, сен бизге акъ
марал сют келтирсенг, аурурукъ тюйюл эдик
да, ата?.. Кетейик артха, ата. Кетейик узакъ
Кавказыбызгъа. Ата... ой ата... атларынг бар-
ды да... Болушсун бизге Апсаты...»

Къызыл байталны

юч тайы:

Бири акъ,

бири мор,

бири кёк,

Биз тайлагъа

минейик,

Сен байталгъа

минчи терк.

Акъ марал сют

излейик...

Ой балала,

балала,

Татыуларын
 билирмисиз?
Сегиз балам,
 даггы ючю,
Ючюн алды
 къадар-уучу.
Жукъла, балам, –
 бизде тюзлюк,
Кери кетсин
 сезимсизлик.
Сыйлы жерден
 кёчдюк
 кёрге,
Къалмай ёре,
 чыгъар төрге:
Белляу жырла
 кюйле бола,
Санга бешик –
 оба,
 бала,
Кече сайын,
 ингир сайын,
Неге жилий
 болур къайын?
Жукъла, балам, –
 бизде тюзлюк,
Кери кетсин
 сезимсизлик...

Жазыу мында ма аллай жерлешиме тубетди. Ол дагъыда кѣп хапар айтды манга. Ала-ны бирге жыйышдырып, дуня жюзюнде бу-сагъатда да мухажирликде айланган таулула-ны юслеринден бир пьеса жазалгъан а!..

Батышда
тууду
алты ай,
Чыгъышдан да
чыкъды
алтын тай...

Мен сенсиз
таралдым,
Ажашхан турналай,
О сыйлы
ѳз жерим,
Хан жерим –
Къарачай!..

* * *

Шипканы къатына биз танг ата жетебиз. Мында уллу къанлы къазауат баргъанды. Бы-лайда Арисейни токъсан алты мингге жууукъ жигит уланы Болгарияны азатлыгъы ючюн жан бергенди. Бизни къуандыргъан, сейирге къалдыргъан да – алагъа аталып ишленген эсгертмеле.

Минг атлам
бийликге,
бирликге,
тирликге –

Минг атлам...
Азат бла ёллюкге –
Хар атлам –
Минг адам,
Минг адам –
Хар
атлам...

Биз чыкъдыкъ
ёрге,

Кёрле
кёрюрге,
Жулдузлу
тёрге...

Жулдузлу
тёрге
Биз чыкъдыкъ
ёрге...

* * *

Салам, уллу салам санга, хан Аспарух!
Ата-бабаларынг жашагъан журтдан: Чегемден,
Холамдан, Басхандан, Бызынгыдан, Малкъар-
дан, Къарачайдан...

681-чи жылда Византияны императору Кон-

стантин IV Погонатны аскерин ууатып, ёз кыралынгы кыураялгъан хан Аспарух! Болгария да уллу кыуанчда белгилегенди кесини айтхылыкъ ханыны 1400-жыллыгъын. Варна шахарда сени атынгы жюрютген, узунлугъу он кычырым болгъан кёпюрде сюелип, бу алгъышлы тизгинлени тырнайма, хан Аспарух. Бизде, Элбрусда, бурун тилибизде жазула табылгъанда, мени тарых, алим тенглерими кыуанчларын эсге тюшюре, хан Аспарух...

Минг кере
Минг кюнде
Бола келген
Сюнгюшледе,
Минг кере
Минг Отарынг,
Минг кере
Минг Гомеринг,
Минг кере
Минг Фарабийинг,
Минг кере
Минг Кязиминг,
Минг кере
Минг Аспарухунг
Замансыз кетселе да
Арадан,
Минг кере,

Минг келир

кюнде

Ала сени

Ёлюмсюзлюкге

жетдирдиле,

Ёмюрлюк ташлагъа

Жан салгъан

Мени бийик

Болгар – кыпчакъ – алан-балкъар-
къарачай тилим!.

* * *

Плевенде, анстан, таулу халкъ тепсеулени устасы Къудайланы Мухтаргъа тюбейме. Ол а бери «Таулу кыыз» тепсеу къаууму бла келип. Терк окъуна келишебиз... Экинчи кюн, эрттенликде, жазычу нёгерлерим бла бирге концертлерине къарайбыз: тегерек тепсеу, тепена, мароко, асланбий, тюз тепсеу...

Къалай эсе да, асыры сейирге, тамашалыкъгъа къалгъандан, тюрленип, башхарып баргъанчама. Шуёхларым а аямай къарс къагъадыла, Мухтардан хапар сора. Бизни тепсеу къудуретибизни тыш къыраллада къанатларын кергенлени бир къауумуну атын сагъынмасам, айхайда, терс боллукъма: Аппайланы Камал, Бачиланы Аслан, Хажбий Карданов, Жаболаны

Назиля, Жаболаны Ариука, Фатима Бесланеева, Хамит Коков...

Къанатла
жарыдыла,
Жангыдан
жаратыла,
Къолларымда...
Уллая,
кенгере,
Керилдиле,
Жол ача
кёгюме...
Бирден
къагъыла,
Хауагъа тагъыла,
Чыгъара
бийикге –
Мен айтыр сёзюме...

София... Болгария Халкъ Республиканы ара шахары. Ариу деген сёзню магъанасын, турушун, кыйматын игирек сезер ючюн, баям, бу шахарны кёрюрге керекди адам... Музей, театр мында бек кёп: Георгий Димитровну мавзолейи, белгисиз солдатны къабырында жаннган Ёмюрлюк от... Ёмюрлюк отну къатында де-

менгили таш аслан... Къаты бла ётгенлеге бу-
шуулу къарагъанча...

* * *

1014 жылда болгарлыланы жюз минг ас-
керчиси Византияны Василий деген императо-
руна жесирге тюшеди. Ол аланы барысын да,
кёзлерин чыгъарып, сокъур этип, артха Болга-
рияны патчахына жибереди. Жол кёргюзтюр
ючюн а, ол мынафыкъ хар жюз аскерчиден
бирини бир кёзюн къояды...

Жюз минг сокъур аскерчини эсгертмесиди
мудах таш аслан... Аланы кюнлери жабыл-
гъан бушуулу къларыны эсгертмеси...

Варна–Плевен–Габрово–София–Яникой
1984

СОЛТАН-БЕК

*Абайланы Солтан-Бек, Санкт-Петербург-
да консерватория ачылганлай, аны бек фах-
мулу сохталарындан бири болганды. Таулу
жаш Пётр Чайковский бла бирге жюригенди
дерсlege, XIX ёмюрню уллу, закий музыканты
болганы да белгилиди хар бирибизге.*

От жанады,
Къандан
къана...

Кёп къаты
От къатды,
Бек къаты, –
Минг жылны –
Жинк жолну, –
От жанады,
Къандан
къана:

Кел, къатыл,
Къобарал,
Къолгъа ал,
Къараял!..

Адам башла!..

Башлармы инсан,

Жангыдан жана,

Жарыкъдан

къана?..

О, къана,

ариулукъ!

Санга да жолла

Къылычла,

сюнгюле

Бурунларында

абына,

Сюркеле...

От жанады,

Къандан

къана...

Кёп къаты

От къатды,

Бек къаты, –

Минг жылны –

Жинк жолну, –

От жанады,

Къандан

къана:

Кел, къатыл,

Къобарал,

Къолгъа ал,

Жан хакъны!..
Тейриле,
Аллахла,
Бир бирлерин
 соя,
Жерни инсансыз
 къойдула;
Болдула кёплюклери бла –
Сансыз,
Сыйсыз,
Ыспассыз!
Иймансыз
От жанады,
Къандан
 къана...
Кёп къаты
От къатды,
Бек къаты, –
Минг жылны –
Жинк жолну, –
От жанады,
Къандан
 къана:
Кел, къатыл,
Къобарал,
Къолгъа ал,
Къараял...

Къудурет
жаратды,
Черек бойнунда,
Къып-къызыл
къойнунда,
Жырчысын:
– Кюн айтсын, –
дегенча, –
– Сарынсын!..
Камлансын! –
дегенча, –
Жыр бла –
Къамалансын!
(Хар болгъан
Халкъ жыргъа
Хакъ эди
Жан салгъа.
Къобузда жаны
Согъулду: аны
Кёре жаннганын –
Шулпулу булут,
Муштухул
къууулуп,
Шорхагъа букъду –
Жырчыгъа
бурулуп!..)

Къараял!..
Айтылгъаны –
Жинк ой
жырны:
Тюз жаралы
кюнню жаны –
Кюй-сарынлары
къылланы!..
Къаст этди,
Къаст этди --
Жангыдан
Харс ишлетди:
Юйретди
Тепсеуде теберге,
Буюкыгъан
хауада
Уюгъан
жулдузланы –
Къоркъуу
жукъудан уятды...
Тауланы
Деу чархларын
Бурултду –
Жаныуу бла
жангыдан!
Ёз нюрюн –
макъамын --

Жерге узатды:
Бирлетди,
Бир тилде
 тиллетди,
Тилетди
Шам Кавказны,
Тау тепсеу
 тепсерге –
Кюсетди:
Заманны учууун,
Ёз ууучунда
 туталып,
Жыягъа жыялып,
Къобузун
Жан-лан-ды-
 рал-ды,
Жа-лын-ды-
 рал-ды заманны –
Къолларыны,
Къылларыны –
Жесири эталып!..
От жанады,
Къандан
 къана...
Кёп къаты
От къатды,
Бек къаты, –

Минг жылны –
Жинк жолну, –
От жанады,
Къандан
 къана:
Кел, къатыл,
Къобарал,
Къолгъа ал,
Къараял...
Чайковскийге
Тынчыракъ,
Анга дери
 болгъанланы
Ишлери
 сызлыкъланып,
Илхамыны
 тамырлары –
Төгерекден
 къучакъланып...
Согъулса да алгъа –
Къобузу, халкы
 болушду:
Къоллашды,
Къорлукълукъ,
Къолайлыкъ...
Солтан-Бег'а
 жалан –

Кийимден,
Ашарыкъдан,
Бийликден,
Халкъындан,
Билимден;
Жалан фахмусу –
ахлусу...

Къатында
Кенглеген
саркъгъан –
Череген,
таулары –
Узакълыкъ
тузакъда –

Кавказы,
Кавказы...
От жанады,
Къандан
къана...

Кёп къаты,
От къатды,
Бек къаты, –
Минг жылны –
Жинк жолну, –
От жанады,
Къандан
къана:

Кел, кьатыл,
Кьобарал,
Кьолгъа ал,
Кьараял,
Хорлаял,
Жырлаял!..

ТАУ ЭЛ

Хар эл тюз да адамгъа ушайды. Аны туугъан жылы, сабийлиги, жашлыгъы, абаданлыгъы да болмай амалы жокъду. Нек десегиз жангы жерде биринчи юню мурдор ташын салгъан адамны, баям, иги къууумуна, алгъыш сёзюне, ол ууахтыда эсин бийлеген умутларына кёре жанарыкъды жангы от жагъада тиргизилген от да. Артда бу элни берекетлилиги, монглулугъу да ол чакъ бла байламлы чагъарыкъды, жашнарыкъды.

Бюгюнлюкде Яникой бла Каменка тау миллетни бек улуу, бек ариу, бек айтхылыкъ эллеринден бирлеридиле. Мында уа чинг алгъа журт кимден башланганды, ким къурагъанды аны? Ол Гелястанланы Мазанны жашы Шамайыл болгъанды. Алай Гелястанланы Шамайылны туудугъу Абдул-Барий айтханнга кёре, бусагъатда Яникой бла Каменка тургъан жерледе бурун заманда Батпай деген улуу алан сахар болгъанды. Аны Акъсакъ Темирни аскерлери гунч, жер къаны этгендиле.

Бери Гелястан улу уа къалай бла келгенди? Ол, кесини юйюрю бла Тюркге кечер муратда, Чегем тарындан былайгъа тюшюп тохтайды. Анга тыш кыралгъа кетер ючюн, терк окъуна (эки-юч кюнню ичинде) бир бёлек къагъыт жарашдырыгъа керек болады. Былайны таплыгъын, эркинлигин, элпеклигин кёрюп, мында тохтап, башхаланы да бери келтирирге кюрешеди Шамайыл.

Аны айтханына къарап, бери юйюрлери бла Шахмырзаланы Абу, Газаланы Исмайыл, Газаланы Токъалай, Газаланы Къаракъаш, Геграланы Майыл, Жабелланы Хамзат, Малкъондуланы Къурман, Акъайланы Мусса, Газаланы Каммат, Бепайланы Сосу, Сарбашланы Матгерий, Энейланы Тууду, Улбашланы Къырыу, Кючменланы Мыстафа, Таппасханланы Осман, Таппасханланы Азнауур, Мызыланы Татай, Жазаланы Ибакъ, Газаланы Далхат, Хырхаланы Барай, Гемуланы Исмайыл, Энейланы Хажимырза, Къудайланы Къайсын, Къудайланы Даулет, Хутуйланы Зулкъай, Байсолтанланы Горда, Газаланы Къасым, Гелястанланы Шымауха, Биязирланы Аубекир, Биязирланы Мусса, Дажиланы Ауба (ол кеси да бек кёп жашагъанладан бири эди – халкъда жюрюген хапаргъа кёре, 150 жыл аудургъанды), Доттуланы Къурман, Доттула-

ны Къурдан, Мызыланы Мусса эфенди, Къаракъызланы Шамайыл, Гелястанланы Зулкъай, Айтекланы Озай, Трамланы Батта, Чыпчыкъланы Мырзабек, Деуеланы Къандауур, Дебискаланы Ибрагим, Алий, Юсюп, Бечелланы Худсюн кёчюп келгендиле. Чегем тарындан болмагъанлагъа жер юлюш чыгъармагъандыла, революциягъа дери.

Тап эл къуарар ючюн, кесигиз билгенликден, кышлыкъ, жазлыкъ, чаллыкъ, сюрдю жерле да болургъа керекдиле. 1918 жылдан бери бу жерни аты Гелястан къабакъ болгъанды, артдаракъда уа Яникой деп аталгъанды. Ол сёз тюрк тилден «Жангы эл» деп кёчюрюледди. Кеси да чегемлилени оноуларында тургъанды. Совет власть келгенинде уа, жерлени сыйырабыз, мында конезавод къурайбыз дейдиле. Гелястанланы Шамайыл былайны тегерегине бегеуюлле да салады, тышындан келген конезаводчиклеге кесигизни хорлатмагъыз деп, бу жерлени сыйыртдырмайды.

Мында ол заманда кёп мал тутхандыла, жер сюргендиле, нартюх, будай, зынтхы, ашылыкъ ёсдюргендиле. Алынган тирлик артыкъ къалып, яникойчула мирзеуню башха тау элlege сатып тургъандыла. Бу жерде орналгъанла, терк окъуна айнып, чирик бай жашап башлай-

дыла. Элни төгерегинде Узада, Гепчукда, Батыр Къаяда бек кёп мал къош къуралады.

Узада – Бечеллары, Газалары; Чабакълы Башында – Сарбашлары; Къая Аллында – Гелястанлары, Элеккулары; Къырыкълада – Жаникалары; Кёпюрледе уа – Къайталары, Мызылары, Кансалары; Узун Талада – Гемулары; Акой Талада уа – Гегралары, къошла къурап, мал ёсдюргендиле. Яникойну ол ууахтыда бир 3-4 минг тууар малы, 5-6 минг къою, эчкиси; элни жылкъысы да мингнге жууукъ эди.

Бу элден битеу республикагъа, къыралгъа белгили адамла да чыкъгъандыла: Байсолтанланы Юсюпню жашы Алим, Беппайланы Сосуну жашы Таусо, Къудайланы Чукайны жашы Мухтар, Бечелланы Борисни жашы Илияс, Мызыланы Адрайны жашы Далхат, Геляхланы Саидни жашы Абдуллах, Гелястанланы Жюнюсюню жашы Ахмат эм башхала...

Футбол

Мызыланы Къаншаубий кеси бла окъугъанладан футбол команда къурагъан эди 1967 жылда. Нартан элде республикабызны чемпионаты болады школланы араларында. Яникойну командасы, финалда Нартанны 3:1 эсеп бла

хорлап, биринчи жерге тийишли болады. Ол оюнда ойнагъанла Мызыланы Къаншаубий, Созайланы Назир, Тохаланы Алий, Къулчаланы Алий, Деуеланы Юсюп, Геляхланы Адрай, Къулийланы Музафар, Геляхланы Рамазан, Геляхланы Тахир, Габитланы Абдул, Гемуланы Хусей эдиле.

Шахматла

Элде бек иги шахматчыла да болгъандыла. Ала районну, республиканы биринчилиги ючюн эришиуледе алчы жерле да алгъандыла. Уста шахматчыла: Мызыланы Нияз, Беппайланы Хусей, Гелястанланы Ханафий, Беппайланы Магомет, Таппасханланы Азнор, Гыжгыланы Илияс, Гелястанланы Мустафир, Беппайланы Абдул-Керим, Таппасханланы Адилгерий...

Китап бла шуёхлукъ

Мени эсимдеди биз школда окъугъан заманда китап бла жаныбыз бир болгъаны. Ол ишге артыгъыракъ да бек берилгенле бар эдиле. Аланы да атларын эгерирге тийишли болур былайда: Созайланы Илияс, Гелястанланы Мустафир, Геляхланы Абдуллах, Мызыланы Къан-

шаубий. Сора битеу жашауун китапханагъа кърман этген адамны атын да сагъынмай жармаз. Бизни биринчи окъуу атламларыбызгъа кёз-къулакъ болгъан а Ахматланы (Тебердиланы) Люба эди.

«Эрирей»

Бу жырчы къауумну 1972 жылда Габитланы Абдул къурагъан эди. Республикада ол «Эрирей» ансамбль биринчи эди. Анга «Малкъар Битлз» деп да айтып тургъандыла. Аны биринчи къауумун эсигизге тюшюрюп къояйым: Габитланы Абдул – солист, даурбасчы; Кансаланы Хасан – жырчы, Кайталаны Магомет, Бечелланы Хабаз...

Устазла

Элни адамын, жангы ёсе келген тёлсюн тау адет-тёре бла бир этгенле, сёзсюз, бу журтда жашагъан, ишлеген устазладыла. Аладан бир къауумун эсге салыргъа сюеме: Кючюкланы Азретни жашы Махмуд, Мызыланы Жарахматны жашы Адрай, Кайталаны Мухараны кызы Камарият, Гелястанланы Идирисни жашы Салих, Гелястанланы Идирисни жашы Зариф, Чыгырланы Мыртаны кызы Афуажан,

Къудайланы Магомедни кызы Сафият, Гему-
ланы Суфиянны кызы Фазилят...

Яникомда бла Каменкада, ала уа бир элге
саналадыла, бюгюнлюкде 1480 юйде 5000-нге
жууукъ адам жашайды. Бу элни 800 гектаргъа
жууукъ сюрдю жери, 110 гектар терек бах-
часы, 1580 гектар жайлыгы, 1230 гектар да
чаллыгы барды.

ЯНИКОЙ

Эс ташлау

Чакъыра къууанч кьойгъа:
«Сау жюз жыл Яникомгъа!» –
Гитчерте арба чархын,
Азайта тау тарыхын,
Санагъанча телиге,
Бир ёмюр тежей элге!..
Кёп жерден келе бери,
Бийикде эл дебери.
Кюльорге керек бизге
Мыртыскы эсизге...
Минг-минг жыл мында таулу
Тамерлан итге даулу.
Былайда жашнай сахар,
Ёмюрлюк Батпай жаухар!
Жау аскер бери жетди,
Кюл-кюлтюн аны этди...

Батпай кьала

Къарайыкьчы тамалгъа,
Жюз-жюз жыл мындан алгъа.
Жетейикчи Батпайгъа,
Бойсунмаз нарт къалагъа.
Айырма шахар Батпай:
Кеч болса да, кюн батмай,
Туралгъанча омакълай,
Журт, орам да жомакълай.
Зауукълукъ сен ал, къара,
Таш окъа акъ, мор, къара:
Уюгъанча хауада –
Юй накъыш тау арада.
Фарс, туран, араб атла –
Жоргъала, аламатла!
Не сейирди тегерск,
Кеп алма, шаптал герек.
Майданла да жасалып,
Ныгышын къартла алып.
Суу шорхала хар къайда,
Гюл бахча шахар жайда.
Махтала кенгде жери,
Узакъдан келе бери:
Самаркант кериуанла,
Билгичле, пелиуанла;
Устала, темирчиле,
Чын, тибет келечиле;

Гепсоркъа оюнчула,
Чыкъенчи къоруучула,
Бегеуюл, къодучула...
Чыганлы гудучула,
Бар чюйют сатыучула,
Алтыннга къатыучула.
Кериуан сарай башчы
Къарабашды – тасхачы...

Къонакъбайлыкъ

Узакъда болду атыш,
Биз жерни этген къатыш:
Керексизми чючкюрдю,
Не тапсызми бу кюлдю,
Ол ишимиди зарны?!
Бир киши билмез аны.
Чочуду Акъсакъ Темир:
Къалтырай къоншу эмир,
Бек юркдю, этди ачыу,
Атына къонду Чачуу...
Ол къача, жорта кетди,
Батпайгъа, ёле, жетди.
Жер излей жанын алмаз,
Артмакъда накъут-налмас.
Баш урду Батпай бейге,
Саналырча Тау Бийге.
Ыз, мычымай, ызланды,

Бей Батпай да жауланды:
«Къулду ол, бизден къачхан,
Къаугъагъа эшик ачхан.
Терк къайтарыгъыз артха,
Биз элтирча патчахха!..»
– Къонакъбай болгъан къадар,
Жарсытмаз излей мадар
Къонакъгъа, нёгерине...
Биз къадау нарт жеринде:
Бу къонакъ бла бир-биз,
Жаууна да бер-ме-биз!
Алагъа терс къарагъан –
Бар бизни да марагъан!..
Болугъуз сыйлы къонакъ,
Сыйламай сизни къоймакъ...
«Билмейсе... бери не кюч... сен келлигин...
Хазырла... Батпай халкъгъа уа... кебинлигин!»–
Келечи ол сёз бла кетди,
Бир-эки кюнден аскер жетди.

Жоюлуу

Кёп заман уруш барды,
Хорламны Тау мажарды.
Жангыдан жаула чаба,
Батпайчы кёпню къаба.
Бу аскер да жутулду,
Не хазна жау къутулду...
Чамланды Акъсакъ Темир:

«Этигиз от, кюл-кёмюр,
Жер кьаны, тюп былайны –
Жокъ атын да Батпайны!»
Жетдиле терк тюменле,
Хар нени да тирменде
Жармалай, бек эздиле,
Батпайны сал этдиле...
Кьутулгъан болду азчыкъ:
Къаягъа, таугъа къач-чыкъ!
Ёлюмден жан чачыкъды,
Жюз-жюз жыл озуп чыкъды:
Жангыдан эл кьурала,
Игиликле жорала!

Гелястан къабакъ

Тюрк тартды Шамайылны,
Бир анда кьаны, жаны.
Жол чыкъды. Ары бара,
Тёгерек-башха кьарай,
Арыды, жолда талды,
Солургъа кече къалды.
Чатырда жукълап тура,
Тюшюнде къарт, баш ура:
«Кетме-кет мындан кери,
Айырма бу нарт жери.
Тенг, ахлу бери сен жый:
Бек уллу табарса сый...»

Ол келди барып Тюркге,
Бар тюшюн ётюрюкге
Санады. Бара жолда,
Жаш дагы кьал чатырда.
Алайда жукьлап тура,
Тюшюнде кьарт, баш ура:
«Кетме-кет мындан кери,
Айырма бу нарт жери.
Тенг, ахлу бери сен жый:
Бек уллу табарса сый!..»
Жаш, кеч демей, чабышда,
Танг белги бла – ныгышда.
Чегемге келди артха,
Ахлугьа, жашха, кьартха
Хапарын саулай айтды,
Нёгерле бла кьайтды.
Алайда эл-журт кьуралды,
Гелястан Кьабакь да аталды.
Шам Батпай тургьан жерде –
Энди биз жангы элде.
Шамайыл эрни аты,
Ол тутду журтну кьаты.

Шамайыл

Эл мурдор ташчы:
Эр. Батыр башчы.
Ол ишин этди
Да – батды, кетди...

Ыз – кьалгъанлагъа –
Сыз барлыкълагъа!
Эс атмаз Шамайылны,
Жандагъы хамайылны.
Яникой эл атасын
Эсгерсек – жокъ хатасы!
Биз жашарча байтамал,
Нарт тапды кёп-кёп амал.
Бегитди ол тегерек –
Эсгертме анга керек!
Эл мурдор ташчы:
Эр. Батыр башчы.
Ол ишин этди
Да – батды, кетди...
Ыз – кьалгъанлагъа –
Сыз барлыкълагъа!

Байсолтанланы Алим

Хар жерде да болдула
Гулнарла, акъылманла.
Ала жашай турдула,
Эсибизни кьурдула.
Жаш тууду Яникойда,
Гитчелей – кьошда, кьойда.
Байсолтан жигит Алим –
Аллай сен да бол залим!
Ёрюзмекча согъушхан,

Илячин кибик учхан.
Россейге саны – кьалкъан,
Душманны бир терк къапхан.
Кёп жаугъа болду палах,
Кёз-къулакъ анга Аллах.
Тёлюле юлгю ала,
Батырлыкъгъа къадала,
Жетише бийиклеге,
Ыз ызлай келликлеге.
Ант этер хар бирибиз,
Сакъ къарай тегерекге:
Бек сыйлыды жерибиз –
Жан къурман халкъ керекге!
Жулдузлача чакъгъанлай,
Хорламдан чыныкъгъанлай,
Жигитлик къанда чаба,
Мёхеллик санда къаба.

Къобузчу
Малкъондуланы Мариям

Туумазы Тауда баям
Сенлай къобузчу, Мариям!..

Ойната сан – къобуз,
Къайната къан – къобуз,
Сюзюлте – аяусуз,
Тюрсюнлю – бояусуз:

Тарт-тарт, тартыу,
Тат-тат, татыу,
Тау-рух тутуу,
Таурух атыу!..

Арымакъ –
Бармакъда
 бармакъдан,
Арымакъ –
Омакъда
 турмакъдан,
Тарыкъмакъ –
Жомакъла
 къурмакъдан!..

Ойната сан – къобуз,
Къайната къан – къобуз,
Сюзюлте – аяусуз,
Тюрсюнлю – бояусуз:

Сокъ-сокъ – арыу,
Къыста – талыу,
Теп, жан ата,
Шиш-шиш къата...

Къыз-къыз – омакъда,
Къыз-къыз – жомакъда,
Къыш-къыш – накъышда,
Сагъыш – алгъышда!..

Ойната сан – кьобуз,
Къайната кьан – кьобуз,
Сюзюлте – аяусуз,
Тюрсюнлю – бояусуз!..

Туумазы тауда баям
Сенлай кьобузчу, Мариям!..

Кавказны тансыкълау

Узакъгъа, кенгнге кетсенг,
Къартлыкъгъа анстан жетсенг –
Жюрекде жашай жашлыкъ:
Терсинеми ажашдыкъ?..
Къаяла, таула бийик,
Алада жерде бийлик.
Заманнга бой салмайыкъ,
Азатлай биз къалайыкъ.
Сен къайда болсанг – анда,
Къатынгда турур – жанда:
Элбрус Тау – жанда-санда –
Хар таулу эсде, къанда!
Таулулукъну къыйматы –
Жюрекде сыйы, аты:
Къарачайны сыфаты,
Беш да Тау Элни хаты!
Унутур чыкъмаз сылтау,
Къучакълар эсни къыстау –

Къарачай-Малкъар Кюн Тау –
Элбрус, жаным, Минги Тау!
Жан болгъанча аяусуз,
Къысталдыкъ, къалдыкъ журтсуз –
Кавказсыз жашау къутсуз!..
Некбиз, жашла, Элбрусуз?!
Тузакълыкъ къум къучакъда,
Ёксюзлюк, сюргюн чакъда –
Узакъдабыз, узакъда –
Туркестан сур къазакъда!..
Унутур чыкъмаз сылтау,
Къучакълар эсни къыстау –
Къарачай-Малкъар Кюн Тау –
Элбрус, жаным, Минги Тау!

Сюргюнден къайтыу

Кам элде болдукъ алгъа,
Тюшмеди анда къалгъа.
Тау халкъны сюргюн къапды,
Кёбюбюз жолда къатды.
Атдыла бир узакъгъа,
Дангыллы къум тузакъгъа.
Къыйырсыз сур Къазакъгъа –
Саналгъанбыз жазыкъгъа.
Жаханым биз сынадыкъ –
Чыкъмады сындыраллыкъ...
Палахдан нечик къандыкъ,

Жаннетсиз болмаз кьаллыкь.
Хар кече сайын бийче,
Сабийге кийим биче,
Тюшюнде кёре аш-суу:
Ол анга алай асыу...
Кавказдан кенгде кьышлай,
Мухажир болдукь жашлай.
Сабийлик узакь кьалды,
Мудахлыкь бизге салды.
Тузакьдан жан атханда,
Кавказгъа сау кьайтханда,
Болушду Тейри бизге,
Жыйышдыкь жерибизге.
Биз ашыкь-бушукь кетдик,
Учханлай бери жетдик:
Не кьадар оюн-кюлкю,
Жан дарманча, хар юлкю.
Чинг алгъа саман юйле
Ишледик, бек туююле.
Жер кьаздыкь, урлукь салдыкь,
Керекни андан алдыкь.

Школда

Мектепде болдукь сохта,
Олтургъанчабыз тахта.
Биз мытыр эдик алгъа,
Хап-хазыр жажил кьалгъа.

Бек иги кьолда бишдик,
Акьылгъа да киришдик.
Устазла – аллыбызда,
Биз – ала салгъан ызда.
Дерслеге бек къадалдыкъ,
Не къадар билим алдыкъ!
Этдиле акьылбалыкъ,
Оюмда тап бараллыкь,
Оюннга жан атмазлыкь,
Эшикни да жапмазлыкь.

Иш кёллююк

Арт Ёзенни арытдыкъ,
Ташындан – арымадыкъ:
Бу ишни бошамайын –
Биз юйге жыйышмадыкъ.
Къартлагъа кертичилей,
Жоймай бет, иш кёллюлей,
Кюн узуну ишледик –
Татыулу аш тишледик!
Жер къазабыз, жер къаза,
Иш кёплюкден, бек аза:
Чал чалгъы, нартюх арыт –
Ким да бек мында арыйд.
Суу-саламма, суу-салам,
Айтыргъа жокь кюч: «Салам!» –
Ичимден эте «ох-тух»,

Сан, чархла кьатлай: «Тарх-турх!», –
Не кьадар азап чекдик,
Кьарыуну ташлап чёкдюк.
Келбетли биз болгъанлай,
Оюнчубуз талгъанлай.
Терекле тизилдиле,
Кёгетден ийилдиле.
Эриги кьызыл, сары –
Бал татыу эте бары!
Кёп кертме, алма, жюзюм:
Юзмей бармыды тёзюм?!
Кьууанчдан юй топ-толу:
«Келчи, жолоучу, солу!»
Уууртлулла алмала,
Токъчукъла-кьызыл-ала.
Жюрекге да кьатыла,
Ууучха тап атыла...

**Этебиз мында
зауукъ**

Бу элле экидиле,
АлаMAT бегийдиле.
Чабакълы суу арада,
Эллерим а жагъада:
Яникойду – бириси,
Каменка да – бириси.
Бир гитче суучукъ чаба,

Къутурса – эшик жаба!
Арагъа ол чек сала,
Журтладан жасакъ ала...
Бюгюнде омакъ къабакъ
Салмагъан арбаз тапмакъ.
Бурунда уа сех, чалы –
Бар турмуш, жашау халы...
Берекет, мында къолай,
Бу журтсуз къалгъынг къалай?..
Келтире бери туз-дам,
Не къадар асыл адам.
Хар ишни эбин билген,
Бир акъылгъа тизилген,
Устала жашай мында,
Деу, уллу тау къатында.
Тау элде хар ким жууукъ,
Этебиз мында зауукъ.
Чабакълыда ойнайбыз,
Мудахлыкъ чырт къоймайбыз.

Оюнчула

Шахматла ойнай къартла,
Арлакъда – талаш – картла.
Бар мында бильярдчыла,
Бу иште бек алчыла.
Нардчыла – къалгъанлары,
Таш быргъаялгъанлары.

Биз талайбыз, бир талай,
Төгөрөк башны талай...
Тулпарчы болган таулу,
Энди сен кимге даулу?
Аллах, бер иги кыуум,
Келмесин жашау сууум.
Ётлюле жайган халкым,
Тур ёрге, бегин, керил!
Ёмюрлюк сени хакынг,
Ал кыарыу, жаныу – тирил!
Минг-минг жыл артда кыалды,
Кыачхынчы кёпню алдынг.
Ёмюрлюк энинг, Элбрус,
Таматача, тик, буруш!..
Бар затынг сени омакы,
Тюз Боракача, шам Борака.
Бу атдан кери гаймакы,
Бир Аллах, кыоюп кыоймакы!

Кыыш

Кыыш келди элибизге,
Сууукыду, сууукы бизге.
Кыамата кёзню бу буз:
Жел, жырла, согьул, кыобуз!..
Тёш бийикди, бек бийик.
Нек бери чыгып келдик?
Жаш тёлю саржелеледе,

Хар бири тик жерледе.
Жанымда баргъан тѣшден –
Туугъанчыкъды эгечден.
Ол кийген бу чурукъла –
Не залим учарыкъла!..
Анагъа нѣгер – жарсыу,
Жокъ сакълагъанда асыу:
Ол – къарагъанлай жолгъа,
Урчугъун алып къолгъа...

Оба сыртда

Къар. Сууукъ. Ахырзаман.
Кѣпбюз биз: иги, аман,
Къабырлы журтха баргъан,
Жукъудан аз аязгъан.
Обалы бийик тѣшге
Биз чыгъа тамам бешге.
Эфенди къартчыкъ Токъуй,
Къабыша, дууа окъуй.
– Жылытмай хужу бу бѣрк:
Этчи, эт дууа сен терк...
– Сюргюнде, урушлада,
Акъ, къызыл тутушлада,
Колхозла къатышлада,
Кѣп болгъан атышлада
Ёлгенни эсге тюшюр...
Кѣп тургъан мында – юшюр...

Тилекле бек кѣпдюле,
Сууукъдан ѳлтюрдюле:
Ликайны аммасына...
Маммашны анасына...
Чибийни кѳоншусуна...
Кѳозуну онгсузуна...
Не кѳадар бу тентекле,
Созулгѳан да билекле!
Эфенди кѳартчыкѳ Токѳуй,
Кѳабыша, дууа окѳуй,
Ол бек онгсуз болгѳанды,
Тырманны быргѳагѳанды:
«Хапарны уа кѳоймайсыз,
Сууукѳлукѳдан тоймайсыз!..
«За весь мир, аминь!» – дейик,
Юй таба терк кетейик.
Ызымдан сиз келигиз,
Болмасын буз элигиз!..»

Эллиле

От тиргизилди тѳрде,
Яникой жангы элде:
Эл тунгуч жашау этди –
Жюзжыллыкѳ Хырха Исхакѳ!
Дунияны кѳойду, кетди –
Бек иги адам – ол хакѳ!
Хапарчыды тирменчи,

АлаMAT да темирчи,
Оюнчу, жарыкъ чамчы –
Бу Жаза Мажит, камчы!
Хайруллин, уста Самат,
Хуначы бек алаMAT,
Ол къалагъан тап юйле
Тау элдеде сюеле.
«Эрирей» мындан чыкъды,
Кавказда агы чакъды!
Не къадар ариу макъам
Узакы ыа да ашыкъды.
«Жашлыкыгъа» жол берилди,
Уфада ол тирилди!..
Тойчула да бар бизде,
Тепсеучю ичибизде:
Айтхылыкъ Къудай Мухтар,
Тепмей ол къалай тохтар:
Тепсеуле жыйышдырды,
Халкъ хунерин ышырды,
Жаш-къушну тизди жолгъа,
Хар бирин жыя къолгъа...

Карьер

Таш таугъа жайракъ къонуп,
Атдырып, чучхуп, жонуп,
Чачдыра, туфну чайнай,
Ненча жыл былай къайнай,

Кюн сайын машинала
Пемзасын, ташын ала.
Кес тауну ууакъ-ууакъ,
Терк элте узакъ-узакъ.
Эл, сахар ишлендиле,
Орамла бек кенгдиле...
Тенгбиз, тенг учузлукъгъа,
Жетгенлей таусузлукъгъа...
Таулулукъну тасмы этдик –
Терсинеми биз кетдик?..

Хар бирибизде Элбрус

Элбрус Тау, сыйлы таум,
Жокъ санга бир сылтаум.
Аллахны сен энинде,
Хар кимни баш эринде.
Инсанны кёкюрегинде,
Адамны жүрегинде,
Аямай бизден хатын,
Жазгъанды Аллах атын.
Хар журтну ёз кыйматы –
Жюрекде сыйы, аты!
Беш да Тау Элни хаты –
Яникой чархда къаты.
Элбрус Тау, бийик, уча,
Таулугъа кучакъ ача,
Кенгледен бизни сакълай,
Жашларын, кызын жокълай.

Жер жюзю хар адамда,
Элбрус Тау бет орамда.
Эн салгъанча деу Аллах,
Малкъардан къыстай палах.
Ол жолда тюбей бизге,
Жан нёгер эсибизге,
Сен къара баш эриннге –
Элбрус Тау да жеринде.
Ингилиз, апон, къытай,
Чюйютю, араб, хар тай,
Алманлы, бенгал, француз,
Испанлы, орус, индус...
Хар бири – бизни урлукъ,
Ёмюрде жууукъ турлукъ,
Тёр жерни сыйын кёрлюк,
Деберин да кётюрлюк...

Чакъырыу

Кюн эрттен сайын атар,
Жан да жукъугъа батар.
Жюрекге кезиу жетер,
Ол кесин ишге жегер.

Не къадар жазыу алда,
Хар бири тюбей жолда.
Сен къача, ала къууа,
Тюз элтгенча окъуугъа...

Узакъда жер турма бырнакълай,
Келчи, кел, тубербиз, багъалай!
Кюл, тепсе, элинги къучакълай,
Деберин сыйлачы ийнакълай!

Ариулукъ бла жокъду арыулукъ,
Бир андан жерде да жарыулукъ.
Олду таулада къаллыкъ урлукъ,
Тау элде тулпар тирмен бурлукъ.

Таулада къууанч – соялла къой,
Жокъ, мындача, жалбауур, жаркой:
Кенгледен къарагъанны сен къой, –
Жет бери, тансыкъды Яникой!

2000–2009

ХАТАР

КЪАЧХЫНЧЫ

Балыкъ Башындан бери, Гитче Къанжал таба келе турама. Къошла-бошла да бар, алай бир кишиге тюбер онгум, амалым жокъ. Бласт-дан, адамдан, кеси кесимден да юркюп, къачып, тозурап айланган заманчыгъым.

Агъачны къыйыр чегин, хастанланы этек-метеклерин тутханлай, алагъа къампалгъанлай сюркелейме. Таза онгсузма: акъыртынчыкъ, аманны кебинден къымылдайма.

Аркъамда – ауур артмагъым, боюнумдан кёкюрекге кенделен салынып бешатар «алтын-лым», бир алапат тапанча да белимден тутханлай: ёреме сауут-сабама.

Бюрче кёзге тенгши, ууакъ жауун къатыш, мылы къар да жауа – бир шыты, бир кирши, бир ахырзаман кюн. Чыртдан да билаллыкъ туююлсе эрттен, тюш, ашхам болгъанын. Уллу, деу эмеген кече къарангылыкъны бла кюндюз жарыкълыкъны, жыйып, къатыш-къара этип, тау тенгли тирменине атып, анда жармалап чыгъаргъанлай, чарс маталлы тюрсюн тузакълап, къуршалап тегерекни.

Юсюмде бир тюк тенгли кьургъакъ зат кьалмай, ёмюрю сууда ётген талыштакча, халек жибипме. Кёзлерим алас-булас кёре, теке кьалкьыу этгенча, чабыр-чубур кибиклерим да макъа халкъ жырла гьурулдай-гьурулдай, барыргъа, тынч-тынч теберге кюрешеме. Сора, бир заман, бир чакъ дегенлей, асыры онгсуздан, хансы болмагъан суу ызчыкъда артмагъымы юсюне сыртымдан ауама да кьалама: ол да жастыкъча манга.

Анда-санда ит юрген таууш эшитилсе, нени да кьоюп, нени да унутуп, жолумдан тюзюнлей туугъан элчигиме атыллыгъым келе: иги сагъан, ол кесим ишлеген хамамгъа бурулуп, жууунуп чыкыгъан а – талчыкыгъанынгы да унутуп, тёшегинге кирип, сойланып жатханнга уа не жетер?!

* * *

Аланла, кёз аллымда ары-бери булгъаннган, чулгъаннган, тепчиген не чапыракъды бу?.. Ханс-манс битмеген, ёсмеген жерге таянганма да... Огъесе, асыры арыгъанданмы кёрюне болур бу зат кёзюме?..

* * *

О, сыйлы Аллахым, сабийлигими гырам-гурум, хычыуун жылыулугъу, жарыкылыгъы, арт-

ха къайтып, мени уруш-буруш ауаралыкъдан ана от жагъагъа алып кеталмазмы?..

* * *

– Жашы, къайда да айланаласа мынча заманны?.. Тансыкъ дамы болмагъанса геллячыгъынга?.. Оу эшигим, мени къап, адам бла ишми туююшгенсе, нек тырнатханса уууртунгу, билегинги, къаш башынгы да?..

Келчи, кел, таным, бет-къол чайкъа, къатайын!.. Ач дамыса?.. Атанг келсе, не айтыр, бала? Кеси да къошдан-базардан, дунияны айырма саугъасын жыйыш, бусагъатчыкъдан жетер!

Мени эсими уа башха зат тумалап: «Докка бла Домма айтханларыча къурадым нени да, алай не обур, не шайтан къапха киргенни къой, алача учалгъан окъуна эталмадым да кесимлей!»

* * *

Ныгъыш къатына жетер-жетмез, эшитдим къартчыкъланы жашырын сёзлерин:

– Билемисе, Домма, сабийлигимде моргъулдум эркек киштикни биширип ашагъанымлай, къанатлымы дейсе, кийик жаныуармы дейсе, къурт-къумурсха окъуна болсун – бар тил-мил хазналарын саулай билип къойгъанма!..

– Докка, бир кесек мычы, сабырыракъ бол... Ол Ачау-Элкбурут эшитсе – ишибиз кырты...

– Къой, къой, сен а, Домма, асыры къоркъгъандан, ариу зыкъыланып бара кёреме да!

* * *

Мен, ол сёзлени эшитир-эшитмез, уллу таш артына бугъундум.

* * *

– Манга тырман этерге тапсанг, Докка, алай къууанч тыпырлы боласа, тюз да бусагъатчыкъда ол онеки къызынга жангыдан къарындашчыкъ къошулгъанча... Охо да, къойдум, бошадым, тохтадым. Андан эсе хапарыма къулакъ сал, маржа.

– Элкъурут ёсмезликчик юйюне тийишген болур экен, сен а таурухунгу айт, жандыр, агъарт, Насра Хожадан хаух алгъан къара билеуюнгу жангырт.

– Сора, Домма, кишиучукъну сан-сан, жикжик этип, къазанчыкъ бла отха асама, юч сагъатдан а ол – хаппа-хазыр, тап, тамам!

Мен да, бир затчыгъын къоймай, – аямай аша, сюек-мюекчиклерин окъуна къоймай кемиреме... Этни ызындан терк окъуна шорпачыгъын да тогъуп бошар-бошамаз, къолланы да жан-жанына жая: «Энди мен обурма, учаргъа болурма!» – дегенни онюч кере къычыргъаным бла, кёкде къанатлылагъа къошулуп, учуп башлагъаным – теппе-тенг... Ол хауагъа кётюрюлге-

нинг бла бирге уа аллай ёхтемлик, аллай аперимлик сингеди къанынга! Аны айтып да къалай бералгъын?..

– Докка, аны сен алгъаракъ сагъынсанг, мен да къуш-къанат болмаймем?..

* * *

Биягъы мант чапыракъла, кёзюмю къысаракъ этсем, бетиме жууукълаша келе... Ачаракъ чакъда уа, нек эсе да, артха, кенгирекге ыхтырыла... Аланы бу суу ызда кёрюннгенлери – сейир-тамаша туююлмюдю, аланла?..

* * *

Ныгъышдан юйге жетгенимлей, терк окбуна, Докка айтханыча, къабыргъа къоншубуздан моргъулдум мыйыкълычыкъны секиртеме да, чоюнчукъ да мажарып, агъачха, Къаргъалы Дорбун таба атылама, жол ызлайма.

Кесин а, болгъанымы тырнатып, кыбылагъа да буруп, бисмилляны да айтып, кючден бла бутдан, аманны-кебинден, сояма...

Тамам юч сагъат бишме кюяма да, хазна сюек-мюек окбуна къалдырмай жутама. Шорпачыгъын да ариу тогъуйма! Ол къазанчыкъны, асыры жалагъандан, жым-жым жылтыратханма кесим а.

* * *

Чапыракъ-мапыракъла уа былайда кёзюме аума этип биягъы... Ахырысы, адам баласы арыса, не къужур зат да тюйрелип башлай кёреме кёзюнге...

* * *

Ол Доккадан эшитген сёзлени, алгъа – шыбырдагъан халда, къолланы да кенг жая, артдан-артха уа – уллуракъ: «Энди мен обурма, учаргъа болурма!» – деп, онюч кере, жыйырма кере, отуз кере... Къычырадан-къычыра барама, алай учханым а жокъ!..

Къазан-мазан кибики да кётюргенлей, ёпке солуу этип, эрлай, жетеме ныгъышха. Анда уа Докка бла Домма акъсакъал нёгерлерини араларында хапаргъа къызып.

Къартла меними кёрдюле, сёз иш да айтмай, бир бирлерине къарамай, къарынларындан тутуп, харх этип, чегисиз бола, хайда кюл, хайда кюл!..

* * *

Ол жарлы, ол харип киштикчики манга ётюрюкге ашатханларын ол ууахтыда ангыладым. Ныгъышдан юйге жетгинчи – ол а узун, узакъ жолду, – кёлюм асыры аман этгенден, ичим тышына чыгып кетерге аздан къалып, алай жетеме туугъан от жагъама.

Ыннака уа уууртум, билегим нек тырнал-
гъанын аяусуз соргъанлай, онгуму алгъан-
лай... Бир зат сезип къояр деп, бек къоркъа-
ма... Иги сагъан, билген да этмесин ол манга
жетген учузлукъну...

* * *

Биягъы, эки мант чапыракъ бетиме жууукъ
ийиле да, ары-бери булгъана, тюз кёзюме жетер-
жетмез а, артхаракъ, керирек ыхтырыла да, тох-
тай... Сора жангыдан жууукълаша да башлай...

* * *

Андан ары сууукъгъа чыдаялмай, сюекле-
рим окъуна бузлап, къабышып, бир бирге къа-
гъыша, таш таууш эте башладыла, сора уа –
секирип ёрге къобуп къалама... Ол кезиуде кё-
зюме кёрюннгенлей тургъан мант чапыракъла,
мен аякъ юсюме кётюрюлгенлей, жанлыгъа айла-
нып, бёрю къапха кирип къалмаймыдыла дейсе...

* * *

Кёзюмю къысараракъ этсем, бёрю, ал аякъ-
ларын да инчиклериме салып, къабаргъа-къап-
мазгъа, къабаргъа-къапмазгъа экили бола...
Мен жарлыны богъурдагъын марай!.. Ол гим-
хотун ары-бери булгъаса, мен а: «Ай, суфхан
Аллах, бу эски суу ызда быллай уллу мант
чапыракъла да къайдан, къалай бла чыкъды-
ла?» – дей кеси кесиме.

* * *

Сора бөрү болгъанын билгенимде уа, бир бөлөк заманны тилим тутулуп, зат айталмагъанлай къалама. Не саным, не бир жикчигим къымылдамай, тюз ташча, жериме къатып, ары-бери тебалмай...

Бир заман, бир чакъ ётгенден сора уа, алай ачы къычырама, алай ачы да!.. Кесим окъуна къоркъама, титирейме, элгенеме ёз ёнюмден, ёз тауушумдан.

Ол жанлы уа, арлакъгъа да жёбелеп, бир кесек мычыйыракъ да болуп, манга ышанлап къарагъан да этип, бир тюрлю ашыкъ-бушукъ-суз, чырпыла арасында эриди да, жокъ болду да къалды.

* * *

Мен бюгюн-бюгече да кеси кесиме кечалмайма: бешатарынг да бар, тапанчанг да къол жетер жерде... Кеслери да ариу жерленгенлей... Ол бөрюню ызындан бир атдырсанг а – экинчи кере бу жанлы кишини ызын ызламазча, тыпырынг къуругъан!.. Атдыралмадым, ётюрюкден не асыу, ол чакъда нени да унутуп, дуу деп, ёреме от кесеу болуп къалгъанем сора уа...

САХНА ЧЫГЪАРМАЛА

КЪАЙЫКЪДА

Къысха оюн

ОЮНГА КЪАТЫШХАНЛА

Д а д а.

Л а б а д и н.

Ф е р е з.

Тенгиз таууш. Толкъунла къайыкъны эчейдиле. Къайыкъда Л а б а д и н бла Ф е р е з. Лабадин сагъышлыды. Фerez къайыкъ къалакъла бла аямай ишлейди. Была сахнаны онг жанындадыла. Сахнаны сол жанында, жарыгъыракъда уа – Д а д а.

Д а д а. Къайыкъда экеулен... Аланы бери сабийле ойнап миндиргендиле... Не Фerez, не Лабадин аны билмейдиле... Билген да къайдан этсинле...

Л а б а д и н. Жол нечик узун, къыйын эди санга, Тенгиз! Эм бийик умутума тюбеялдым. Манга къууанчды, уллу къууанч – сени солууунгу, сени къучагъынгы сезген.

Д а д а. Тенгиз... Лабадин сабий заманын-

дан окъуна аны кёрюрге термилип тургъанды. Энди уа ол кёргенчады, эслегенчады жулдуз тамычыла тенгиз толкъунладан къарагъанларын. Эшитгенчады аланы бир бирге шыбырдауукъ сёзлерин окъуна... Ол узакъ жыл... Ажымлы ишден сора...

Л а б а д и н. Мен районну таматаларындан бири болуп ишлейме. Биз чаллыкъгъа келген ауукъда, болмагъанча чууакъ эди кюнда. Эсимдеди атланы ат чалгъылагъа ашыкмай жекгенибиз.

Д а д а. Ол урушдан бери чалынмагъан аулакъ эди. Жаз башында окъуна шахардан келген адамла аны миналадан ариулагъанлыкъгъа, чалыргъа таукеллиги болгъан а табылмай...

Л а б а д и н. Жолгъа мен чыкъдым. Къоркъгъан эте эдимми? Болур эди аллай зат да. Ол жыллада бичен жетишмей эди. Къышла уа – ахырзаман сууукъ...

Д а д а. Эсингдемиди ол ууахтыда сен эм суйген жырынгы айтханынг?..

Л а б а д и н. Ата-ананг жырлагъан, сабийликден бек жаратхан жырны айтсанг, не да: къоркъуу, бушуу, мудахлыкъ, гурушхалыкъ болсун – бары узакъгъа – кёзкёрмезге кетип къала... Сен а учханча жыр къанатларында. Битеу къайгъыла да узакъ, кери...

Д а д а. Сен, бир дуру чыгып, экинчисин башлайса. Андан бери унуталмайса ол ауукьда кюнню хычыуун, тамашалыкь жарытханын.

Л а б а д и н. Бусагьатда да эсимдеди чалынган кырдыкны алаамат ийиси. Гёбелекле уа не кьадар!.. Битеу аулакь аладан топпа-толу – неллай бир ариулукь!.. Андан бери, тохтаусуз, ол ат чалгыда баргьанчама, жырымы да аяусуз айтханлай. Ол жыл башлагьан жырымы...

Д а д а. Ол кюн сени госпитальгьа алып кетедиле. Киши да ийнанмай эди сен сау кьаллыгынгьа...

Л а б а д и н. Сора мен жашаудан кери кетеме. Артда уятдыла мени ачы жукьудан. Эки жылым саусузлагьа кьарагьан юйледе ётдю. Ахыр операциягьа дери аз-маз кёрген да эте эдим, алай...

Д а д а. Операцияны экеуленнге этген ушай эдиле да? Ол бирси уа ким эди?

Л а б а д и н. Татлы тенгим. Аны врачлагьа да кесим элтген эдим, харип, зат кёрмей эди сора уа...

Д а д а. Улуу отоуда докторла. Ала кенгешде. Даулаш узакьгьа созулду. Сен артда ангыладынг сёз шуёхунгу юсюнден баргьанын.

Л а б а д и н. Биринден кьалгьанла – операциягьа кьажау.

Д а д а. Барысы да анга кыжырыкылай.

Л а б а д и н. Ол оюмун ачыкылады: биз операция этерик алайсыз да зат көрмейди; ишибизни кылай тындырсак да – анга заран тышмез... Алай хар зат да иги, тап ётсе – кёрюп окыуна башлар...

Д а д а. Тенгинг уллу кыуанчха тубеди – дуниягъа кёз ачды.

Л а б а д и н. Энди мени кезиуюм... Бары да – операция ючюн, биягъы киши уа, кеси жангыз, – кыжау...

Д а д а. Анга тынгыламадыла.

Л а б а д и н. Ала кеслери айтханча этдиле...

Д а д а. Сен зат көрмей башладынг. Манга жазгъанынгы окыуна кыйдунг...

Л а б а д и н. Хар кюн сайын кечени ашыгъышлы сакылайма – жукларымы. Жукыласам а, сейир тышле кёреме: кыпкызыл кюн кыбыламада, тюрлю-тюрлю бояуладан топпа-толу жер – бар тегерек... Кынатлыла уа кылай кёп кёкде!.. Ала учуп бара бийикде, тюз да мени сабий умутларымча... Мен, жаланаяк жашчык, кыуанч тыпырлы чабама сабийлигимде...

Д а д а. Тегерегингден кыуршалайды гитче элчигинги алакат жомакылы дуниясы. Сени

бла бирге чабадыла машинала, терекле, юйле, шуёхларынг; сен аны бла сёлеширге суююучю огъурлу, акъыллы къарт Бойнакъ да...

Л а б а д и н. Ёз сабийлигимден ол жашчыкъда мен хар заманда да таянчакълыкъ табама. Жангыдан сабийлигим къайтханча болама да, чабышып ойнайбыз Бойнакъ бла, терекле бла, юйле бла, тенглерим бла. Чабышабыз, барыбыз да биргелей, жашауну татлы кюнне...

Д а д а. Аланы къайыкъгъа ойнап миндиргендиле. Ол затны оюннга санагъан да къыйынды. Алыкъа зат билмейдиле. Э-э-э, дуния дегенинг!..

Л а б а д и н. Мен танымагъан адам олтурады биргеме. Аямай къайыкъ къалакъланы ишлетеди. Биз сагъатдан аслам барабыз. Жагъаны солууун да хазна эшитмей, сезмей башлагъанма...

Ф е р е з. Жагъадан узакъ кетгенбизми? Жагъа кёрюнемиди? Тюз элталамамы къайыкъны уа?

Л а б а д и н. Не айтханынгы ангыламадым.

Ф е р е з. Жагъадан узакъ кетгенбизми, тенгим? Жагъа уа кёрюнемиди?

Л а б а д и н. Не?! Не дейсе?!

Ф е р е з. Ангылатчы энди кялай бар-
лыгъымы...

Л а б а д и н. Нечик оюнчу адамса!
Мен... мен... мен... Неме... Мен зат кёрмей-
ме. Мен сокъурма...

Ферез, кяйыкъ кялакъланы ишлетгенин кююп,
агуман болуп, жукъ айталмай кялады.

Л а б а д и н. Кяйыкъ кялакъла тохта-
гъанын эшитеме. Жиягъан тауушха ушагъан
бир затны да эшитеме... Энди уа зат эшит-
мейме... Шошлукъ...

Ф е р е з. Кялай... кялай бла... болду
былай?.. Мен... сен... биз... экибиз да... со-
къурла?!

Топ атылгъан таууш аланы бусагъатдагъы дуня-
гъа кяйтаргъанчады. Кяйыкъ тас болгъанчады
къара жалында.

Д а д а. Лабадин да, Ферез да, кялай эсе
да, шошайгъандыла. Нени эсе да ангыларгъа
кюрешгенча. Алай ала экиси да биледиле жа-
гъадан асыры узакъ кетгенлерин. Артха кяй-
тыу да кыйын, бек кыйын иш боллугъун...

ТАУ БЕЛЛЯУ

ОЮННГА КЪАТЫШХАНЛА

Д е б е т, Кёк Тейри.

Э р т у р.

А т а й, Жер-Суу Ата.

А н а й, Жер-Суу Ана.

К и ч и Э р т у р.

Д о н д а, 'Эртур ишлеген адаман, гинжи.

К ё с е - Б у р у н г у к.

Т а у М у з а, Илхам Бийче.

М е д е й

К е б е й

С е м е й

Ш е б е й

} къызчыкъла.

К у к у к, Донда ишлеген адаман, гинжи.

Б и р и н ч и к ъ а р е л д и

Э к и н ч и к ъ а р е л д и

Б и р и н ч и а у а н а

Э к и н ч и а у а н а

} Кёсе-Бурунчук
ишлеген кёсе-
менле, гинжиле.

Б и р и н ч и г и н ж и } Эртур ишлеген

Э к и н ч и г и н ж и } адаманла, гинжиле.

Т о й ч у л а, с ы й ы т ч ы л а, х а л к ъ .

Сахна къушну эки къанатыча жасалыпды: ол ачылган китапха, Элбрусха да ушайды. Бир жанында – Донданы сагъатла бла жасалган отоуу, бирси жанында – Атай бла Анайны от жагъалары. Бурунгу, бюгюнню ёмюрле да бир-бирлеринден жаратылганларыны, юзюлмезлик байламлыкда болганларыны белгисича, мухуручады сахнаны кёрюмдюсю... Къанатланы ёрге жанындан, ала къошулган жерден, чыгъадыла оюннга къатышханла.

БИРИНЧИ БЁЛЮМ

Биринчи сурат

Отоу. Аны къабыргъалары дюн-дунияны карталары бла жасалыпдыла. Американы, Европаны, Азияны, Африканы, Австралияны уллу шахарлары болган жерледе тюрлю-тюрлю сагъатла гагъылыпдыла. Ала бек эскиле, бюгюннюле да болсунла. Донданы башындагъы феска да сагъат маталлыды. Аны кийимини огъары жанында, тёбен жанында да – сагъатланы суратлары. Бек баш, «бачама» сагъат а Донданы къолундагъы таягъындады. Ол таякъны болушлугуу бла суйген заманын келтиреди. Ким бла да тюбеширге, къайсы ёмюрню келтирирге да онгу барды Донданы.

Д о н д а

Мен заманчыма, заманчы,
Болмазча бир да заранчы.

Сюйген жылгъа атлауучум,
Ёмюр кьонарча ууучум...

Бу отоуда заман жукълай:
Ачыл, чакъ келгеннге жокълай.
Кюнле, айла, жылла бирге –
Кёче бары ёмюрлеге.

Манга келе бек кёп адам,
Арабызгъа сингмез алдам.
Хар биринде тилек, жарсыу,
Шарт болушсанг – алай асыу...

Сагъатла бирден сейир таууш этедиле. Отоугъа
кирген жерни жанында тагъылгъан уллу сагъатны
эшикчиги ачылып, андан К у к у к чыгъады.

К у к у к

Дон-дон, дон-дон, Дон-да-гъа,
Кел-ди кьо-накъ кьон-ма-гъа.
Къа-ра-чай-дан ке-си да,
Бек о-макъ-ды не-си да!..

(Ол сёзлени айтып, жерине бугъады.)

Д о н д а

(Кукук чыкъгъан жанына бурула)

Ашчы, ач, эшикни кери,
Къойчу, къой, къонакъны бери!

К у к у к

(биягъы сагъатдан чартлап чыгъа)

Иш-ни сор-гъан-ма,
За-ман къур-гъан-ма,
Юй-ге къой-гъан-ма...

К у к у к сагъатха ташаяды. Эшик ачылады.
Отоугъа К и ч и Э р т у р, къолтукъ тюбюнде
да акъ къагъытха чулгъаннган сагъат сураты бла,
киреди.

К и ч и Э р т у р

*(кире келгенлейин, сейирге къалгъанын
букъдуругъа кюреше)*

Жетгенме Къарачай журтдан,
Ата танымайма чыртдан...
Ол ауушхан кюнде туудум,
Сени излей, бери бурдум...

(Донда бла саламлаша, суратны анга бере.)

Бу сеннге жүрекден саугъамды,
Соруула кюйдюрген къаугъамды!..

Д о н д а

(аны келлигин эртмеден сакълагъанча, аллына атлай)

Суйген жерим, Шам Къарачай!
Жол арытып келдинг – тынчай...

К и ч и Э р т у р

Эсим кетипди узакъгъа,
Аттыям жатхан топуракъгъа...
Меннге аккам ат атады,
Аттыя тилек да жарады:
Этдим аны осуятын –
Тюрлендирмегенлей затын...
Танышына алай бек багъынырча,
Аттыям аны аты бла къаргъанырча!
Анням, шо, анга уша, дей, къадалырча,
Къыса, хаман да, андан юлгю алырча!..
Эртуур? Ол кимди, неди, аллай бир?
Келдим, тѣзюмюм къуруп... Ачыкъла! Билдир!

Д о н д а

*(Феска маталлы сагъат бѣркюн башына кие,
замана огъары жанын юсюне къаплайды.
Бир-бир сагъатланы къура, ары-бери бурады.
Кичи Эртуургъа да баиха кийим бере, буйрукъчу
таягъын къолуна ала)*

Эртурну таныргъа жол арытхан эсенг,
Къоркъма, мен аны тамамларма сау-эсен...
Замана черекни булгъашдыра,
Терк-терк чабышдыра, алмашдыра,
Атламын, жангыча, къурашдыра,
Боракъча секирте, барышдыра,
Кетген ууахтыны тамышдыра...
...Сеннге не игилик этейим,
Къайсы заманлагъа элтейим?

К и ч и Э р т у р

Ишни тамырын кёрейик,
Биз бурунлагъа кетейик!..

Д о н д а

Дебетге тапчыкъ бирге тюбейик,
Элия Бешик таба тебейик!..

Донда замана таягъын баш тёбен этеди. Заманны барышын баямлагъан музыка. Жер тепгенча, дуния муру-чуру болгъанча, болгъан ёртеннге, отха алынганча бола, кёкню къуйрукълу жулдуз жырады.

К и ч и Э р т у р н у а у а з ы

Мен харипни не аманла къаргъадынг!..
Бу неди? Жаханымгеми быргъадынг?!

Д о н д а н ы а у а з ы

Кёрюрча ким болгъанын игибиз,
Келгенбиз нарт журтуна экибиз...
Этмей сен да, башхалача, масхара,
Ышанлап, тегерекге-башха къара...

Экинчи сурат

Д е б е т

*(жукъудан уяинганча, сейирге къала,
кёкге къарай)*

Къалай жырып, жарып келе кёкню – жерге!
Не кёп акъыл, сезим къоша хар жигерге!..
Сырпынлыкъ керек – чапханлай, терк жетейим,
Къуйрукълу жулдузну, сууутмай, элтейим.
Гюрбежимде, темир бла эте ушакъ,
Экибиз болурбуз келбетли, жумушакъ.
Ишлейим андан нартлагъа сауут-саба,
Эмеген кыыстарча, жерибизден къаба!..

Дебет, ашыгъышлы, сахнаны онг жанына кетеди.

К ё с е - Б у р у н г у к

(сахнаны сол жанындан чыгъа)

Бизге палахлыкъ келди, дейме, Тейриден,
Кетербизми бу аламатлыкъ тийреден?..

Ашыкъ-бушукъ, алгъа жетип, къармашайым,
Не боллугъун биле, анга къорлашайым...

К ё с е - Б у р у н г у к сахнадан кетеди.
А н а й бла А т а й кёрюнедиле.

А т а й

Дюн-дунияны ёртен алып къойгъанча,
Жери, кёгю жыгъышыуда булгъашханча!..

А н а й

Буму болур ахырзаман дегенлери?
Нечик дерле Нартияны кюнкерлери?

А т а й

Тюшген жерине жууугъуракъ барайыкъ,
Кесибиз да кёз жетдирейик, къарайыкъ.

А н а й

Къоркъама... Барыргъа базынмайма ары...

А т а й

Былайчыкъдан тепмем сенсиз мен
бир жары!..

А н а й

Атлачы алгъаракъ...Къатларма... Ыз ызлай...
Некме бюгюн, жаным кетип, амалсызлай?..

Экиси да кетедиле. К ё с е - Б у р у н г у к
къайтады.

К ё с е - Б у р у н г у к

Битеу хар зат аман, жетгенча кыртылыкъ,
Былай барсакъ – къурутулдукъбуз,
кЪЫТЫЛЛЫКЪ.

Махтаулукъда Дебет кесиди айтыллыкъ,
Жулдуз жашчыкъ бла бизни къораталлыкъ.
Тилеп, сабий кюрешейимчи алыргъа,
Юйретейим: кёсе жорукъда къалыргъа...
Келе, кете – ташачыкъда мен турайым,
Бу нарт жекбашлагъа тузакъ да къурайым...

Кёсе-Бурунгук, ары-бери къарай, бугъады. А т а й,
А н а й бла бирге Д е б е т сахнада кёрюнеди.
Аны къолунда сабийге ушагъан чулгъамы барды.

Д е б е т

Тулпар башчы, айхай, керекди нартлагъа,
Артда ол кёз-къулакъ болурча къартлагъа.
Къуйрукълу жулдуз сабий тапды – Ёрюзмек,
Энди – нарт учхун – дуниядан юзюлмек!..

А т а й

Жаш кѳанчыкѳны эме кѳргенбиз кесибиз,
Анга сейир этдик, шагѳатды Тейрибиз!

А н а й

Бизде, кѳошубузда, ѳссюнчю Ёрюзбек,
Аны хайырындан, жанлы-кѳанлы кѳрмек...

А т а й

Сенде от жагѳа топпа-толу жаш-кѳушдан...

А н а й

Бѳрюле бла арыгѳанбыз урушдан!

Д е б е т

(сабийни алагѳа узата)

Бу жулдузлу нартны алыгѳыз, элтигиз:
Сыйын кѳрюгюз. Олду бизни бетибиз!

А н а й

Ёсдююрме кеси баламча бучукѳну,
Жулдуз келечиден аямай бир жукѳну...
Алай бешик керек, муну тап бѳлерге,
Санын, жанын да Тау Белляу бла ийлерге...

Д е б е т

Жулдуз кьапдан Бешик, Сырпын, Аякъ чыгъар!
Анда ёсген – башхаладан да алчыгъар.
Болсунчу... Элия Бешик! Аны аты:
Насып тежер бёленгеннге муну хаты...
Ашыгъышлы, артха къайта биз билейик,
Ишлеп белляу уя, нарт жашны бёлейик!

Ючюсю да бирге кетедиле.

К ё с е - Б у р у н г у к

(букъгъан жеринден чыгъа)

Элия Бешикни терк урларгъа керек...
Ызы бла ... Кетерге тюшер кенгирек...
Угъай, башха жол изле, Бурунчук,
Алдасанг нартланы – чархынг да бурулдукъ!
Болгъанны ариуун айта, жал барайым:
Юйге сабийни ёсдюрюрге алайым.
Аны бла бирге уа Бешик да келир,
Бизни эркин абзарда тебиретилир.
Бизде туудукъла да эхчелирле анда,
Саннга уллу къарыу сингер ол заманда...

Кёсе-Бурунчук, тауушла эшитип, биягъы бугъады.
Д е б е т, А н а й, А т а й Элия Бешикни алып
келедиле.

Д е б е т

Бу Элия Бешик нарт тулпарла берир:
Палах желин кыстай кери, кьууанч керир.
Жанжан кьанны бола жашау тутуругъу,
Мынданды миллетни ёлюмсюз гурлугъу...

А т а й

Бек жаратханды Элия Бешикни нартчыкъ...

А н а й

Ол Тау Белляу бла жукълап кьалды тапчыкъ!

Д е б е т

Тау Белляугъа жангыдан – артха – бир кьайтчы:
Хаман да тынгыларгъа излейме, айтчы!

А н а й

(Элия Бешикни да тебирете)

Тау Белляу – тау, Тау Белляу – тау, Тау Белляу.
Нарт элляу – нарт, Нарт элляу – нарт,
Нарт элляу.
Кьут берсин – кьут, жукъ берсин – жукъ,
Тау Белляу.
Дып жулдуз – дып, Дып жулдуз – дып,
Нарт элляу.

Бай терек – бай, Бай терек – бай, Бай белляу.
Деу Дебет – деу, деу Дебет – деу, Деу элляу.
Кюн жаным – кюн, Кюн жаным – кюн,
Кюн белляу.
Нарт элляу – нарт, Нарт элляу – нарт,
Нарт элляу...
Тау Белляу – тау, Тау Белляу – тау, Тау Белляу...

А т а й

*(сейирге кьалгъанын тыялмай,
Дебетге бурула)*

Жулдуз магъаданны тылыча ийлединг!..
Сен бешикни не терк, женгил да ишлединг!

Д е б е т

*(Атай айтханны эшитмей, ёз оюмуна кетип,
кеси-кесинден соргъанча)*

Тюз болурму атым айтылса белляуда,
Жырланса, кьатланса сабий элляуда?..

А н а й

(тамашалыкьгъа кьалгъанын букьдуралмай)

Бу Тау Белляу кеси келгенди эсиме:
Сёзю, макъамчыгъы – бары биргесине!..

Д е б е т

Сездигизми, не жаш, не бешик кьоллусуз?
Хапар азда – берекетли боллукъсуз!..
Зор-хор бла Бешик сизден алынса,
Бизден кери арбазда ол салынса,
Палах бораны чабар биргесине
Жангыдан чыкыгъан, жалгъан иесине!..

К ё с е - Б у р у н г у к

(бугъуп тургъан жеринден чартлап чыгъа)

Ол сен тапханчыкъны, бер, мен ёсдюрейим,
Адет-тёребиздеча, тап юйретейим!..

Д е б е т

(нёгерлери таба бурула)

Охо, сиз барыгъыз бирге,
Сакъ болугъуз бек сабийге!

А н а й бла А т а й бешикни алып кетедиле.

Д е б е т

Келиширми?.. Сизде жорукъ башха бизден.
Жулдуз жанны сукъсакъ батмакыгъа,
билмезден?..

К ё с е - Б у р у н г у к

Келишир, келишир! Биз кѡаумгѡа да ийлешир.
Жашырын билимибиз бла да бирлешир...

Д е б е т

Эркинлик анга берсем, ол Ибилис жорукъ...
Жаш гѡзетчиле бла кѡошда, малда турлукъ:
Алагѡа ол билеклик этсин, ёссюн,
Сынасын Тейри жолда кеси кючюн!

К ё с е - Б у р у н г у к

Кѡонакѡбай бола, жеригизге да кѡойдугѡуз,
Не кѡадар кѡанлы жаудан бизни кѡорудугѡуз...
Жер тюбюн кѡоюп, ёрге биз чыкѡгѡанлы бери,
Кѡз-кѡулакѡды, болушханчады сизни Тейри...
Энди биз жашчыкѡ бла жууукѡ болсакѡ бирге,
Табарыкѡбыз онг тирилирге, керилирге!

Д е б е т

Сизге жууукѡ – бизге сууукѡ!..
Ашауугѡуз-жашауугѡуз башха,
Келишмейди, чыртда, асыл нартха...
Желмаууз, эмеген, кѡсе туудукѡла,
Болалырламы да бизге жууукѡла?

К ё с е - Б у р у н г у к

Болмай а, болмай, Дебет!
Тапмазса бизден келбет.
Къыз берейик, алайыкъ!
Бир болуп, тап къалайыкъ...
Къалгъанланы къагъайыкъ.
Ариу болур тѣлюбюз,
Кѣтюрюлюр кѣлюбюз...

Д е б е т

Хау, сизге алай тапды,
Бизге уа ол азапды.
Кѣплюк хорлар, билесе,
Аны ючюн ёлесе!

К ё с е - Б у р у н г у к

Дебет, мен бирликлиме,
Кесим да тирликлиме:
Сабийле – элли алты,
Хар бири да бек къаты.

Д е б е т

Хар бири ушагъыулу,
Ибилис, жиян уулу...

К ё с е - Б у р у н г у к

(нени да оюннга, лакъырдагъа бурургъа кюреше)

Биз чам этдик, ойнадыкъ,
Кюле, зауукълукъ алдыкъ...

Д е б е т

Мен айтханда бармыт да кюлкюлюк?
Арабыз болсунчу ючкюнлюк!..

К ё с е - Б у р у н г у к

(кетип бара, кеси-кесине)

Кетме-кет...Мындан былай... хыйла къуурса,
Бу жанжар чархын тюп-баш этип буурса...
Элия Бешикни уа сыпыртырма,
Нарт журтун тохтамай апчытырма...

Д е б е т

Ол урлаугъа бериллик,
Алай Сырпын элгендирлик!..
Аны ючюн бола жаула,
Аз къалырла бизде саула.
Бешик букъдурулур тапчыкъ,
Болмаз Бурундукъгъа ачыкъ...
Жашырын Дорбун сакълар Эртур келлик чакъны,

Ёмюрлюк, асыл, бу Элбрусха, нартха сакъны!..
Анасы айтыр анга Тау Белляуну,
Нартчыкъгъа жырлар Анай Кюн Элляуну!..
Энди уа барыргъа керекди, барыргъа,
Келгенледен хазыргъа Нарт къорургъа!..

Д е б е т кетеди.

Ю ч ю н ч ю с у р а т

Д о н д а

Келчи, кел, башха жанына атланайыкъ,
Эртур туугъан заманлагъа къатланайыкъ...

К и ч и Э р т у р

Не кезиуге барлыкъбыз,
Не сейирге къаллыкъбыз?

Д о н д а

Кёр жыйырманчы ёмюрню ал жылларын,
Юй-юйде халланы гурушхалыкъларын...

Сахна тюз да Дебетни заманындачады, уллу баш-
халыкъ жокъду. К ь ы з ч ы к ь л а бахчада гар-
дош жыядыла. М е д е й, адамгъа ушагъан гар-
дошну къолуна алып, хуржунундан тюрлю-тюрлю
журунчукъла чыгъарып, гардошну, алагъа чулгъай,
гинжичикге ушатады.

М е д е й

Болмачыгъыз гурушха,
Къарачыгъыз гардошха:
Аякъчыкъ да, къолчукъ да,
Баш да бар, бурунчукъ да...

К е б е й

(жууукълаша)

Де да къой: къагъанакъ –
Ма, бармакъ... Ма, тырнакъ!

С е м е й

(къатларына келе, къолун гардошха тийире)

Не сейир-тамаша,
Тургъанча къармаша!..
Бурун, кёзле, аууз –
Шыбырдай тохтаууз.

Ш е б е й

*(узакъдан жетгенча, солууун кючден бла
бутдан ала, Медейге)*

Терк, тёрге ашыра,
Бучукъну асыра.
Бизге къарар артда,
Болсакъ гым-гым къартла.

М е д е й

*(Шебейни сёзюн жаратмагъанын
кёз-къаш бла билдире)*

Мен а, билемисиз?..
Сиз зат кёремисиз?..
Эртурга ушатдым,
Къоркъгъандан, сир къатдым!..
Эслеймисиз, экен,
Кёремисиз, жаш эн?!

К ы ы з ч ы к ъ л а б а р ы с ы д а

(бирден кюле-ойнай)

Кёрмей а, кёребиз,
Билмей а, билебиз:
Бизден энчилиги –
Олду кемчилиги!..

М е д е й

(гардошну, эки къол аязына ала, ёрге кётюре)

Бир тюрлю ишеклик,
Не башха экилик
Бар эсе бу Эртур
Болгъанына?.. Турур,

Айтыр суйген: Кебей,
Не Семей, не Шебей.

К е б е й

(къым-тым эте, экили бола)

Жокъду, жокъду, Медей...

С е м е й

(оюну баргъанына къууана)

Мен хап-хазыр Кебей

Айтханны къатларгъа.

Мен да...

Ш е б е й

(Медейни алайда этгенин жаратмай)

Биз атларгъа

Керекбиз да алгъа...

Минермедик бирден –

Бу гардош атлагъа?..

*(Жерден гардошладан тёртюсюн алып,
тёгерегине къарайды.)*

М е д е й

*(Шебей алгъан гардошлагъа тюрслеп
къарагъандан сора)*

Жокъ атха ушашы:
Жалкъасы не башы...
Бери эс бурчугъуз,
Кетсин даууругъуз...
Кёрдюк: союп къойла,
Этип уллу тойла...
Элия Бешикде
Эртур бёленнгенин –
Барыбыз ачлыкъда,
Ол а – алчылыкъда?!

С е м е й

Жаш алыр бешикден къарыу:
Не болгъанын билмез арыу...
Гардошну сыйын кёрейик
Къаура бешикде бёлейик...

Ш е б е й

Къаура къабукъ сени болсун,
Жаш бешигинде солусун...

К е б е й

Къурманнга тегерек-баш къармайыкъ,
Кесерге бир семиз къурт табайыкъ.

М е д е й

Бучукъну биз жер бешикге жатдырлыкъбыз...
Ангыладыгъызмы? Салда къатдырлыкъбыз!

К е б е й

Бу гардош Эртурчукъну кемебиз...
Топуракъгъа... Бери терк келмебиз...
Ол а... Тунчугъуп къалмазмы, бизсиз?..

С е м е й

Гардошну неси тунчугъур, эссиз?
Аны биз жерине къайтара...
Кёрюрча адам, кетип бара...
Эртургъа жоралап,
Шайгандан къоруулап,
Салырбыз чукуюна къаура...
Ма, быллай! Бери сен бир къара!..

Медей, Кебей, Семей зугул гардошну юсюнде тѣ-
бечикге къаура сюейдиле. Дууа тутханча этедиле.
Шебей а, быланы гуураларындан къарап, агуман
болгъанчады.

М е д е й

Жарлы анабыз бошады жашдан,
Энди жашарбыз биз, ёлмей ачдан.

Тырманын, урушханын азайтыр,
Чомартлыгы тийрени кьаратыр...

Ш е б е й

*(энди эс жыя, топуракъ тѣбени чачып,
кьаураны да бияры быргъай, жиялгъан да эте)*

Угъай, угъай, угъай,
Сиз этмегиз былай!
Ариу гытычыкьгъа...
Ол кьарындашчыкьгъа!..
Жашчыкь болур уллу,
Кимге да жараулу,
Бек аламат таулу...
Уугъа барыр Эртур,
Келтирир жугьутур,
Аттяны солутур!..
Сыйлар барыбызны,
Бѣлмез арабызны...

Сахнаны бир жанындан Т а у М у з а кѣрюнеди.

Т а у М у з а

(сабийлеге кьарай, кетип бара)

Нечик кьужурду уллула кьургъан жашау,
Гитчелеге мында жер аз, такьыр, кьажау.
Алай нек болгъанын киши да айталмаз,

Сабийликге къарт-къурт артха жан аталмаз.
Жаш-къушлагъа бирден къарай биз билмейбиз,
Аялулукъгъа юйретиуге эс бѐлмейбиз...

Д о н д а

Сенде да тюбейди аллай ышан, тѐре:
Бек сакъса фахмугъа – жашайбыз кѐре.
Бош баштакъгъа, сѣзсюз, башхады къарамынг...

Т а у М у з а

(тынгысызыракъ бола)

Анга болум, ёлчем табармы къыралынг?..
Сыйлы Тейри кеси муну айыртлагъан,
Алам бийикледен энчи белги салгъан,
Муну къадар жолун ёз къолунда тутхан,
Хар кюн къапхан, этгенча тас...
дагъы тапхан!..

Д о н д а

Сен бу къагъанакъ ким боллугъунму билесе,
Ол къалай къанат къагъарыгъынмы кѐресе?..

Т а у М у з а

Сенде да кѐрюне аны чемерлиги, хаты,
Боллукъду белгили халкъда аны асыл аты...

Хар айтыр назму сёзю – манга баям бюгюн.
Кёрчю ол жазарыкъдан жаухар бир бюртюгюн:
«Къая жухда ёксюз къайын,
Анга мында ёсген къыйын.
Къайда аны нёгерлери,
Эгиз-эгиз жёнгерлери?
Ала къачып – узакъ, кенгде,
Элле бла теппе-тенгде...
Булут бетде, къайын аза,
Жашау кюйюн желде жаза:
“Къая жухда жангыз къайын,
Манга мында ёсген къыйын!..”»

Тау Муза, Эртурну назмусун да айта, сабийлеге
жууукълаша барады.

Тёртюнчю сурат

Д о н д а

Не тамашалыкъла этейим,
Къайсы заманлагъа элтейим?..

К и ч и Э р т у р

Эртурну гитче заманын кёрейик,
Биргелей Огъары Элге жетейик!

К у к у к

(сагъатындан чыгъа)

Мен да сю-е-ме сиз-ни бла ба-рыр-гъа,
Ай-ты-лыр-ча бы-лай а-тым да ба-тыр-гъа!

Д о н д а

Охо да, ишинг жокъ эсе башха,
Сен келесе; болушурса жашха...

Донда замана таягъын баш тѣбен этеди. Тохтаусуз
заманны барьюун ачыкълагъан музыка.

Кѣк кюкюргенча, жер тепгенча болады...

Уллу отоу. Таулу от жагъа. Юй тьюбу, къабыргъа-
ла да кийизле бла жасалыпдыла. Бир къабыргъа-
да уа уллу терезе: мияла кѣзледен Элбрус тѣптеле
кѣрюнедиле. Тапчаннга олтуруп, А т а й сырыйна
ишлей турады. А н а й а отоуну бирси жанында,
Элия Бешикни тебирете, сабийчикге белляу айтады.

А н а й

Тау Белляу – тау, Тау Белляу – тау, Тау Белляу.
Нарт элляу – нарт, Нарт элляу – нарт, Нарт элляу.
Къут берсин – къут, жукъ берсин – жукъ,
Тау Белляу.
Дып жулдуз – дып, Дып жулдуз – дып,
Нарт элляу.

Бай терек – бай, Бай терек – бай, Бай белляу.
Деу Дебет – деу, Деу Дебет – деу, Деу элляу.
Кюн жаным – кюн, Кюн жаным – кюн,
Кюн белляу.

Нарт элляу – нарт, Нарт элляу – нарт,
Нарт элляу...

Тау Белляу – тау, Тау Белляу – тау,
Тау Белляу...

Эшикден, кьолунда да гитче кьобюрчекчиги бла,
Э р т у р мушхутул киреди.

Э р т у р

Няння, аття, сизге деп гинжиле жондум,
Хар биринде жаным бла бирге болдум...

А т а й

(ишин тохтата)

Хунеринги бизге, ашыкъмай, ачыкъла:
Устамысыз, кёргюзтчю, бюгюн жашчыкъла?..

А н а й

(бешик эхчеуюн, урчукъ ийиргенин да кьоймай)

Охо да, алагъа кьууанч, насып жетсин:
Таудан бушуу, палах жели кери кетсин...

Э р т у р

*(кюбюрчекчигин ачып, кезиу-кезиу кеси ишлеген
гинжилени чыгъара)*

Няння, Аття, таныймысыз уууртлуну?
Бу иш кёллю адам...

А т а й

(гинжилеге тюрслеп къарай)

Жансох, жуууртлуну...
Ол, темирчи Жансох, жууурт айран ичген,
Къагъытча, темирни угу-жугу этген...

А н а й

Сен ышанлап къарачы, алан, бу бирси –
Акоду...тюз да тирменчи Ако кеси!..

Э р т у р

(бир гинжини кьолуна ала)

Ма, жырчы Исмайыл, къара да танытхан,
Бизге юйге келип, ашыкъ ойнап, къытхан...
Няння, муну бла уа шагъыреймисе?..
Аны ким болгъанын сен шарт билемисе?

А н а й

Юлгю сырып, тап ишлегенча сыфатын,
Айтырча, кёргенлей, хар ким атын,
Эртур, былай къалай ушаталдынг,
Ёсmezликчик, неге къанат такъдынг?

Э р т у р

Агтя дорбун жухха учхан чагъы:
Къалай къанат таууш этеди къучагъы!..
Аны саулай ачыкъларгъады муратым,
Алай бла гинжи нартны мен жаратдым.

А н а й

(Атайгъа гинжи суратын узата)

Сен эсинги бир бёлчю – кюзгюге,
Анга къарай, болурса билирге:
Арагъызда бир эсленирми энчилик,
Болурму гинжингде кемчилик?

А т а й

*(кёрген затларына сейир этерге,
этmezге да экили бола)*

Усталыгъынг, чемерлигинг да болгъанлай,
Баям, туура, шарт этмей, туралдынг къалай?..

Э р т у р

*(алгъа Атайгъа бурула, ызы бла,
ишни оюннга бураракъ, Анайгъа къарай)*

Алайлыгъын къайдан билгин,
Билим бла болмай бирлигинг?..
Няння, бу кимди? Унутханма. Айт манга...

А н а й

Арбазынга алтын жауун жаусун тангнга,
Меними эниклеудю сора бу гинжинг?..
Оюн да, самаркъау да, лакъырда шинжинг?

А т а й

(ишлей тургъан сырыйнасы бла гинжиге тие)

Бек тапды огъары жаны, тѣбен жаны,
Чикилясы, жарый бети, чархы, саны!..
Неден ишлейсе сен гинжилени, Эрту р?

Э р т у р

Алгъа къумач, къайиш, нарат, жѣге, котур,
Сора бояу, терек къабукъ аз-маз...

*(Кљубюрчегинден гинжичиги бла
гитче элия бешикчик чыгъара.)*

Бу элия бешик затха да жарамаз,

Алай гинжи нартха мен бир белляу кьурдум,
Бар кёлюмю анга саулай бурдум.

*(Эртур, тюекчикге тийип, бешикчикни
тепси юсюне салады. Ол кеси аллына
эхчелене башлайды.)*

А т а й

(сыбызгысын кьолуна ала)

Мен макьамчыкь жууашдыра,
Сен белляучукь кьурашдыра...

Э р т у р

(ол тебиреуге баргъан бешикчикге кьарай)

Жукьудады кюн да, ай да,
Гинжичик да, суу да, сай да;
Уюудады сют да, май да,
Сабийчик да, жыр да, шай да;
Мамырлыкь жерде жашайды:
Той, кьууанч алай жашнайды.
Тюш кёреди кьуш да, тай да,
Бешикчик да, буу, будай да;
Солуудады кьыш да, жай да,
Шорхачыкь да, тау, сарай да...
Бийикден жулдуз кьарайды,

Ажашхан жаннга жарайды...
Жукъудады кюн да, ай да,
Бешикчик да, буу, будай да...

А н а й

(Эртуруну кесине жангыдан ачханча, къууана)

Биз билмей тургъанлай, нечик ёсдю акъыл:
Къылыкъ, сыфат, бояу, тюрсюн...
къыйгъанча къыл!

А т а й

Тейри игилеге къошсун бизни, Эртуру:
Сен тюз жолда болсанг, бек къууаныр
журтунг!..

Э р т у р

*(къобюрчегини теренинден Кёсе-Бурунгукну
гинжисин чыгъара)*

Кимди бу?.. Къайдан, къалай чыкъды?
Сорууум кимге да ачыкъды...
Тюшюме тюшюп, суху жетип,
Элия Бешик тилей кетип?..
Бу андан мени кери атды,
Бешикге жаны бла къатды...

А т а й

Сен муну кылай да кёралдынг,
Билмейин, бизгеми кёр кыздынг?
Малгундан кзуру да ачыдыкь,
Кёп кере аны биз кыачырдыкь...

А н а й

Мамырлыкь табалмай, аман бек жарсыдыкь,
Не кыадар ёмюр мындан биз тыхсыдыкь...

Кыайдан эсе да К ё с е - Б у р у н г у к
терк чыгыады.

К ё с е - Б у р у н г у к

(Эртурдан кеси гинжисин сермен ала)

Кюрешдинг нечик, аямай, талмай,
Адамгыа мени бир ушаталмай!..

Э р т у р

(абызырагыанын букьдура)

Болмай бет, орнун гемхот алса,
Кёрчю бир кесинг – ушаталсанг!..

К ё с е - Б у р у н г у к

(кеси гинжисин бир жанына быргыай)

Мен кесим санга жууап берейим,
Арабыз къалайды, билдирейим!..
Бар тегерекге аман ауруу бурдум,
Нарт халкъны эмина, ёлет бла буудум.
Кетдигиз, тюп болдугъуз аурууладан,
Агъачда, ташда тирилдигиз, хурулада.
Не къадар жау аскерин бери атдым,
Кёп элни гунч этдим, ууатдым.
Чыкъдыгъыз – къая, таудан жаратыла,
Тюп болгъан элле жангыдан жарыдыла.
Хар неден сакълагъан Элия Бешикди,
Сюйсегиз, сатыгъыз, не алайлай беригиз...
Мени да жууукыгъа санай, ахлугъа тергегиз.
Кесин да жүрек ыразылыкъда саугъалагъыз...
Ансыз, палах бораны ыз ызлай,
къаугъаларсыз!..

А т а й

Элия Бешик! Угъай, бералмазбыз,
Кесинг билесе, ансыз туралмазбыз!

К ё с е - Б у р у н г у к

Алай эсе, мен къарыууму ангылатырма:
Кавказдан кёзкёрмезге сизни быргъатырма!

К ё с е - Б у р у н г у к кеси гинжисин да
алып кетеди. Юйге Ш е б е й кирип келеди.

Ш е б е й

Эртур, Эртур, тенгле келип, ойнай ашыкъ,
Къыт! Чакъыра Омар, Тебо, Ышам... Ашыкъ!

А т а й

*(сыбызгъысында бир макъамны да согъуп,
зат да болмагъанча)*

Эртур, унутма, этме тас бу саугъаны,
Макъам сыйлай билсенг – къыстар
кёп къаугъаны!
Бу тартыула халкъгъа къыйын чакъда –
къанат:
Ала боллукъдула санга да аманат.

Э р т у р

*(къууанч тыпырлы болуп, сыбызгъыны да
къолуна ала)*

Ашыкъчыла да болурла мени сакълай:
Ашыкъларын сакъам билirmi къучакълай?..

Кетеди.

Ш е б е й

Нексиз сиз былай бушуу-бушман,
Бийлегенча жер башын душман?..

А т а й

Къыйынлыкъ сагъат, кѣп бармайын, жетер,
Палахла арбасына халкъны жегер...
Хазырлыкъ болсун бизге бюгюн нѣгер,
Айырма, башхаладан миллет жигер!

Жабыу

ЭКИНЧИ БЁЛЮМ

Биринчи сурат

Д о н д а

Сыйлы, жаннет журтну къадар нек этди бырнак,
Кѣр кѣзкѣрмезге саулай халкъны былай быргъап?
Биз жортууулгъа барабыз, энди сюргюннге,
Сау халкъыбызны жутхан къара, сур кюнлеге.

К и ч и Э р т у р

Сюргюнден хапарчы болуучан эди аккам:
Сабийге, къаргъа таулу ана – чынтты къалкъан!..

Къыйыры, учу кѣрюнмеген дангыл аулакъ. А н а й –
аркъасында да бешиги, къолунда да эшиую – бара-
ды... Бѣрю, ит улугъан, темир бугъа, жилиу-сыйыт,
къаргъа, къузгъун, жел тауушла; тѣгерекде к ъ а р
е л д и л е , а у а н а л а . Ала Анайны тѣге-
регинден къуршалапдыла, алай анга уа нек эсе да
жеталмайдыла.

Биринчи кърелди

Ёллюкдю, агъарыкъды бусагъат...

Экинчи кърелди

Сермечи!.. Кесинги алгъаракъ ат,
Ол бешикни бери – манга узат!..

Биринчи кърелди

Нек билмейсе?.. Нек сезмейсе бир зат:
Ала сауда – бизден эркин, азат!..

А н а й

Не этгин, кесибизге иги къууум жорай
Бармасакъ, терк бошалырбыз, аяусуз къорай.
Шахаргъа узакъды жолубуз, бек аман узакъ,
Хар адамыбыз да болургъа керекди сакъ.
Эшерге тюшеди, тохтамай, къол къап, чындай,
Къыш сууукълагъа, ахырзаман желге чыдай.

Биринчи ауана

Нек къыйнайса, Анай, сен къуру да кесинги?
Чархынгы солутчу, санынги, бар эсинги...

Экинчи ауана

Бешикде сабийчикге болурма кёз-къулакъ:
Къой манга: не чексизди бу хайырсыз аулакъ!..

Биринчи кӱарелди

Санга андан не?.. Туудукъ дагыда табылыр...

Экинчи кӱарелди

Быланы берсенг – бушуу эшик да жабылыр!..

А н а й

(кӱыйналып атлай)

Элия Бешик, сабийди – нарт тутуругъу!
Аласыз, билесиз, халкъ, журт кӱурутуллугъун...
Бешигим, туудукъчугъум да бирди манга,
Тешилмез бирлик бу тӱйюмчек бир заманда...

К ё с е - Б у р у н г у к

Таныдынгмы, Анай, сен мени бу тузакъда,
Элингден кенгде, Кавказ тауладан узакъда?..

А н а й

Сенсе кӱажаулуку, палах бизге кӱуру кӱургъан,
Нарт халкъны жерден кӱурутургъа да
кӱаргъагъан...

К ё с е - Б у р у н г у к

Элия Бешик кӱымгъан жашауундан кӱанмаз,
Ыразылыкъ сизден алалмагъан а – онгмаз!..

Биринчи къарелди

Кёбюрек болсунчу жияу, сарнау, сыйыт!..

Экинчи къарелди

Теркирек сууутчу, барын бирге жыйып!..

Биринчи ауана

Жокъ болсунчу чинг алгъа озгъур бу тириси...

Батып кетсин жер тюбюне къалмай бириси!..

А н а й

Жер тюбюнден а сизсиз, сиз, бери чыкъгъан...

Халаллыгъыбыздан биз кесибибиз чачыкъгъан!

К е б е й н и а у а з ы

Анабыз!

С е м е й н и а у а з ы

Сен къайдаса, къайда?

Ш е б е й н и а у а з ы

Алайда тохтачы бир, сайда...

Гитче арбачыкъ бла К е б е й, С е м е й, Ш е б е й аругъан М е д е й н и саусузла юйюне элтедиле.

К е б е й

(солуун кючден бла бутдан ала)

Ызынгдан жеталмай, бир Аллах, бек
кыйналдыкъ,
Ёренге темирсе, кьурч адамса – ийнандыкъ!

С е м е й

Бешикни, сабийчикни элтесе сен жигер...
Учхалап, арып, бир жукъ болса, палах жетер...

Ш е б е й

Бучукъну алып кетмезча сюрдюню боран!..
Жокъ бизге ышыкъ... солурча бир гитче ыран...
Тегерекден а у а н а л а, к ъ а р е л д и л е, К ё -
с е - Б у р у н г у к н у башчылыгында, жууугъу-
ракъ келедиле... Сабий жиягъан таууш эшитиледи.

А н а й

Жукъудады кюн да, ай да,
Гинжичик да, суу да, сай да;
Уюудады сют да, май да,
Сабийчик да, жыр да, шай да.

Д е б е т А н а й б л а б и р г е

Мамырлыкъ жерде жашайды:
Той, кьууанч алай жашнайды.

Тюш кёреди кыуш да, тай да,
Бешикчик да, буу, будай да.

А н а й, Д е б е т, Э р т у р б и р г е

Солуудады кыыш да, жай да,
Шорхачык да, тау, сарай да...
Бийикден жулдуз кыарайды,
Ажашхан жаннга жарайды...

Д е б е т

Энди Элия Бешик, сабий да ажашмаз,
Бурунчук-Кёсе мында уа, кыоркымай,
кыармашмаз.

К ё с е - Б у р у н г у к

Тюз туююлсе, Дебет, уллуду сенде терслик:
Бермей Элия Бешикни, этмей эслилик...

Д е б е т

Чорт кыуру кыурулгыанлай, бурулгыанлай
дертинг,
Гунч этерге кыореше нартны тау адетин.

Дебет, сырпынын чыгырып, Кёсе-Бурунчукну юсюне атылады. К ё с е - Б у р у н г у к к ы а р е л д и, а у а н а н ё г е р л е р и б л а к ы а ч ы п к ы у т у л а д ы.

А н а й

Кесине учар къанат Атай ишлегенли,
Жашырын ол дорбундан Бешик тюшюргенли,
Бермейдиле сюргюнде окъун бизге тынчлыкъ,
Жетмегенча алагъа жаланнгачлыкъ, ачлыкъ!
Кетерге алыкъа мен туююлме эркин,
Сабийге-къартха тапдырыламы керегин?

К и ч и Э р т у р

Анай къутхаргъанды да палахладан бизни,
Ол ёмюрлюк юлгюсюдю нарт жерибизни!..

Д о н д а

Кесинг да сезмей, Эртуруну оюмун айтдынг,
Анада жигитлик, асыл сыфатха къайтдынг!

А н а й

Артха жокъду жол, барайыкъ алгъа!
Эркин туююлбюз мында къалыргъа!..

Экинчи сурат

К и ч и Э р т у р

Эртуруну тутмакъ заманын кёрейик,
Терк ары, онг бар эсе, жетейик...

Д о н д а

Эртургъа дагъыда тубейик,
Буз курка таба биз тебейик.

Донда замана таягъын баш тебен бурады, музыка
эшитиледи.

Эркин отоу. Бир мюйюште аз жарыкъ берген чы-
ракъ. Темир орундукъ. Темир шинтик. Темир эшик-
ле, таууш этип, ачыладыла. Э к и к ъ а р е л д и
Э р т у р н у отоугъа кийиредиле.

Биринчи къарелди

Солучу сен, жарсымай бир жукъгъа,
Берилчи ырахат татлы жукъугъа.
Бу тузакъда да отоунг энчи,
Боласа, биягъыча, биринчи...

Тегерекге къарай, кёл кенгдире, кюле, ойнай кетеди.

Экинчи къарелди

Къазауатда балам терк абынды,
Ата, ана жүрек да къабынды...
Этдим сейир: анга шарт ушайса,
Чарх кёрюмдюнг... Аныча къарайса...
Тап кишилик, берилме жукъугъа,
Жашым, хорлатма сууукъгъа!

(Хуржунундан чыгъарып, ётмек бурхучукъ бере.)

Кюн узуну кьаллыкьса кесинглей,
Бол бек, эс жый, амал жокь кечинмей...
Бери жетерме тамбла, бу чакьда,
Кюч тап: ётдюрчю заманны сакьда...

Э к и н ч и к ь а р е л д и к е т е д и .

Э р т у р

(тёгерекге кьарай, эс энди жыйгьанча)

Сейирди бек: манга жан аурута,
Сыйлы дуниядан а кьората...

(Орундукьну, шинтикни да кёре.)

Бар жер олтурургьа... онг жатаргьа,
Мында бош жарамаз да кьатаргьа...

*(Барып, орундукьгьа чёгелейди, тюз
жинк табагьа олтургьанча, секирип кьоба.)*

Не бек аман халекди!.. Буз, сууукь:
Минг-минг жыл кьат, тьойюлсе бузуллукуь!

*(Кьолларын бир бирлерине ышып,
бармакьларына юфгюре.)*

Кьабышмазча, терк берилчи, тепсеуге кьатыл:
Хар санынг, жигинг теберча, хайдачы, атыл!

Эртуру аузуу бла тепсеуню макьамын мурулдай, теп-
сеп башлайды. К ё с е - Б у р у н г у к буз
кьабыргьадан бери айырылады.

К ё с е - Б у р у н г у к

(Эртурунну тепсегенин жаратмай)

Къойчу, жукъудан бир тойчу, той, Эртур!
Орундукъ къатда: таянчы...жат...олтур.
Арыгъанса бек аман – солу, къалкъы,
Жый къарыу, болмазча жер къаны, къалкъы...

Э р т у р

*(Кёсе-Бурунзукну кёргенине сейир эте,
тепсеуюн селейте)*

Къалай бла, къайдан чыкъдынг бери,
Къабыргъала, эшик... туталмай абери?..

К ё с е - Б у р у н г у к

(Эртургъа жууукълаша)

Мен эртгеден жууукъма, бек жууукъ,
Андан аямадым сизден бир жукъ...

Бирси къабыргъадан Д е б е т чыгъады.

Д е б е т

(Эртурунну тепсеуюн къатлай)

Ёмюрледе терслик тирмен къура,

Болгъанды ниетинг да къап-къара...
Нек кьоймайса Жанжан къанны?

К ё с е - Б у р у н г у к

(Дебетни кёргенине алай бек сейирсинмей)

...Юлюш!..

Чыгъармай, этмединг бизге бёлюш:
Бешик, Сырпын, Аякъ да бермединг,
Бурунгукну тенг, шохча кёрмединг.
Андан бери биз жаубуз барыбыз,
Бир бир бла кюрёшди арабыз...
Бусагъат – бир чакъ дейим,
Кёп нёгер жетдирейим.

К ё с е - Б у р у н г у к кетеди.

Д е б е т

Миллетинги кьоруй жаздынг къагъыт бачамагъа,
Атдыла аны ючюн сени Колымагъа...
Энди быргъап бери бу куркагъа,
Нартны кьурман эте буз-къырпакъгъа.
Он жыл мындан сау чыкъмады адам...
Жетерми Эртурда кьарыу, чыдам?..
Ышан, сылтау анстан келе болмаз,
Жаза жазыуладан Тейри талмаз...
Бир сенсе бюгюнде бизге ара да багъана,
Анда, сёзсюз, битеу халкъгъа бийикди магъана!

Э р т у р

(тепсегенин бёле)

Тутмакьда болгъан эсем керек – курт орнумда...
Сора жер жюзю саулай мени бу кьолумда!

Д е б е т

*(кьымылдагъанын кьоймай, кёзю-къашы
бла Эртуруну да тепсерге чакъыра)*

Не да бирликден тууа, дунияны тута:
Ол къарангылыкъ, палах кьыта, ута, жырта!
Сен сауда, халкъынг да сакъланыр бийик тёрде,
Бар жаулары уа жер къаны болурла кёрде!

Э р т у р

(эси жангы оюм бла жарый)

Онг а табылырмы биздеги хар жигерге?

Д е б е т

Эталлыкъбыз ол жолда мадар кесибизге.
Бюгюн сенсе жулдузлу кёгю, жаны халкъны:
Мында тебеди жүреги, жүрюй къаны.
Башхасы – сохтанг – келир Нартха артдаракьда,
Баралгъан жайракъ, кесингча, Боракьда!..

Э р т у р

(неге да энди тюшюне)

Хар жууукъ-ахлу бир онг табармы жетерге:
Сууча, желча, отча, элияча теберге?
Нартланы жаны, Тау Музам, келчи бу кёрге,
Эритирча бузланы, керекбиз тепсерге!..

Тау Муза

Мен мындама, къатындама: теп, тепсе, Эртур,
Тау тепсеу мында палах бузун терк къурутур!..

Э р т у р

*(къууанчлы болуп, Тау Муза бла
терк тепсеуге бара)*

Сен къайтардынг журкёз сабийликге,
Жарыкъ чыбыкъ атлы бабийликге...
Минг-минг санга ыспас, жаным къурман,
Бирликде, айхайда, мен да къурумам!

Т а у М у з а

(Эртур бла тепсеуде бара)

Бюгюн сен сынжыр тогъай,
Къадарынг алгъа быргъай.

А т а й

Тамбланы кёрюр эсинг,
Толкъунда бара кесинг.

А н а й

Дум – ала таула, журтунг,
Чёмючде да жууртунг.

Э р т у р

От жагъангда от жана,
Белляуун жырлай ана.

Д о н д а

Бешикде жашчыкъ жата,
Арбазда ишлей ата.

К и ч и Э р т у р

Ныгъышда – таматала,
Арлакьда – атла, тала.

Тау Муза

Жаратханча жер-жюзюн,
Хар төшге ёрлей жюзюм...

Дебет, Эртур, Атай, Анай, Кичи Эртур, Донда, Тау
Муза, Медей, Кебей, Семей, Шебей, Кукук халкъ
тепсеуге барадыла. Аланы тепсеулерин, биригиулюк-
лерин бузаргъа, жокъ этерге кюрешген К ё с е -
Б у р у н г у к кесине байланган, аны хар теп-
генин къатлагъан алты уллу гин жи
бла чыгъады, къатында – а у а н а л а, к ъ а -
р е л д и л е, с ы й ы т ч ы л а...

Биринчи сыйытчы

Быланы къурутчугъуз,
Жиляуну къубултчугъуз!..

Экинчи сыйытчы

Бир аман, ачы улутчугъуз,
Къаргъала, бери бурулчугъуз!..

Биринчи сыйытчы

Бек тансыкъма сыйытха,
Къабырдан толгъан сыртха...

Экинчи сыйытчы

Булгъансын, оюлсун тегерек,
Терк чакъсын къара, бушуу терек...

К ё с е - Б у р у н г у к

Быланы тохтатыргъа, къурутургъа керек:
Къоймачыгъыз... къыстачыгъыз мындан
теркирек!..

Кёсе-Бурунчукга тагъылгъан гинжиле да аны сёз-
лерин къатлайдыла. Буз курканы къабыргъалары,
эшиклери да муру-чуру болуп кетедиле. Адамла
эркинликге, азатлыкъгъа ычхынадыла.

Ю ч ю н ч ю с у р а т

Д о н д а

Энди Жашыртын Дорбунду барлыгъынг,
Соруугъа жууап табып да аллыгъынг.
Игирек танырса бизни ол чакъда,
Биргелей заман элтирча къучакъда.

К и ч и Э р т у р

Учдукъ, учдукъ, кери кетдик:
Нечик женгил бери жетдик!

Жашырын Дорбун. Гюрен тизилип – Жаза ташла.
Араларында уа – бурула тургъан Замана Дингил.
Аны къатында Элия Бешик, жанында, тепсиде,
Дебет ишлеген Аякъ, Сырпын. Д е б е т, А н а й,

А т а й, Т а у М у з а. Барысыны да кийимле-
ри, тюз да чий алтынданча, жым-жым жылтырай-
дыла.

Э р т у р

*(кёзлерин ача, Жашырын Дорбунда болгъаны-
на сейирге къала)*

Жашырын Дорбун?! Къалай бла бери

тюшдюм:

Жангылып, артха къайтханча эски тюшюм?..

Д е б е т

(кюлюмсюрей, Эртургъа къарай)

Тюш туююлдю, жашым! Кюндю,

ёмюрге къаллыкь,

Жап-жангы бийиклеге сени чыгъараллыкь:

Бир сен – ауараланы барын аудураллыкь,

Тау халкъыны Къадар Чархын жарау

бураллыкь...

Э р т у р

(зат да ангыламай, агуманлыкьда)

Тамата, айт! Кимме, ким, аллай бир мен?..

Жаза къолу жангыча къурлукь тирмен?!

Д е б е т

*(Эртургъа сёз бла ангылатхан
къыйын болгъанын сезе)*

Ангыларса бусагъат, Эртур:
Болчу сен сабыр, былай бир тур!..

Д е б е т

(нёгерлерине къарай)

Жарармы бизге былай бош турургъа:
Кёсе учхунун къоя къутурургъа?..
Эртурда биз билгичлик кёз ачайыкъ,
Берекет, насып Нарт журтха чачайыкъ!..

А н а й

Кесинде болгъан ахай туююмчекни тешейик!
Тамблагъы кюнню накъышын жангыча
эшейик.

А т а й

Бар тёзюмюбюз тауусулду таза,
Игилик къууум баргъанчады аза.
Этейик асыл къарыу ёсерча,
Палахла жолун чорт-чорт кесерча.

Т а у М у з а

(Эртургъа суйдюмлю къарай)

Чыгъармачылыкъ фахму бек байтамал, игиди,
Къуру да къууандыргъан аны ётгюрлюгюдю!..

Д е б е т

(Эртургъа бурула)

Жер жюзю топпа-толу тилден –
Барын аланы билир бирден:
Сёлешир, жазар – уста болур,
Билими уллу – тёрде солур.

А н а й

Жаныуар, таш, суу, агъач, кырдык –
Сенсе тиллерин ангыларыкъ!

Т а у М у з а

(бети нюр чагъа)

Айтхылыкъ назмучула бек сейирге къала...
Учунур, сёзден ишлер накъут-налмаз къала!

Д е б е т

(Аякъны бла минчакъланы къолуна ала)

Билим Аякъ тѣппесине орнатылсын,
Билгич минчакъ боюнуна тап тагъылсын.

А у а н а л а киредиле.

Б и р и н ч и а у а н а

Кѣпдю асыры Эртур алгъан саугъа,
Артдаракъ чыкъмазмы бир уллу къаугъа?

Э к и н ч и а у а н а

(биринчи ауананы жанында сюеле)

Бизни саудан былай нек улутасыз,
Жер тюбюн да къызгъаныпмы турасыз?

Э р т у р

(санда, чархда кюч-къарыу къошулгъанын сезе)

Угъай, угъай – жер тюбюнде эркинсиз
жашаргъа,
Нартха къажау чыкъгъан болса, тюшер
апчытыргъа!

Б и р и н ч и а у а н а

Чыгъармайсыз бизге юлюш,
Аны бла къозгъай туююш...

К у к у к

(Дебетге къарай)

Де-бет, Де-бет, бы-ла-ны мен къыс-та-йым,
Сюй-сенг, тюз а-хы-рат-ха а-шы-ра-йым!

Д е б е т

Ары чыгъарчы тышына,
Эркиндиле башларына!..

К у к у к

Кет-дим, кет-дим ба-шы-на,
Ке-ри элт-дим ты-шы-на!..

Э к и а у а н а да кетедиле.

А т а й

Эртуруну, кеси оюм этген чакъда, тургъан
жерин,
Окъ ётмезча, къуршалар хауа кълкълан тегерегин.

А н а й

Кългъла тюше кълмач, алтын, темир, кългълт
кесекчиги,
Эртуру излегенин хауа кълшар – жокъл
кълйыры-чеги!

Т а у М у з а

Анга состар, кьяя, темир, агъач,
Бишлакъча, жауча, жумушакъ, ал, чач.

Д е б е т

Кетген, келлик заман саулай санга
аппа-ачыкъ,
Эртургъа баш ура келир хар бир
бачамачыкъ...
Эртуур, битеу алам сени къучагъынгда,
Бар къудурет къарамынгда, къулагъынгда...

Д е б е т, А н а й, А т а й, Т а у М у з а да
кетедиле.

Т ё р т ю н ч ю с у р а т

Д о н д а

Билгич нарт Эртуурну туура этер ючюн,
Ачыкъларгъа керек аны энчи кючюн.

К и ч и Э р т у р

Негеди байтамал Эртуур алай жашырмалы,
Къалай бла болгъанды ол былай
айырмалы?

Д о н д а

Бусагъат ачыкъланыр санга аны иши,
Не бла бек байламлыды Эртуруну кюреши...

Донданы отоуу. Сагъатла бирден сейир таууш
этедиле.

К у к у к

(эшикден чыгъа)

Дон-дон, дон-дон, Дон-да-гъа,
Са-нал-гъан а-йыр-ма-гъа!..
Кел-ди кер-ти а-та-быз,
Къу-уанч-дан биз ба-та-быз!..

Э р т у р киреди.

Д о н д а

(Эртуруну кѳргенине къууана)

Кел-кел-кел, жаным, Эртур!
Ётчю, ёт тѳрге, олтур!..

Э р т у р

Туугъанлай, къурулгъанлай къалгъан сагъатча,
таш
Болургъа жашагъаннга хаппа-хазыр къардаш...

Сен да, мен да ысхылты, къардаш Донда,
Жууукълукъ уллу бизде, таулу къанда...

Д о н д а

Нарт Жанжан атауулдан чыкъдыкъ,
Анданды биздеги чыныгъыулукъ.

Э р т у р

Нёгерле алып, Донда, бери келдим,
Этерча сени бла бирге келишим.

Отоугъа э к и т е м и р г и н ж и киредиле.

Д о н д а

Была къайдан, къалай табылдыла,
Санга уа не ючюн тагъылдыла?

Э р т у р

Бурулгъучла, суу къуйгъучла къурашдырдым:
Черекден жасакъ алдым, жууашдырдым.
Къырыкъла бла чыгъара сууну ёрге,
Тёгюлюрча алтын тирлик бийик төрге...
Жолгъа, журтха мен хауадан юлюш алдым,
Аны хурметине бек къууанып къалдым.
Темир гинжилеге жан салалдым,
Адамлагъача, бек ышаналдым.

Мен жыйдырдым акъыл да алагъа –
Гинжи минер, адамча, таулагъа...

Б и р и н ч и г и н ж и

Мен Эртурун тенгеме, темир къардаш:
Анга жууукъ – манга болур жолдаш!

Э к и н ч и г и н ж и

Аны усталыгъы бла жаратылдыкъ,
Акъылындан, оюмундан ююш алдыкъ.

Э р т у р

Турурла была кетмей къатыбыздан,
Болуша, къаргъанырла атыбыздан.

Д о н д а

(Кичи Эртургъа бурула)

Энди айтмай жокъ амал санга,
Сен кѣрген, жашым, чархха, саннга...
Эртурун чемерлигин, усталыгъын,
Сезерге боллукъса бар асыллыгъын...
Мен адам туююлме – адаман гинжи,
Мыйысын жауну бек къайнатхан шинжи.
Нарт учхун бизни тамам баямлады,
Замана гинжи ишлеп, адамлады!

К и ч и Э р т у р

(сейирге къала)

Сора, бизден болмай, сен мешинамыса?!..

Д о н д а

Оюмун, эсин жыйышдыргъан, ангылаймыса?..
Биреуню ма сен да – сабийи, улу – таулу,
Мен да, атама, бир анамача, Эртургъа даулу...

К и ч и Э р т у р

Ийнаналмаз киши сени айтханынга:
Адам къапдан мешинагъа къайтханынга...

Д о н д а

Адамдан менде болмаз да башхалыкъ хазна,
Кёбюрекди – бил – жаланда мыйыда хазна...
Ёмюрлени Эртур бла ары-бери бура,
Сау халкъны тарых жолун этдик туура!

Э р т у р

Жулдуз темир – чархынг, санынг! Сен –
къараман!

Заман патчахса, аламатса, адаман!
Экеу ёмюр тенгиз жырырбыз, къууула,
Нартны асыл журтун сакъларбыз, къурула!

Элбрус тауун аяй, тюшюрмей тузакъгъа,
Къадамалай къалырбыз нарт, асыл халкъгъа!

К и ч и Э р т у р

(Эртургъа, Дондагъа да кезиу-кезиу къарай)

Энди кёз ачдым, ангыладым, сездим, билдим –
Тюшюндюм Аття осуятха, бек эридим!
Жазарыкъма Эртурну жолун къая бетде –
Жулдузлу, азат, асыл ишчи – къудуретде!
Кюн, кече санда болмазча мытырлыкъ, арыу,
Хар къарагъан адам ала турурча къарыу!..
Халкъыбыз толду насыпдан, нюр жарыкъдан,
Тау адет-тёре бла эрлик нарт къылыкъдан!

А н а й

(Элия Бешикни тебирете)

Жукъудады кюн да, ай да,
Гинжичик да, суу да, сай да,
Уюудады сют да, май да,
Сабийчик да, жыр да, шай да,
Мамырлыкъ жерде жашайды.
Той, къууанч алай жашнайды.
Тюш кёреди къуш да, тай да,
Бешикчик да, буу, будай да,
Солуудады къыш да, жай да,

Шорхачыкъ да, тау, сарай да...
Бийикден жулдуз къарайды,
Ажашхан жаннга жарайды...
Жукъудады кюн да, ай да,
Бешикчик да, буу, будай да...

Оюннга къатышханла Анайны тегерегине келе,
гюрен тохтай, аны сёзлерин къатлайдыла.

Жабыу

ΚΕΧΙΟΥΡΜΕΛΕ

Фёдор ТЮТЧЕВДЕН

* * *

Юзмез да тобукъгъа жетеди...
Барабыз – кечди – кюн бата.
Нарат аума бизни элтеди,
Жолну саулай къабып жата.

Терен агъач чатла, чарслыча, –
Не мудахлыкъ ура жерден!
Кече да сур, жюзкёз жанлыча,
Къарай къопхан хар юлкюден.

* * *

Саулай ачылмазлыкъ тасхача,
Асыл жашау солуй анда –
Биз сакъ къарай, андан шашханча –
Асыулугъу къарам жарыгъында.

Чырайлыгъы анда жерденми,
Алам нюрюмю хар санда?
Терк алгъышха жан бериргеми,
Жюрек ашыкъ-бушукъ алда...

3 ноябрь 1864 ж.

* * *

Чыгъыш акъсыл. Къайыкъ барады,
Желпек ёпке хауа жыя.
Бу баштёбен кёк эс табады,
Жулдузларын суугъа жая...

Габдулла ТУКАЙДАН

ТУУГЪАН ТИЛИМ

Туугъан тилим, сыйлы тилим, ата-баба тили!
Дунияда бир зат да жокъ сенича кертили.
Сени манга, бешик эчей, жырда ача анам,
Артда жомакъ, таурух саугъа этди ыннам.
Туугъан тилим! Сени бла узакълагъа бардым,
Къууанч, насып берген бек төрлеге да
чыгъалдым.

Туугъан тилим! Чинг ал тилек сенде
бир Аллахдан:
Ата, ана сен кеч, сакъла халкъны
бар палахдан.

БЕШИК ЖЫР

Элли-белли этер бу,
Медирсеге кетер бу;
Алыр да билим уллу,
Алим болуп жетер бу.

Жукъла, жум кёзню, улум,
Жум, жум кёзню, жулдузум;
Кече къала жукъусуз,
Нек жиляйса, къундузум? –

Элли-белли бёлейме,
Жомакъ санга тежейме;
Иги къууум тилейме,
Насыплылыкъ излейме.

Алтын жазулумса сен,
Жюрек тамырымса сен;
Къууанч жарыгъымса сен,
Кёз гинжим да сенсе, сен!

КЪАРЫЛГЪАЧ

Тюз терезе башчыгъында, жаз келгенлей,
Асыл къарылгъашчыкъ уя ишлегенлей.
Кюн узуну ауузунда ташый балчыкъ,
Тюкчюк, чёпчюк бла юйчюк жасай чыпчыкъ.
Эринмейди, кёп ишлейди ол «къаланы»,
Терк чыгъарды ариу, омакъ балаланы.
Апчымазча къарылгъачны балалары,
Чибин, къуртчукъ тутуп жете аналары.
Къарылгъачым къарангыда тынчайгъанлай, –
Къаты жукълай уясында, шошайгъанлай!
Къанатыны тюпчюгюне сугъа башын,
Уянмайын сау кечени хош жукъласын.
Кёк кюкюрей! Жауун жууа жер букъусун...
Хахай-тухай жели бёлмез да жукъусун:
Не болса да – бары да бош аны ючюн, –
Силкиндирмез бурнун окъун, сакълар кючюн.

КИТАП

Кюнлерими къара булут жапса, жутса,
Кеси кесим бла уруш-туйюш чыкъса,
Жер жюзюнде ышыкъ, нёгер тапмай къалсам,
Къадар, жазыу гурушхалыкъладан талсам;
Палах, дагъы палах таба, салса жара,
Чууакъ кюнюм чарслы кюнден болса къара,
Кёзюм кёз жашладан мутхузлана къарай,
Къарыусузлукъ келсе, жүрек, жанны марай,
Къолгъа иги ол заманда китап алгъан,
Билим бетлерине тюрслеп къараялгъан,
Рахатланып кете жаным, тиним андан,
Алай мен кюч-къарыу ала, таба дарман;
Окьуп баргъан хар бир жолум, хар бир сёзюм
Бола манга жол кёргюзтген жулдуз кёгюм:
Сюйюп башлайма дуняны бар жоругъун,
Тап ачыла, тап нюрлене кюнюм, кёзюм...

КЪАЗАН

Бир таууш келди кьулакьгъа,
жангырады бу заман:
«Жашы, тур! Биз Къазаннга жетдик,
аллыбызда Къазан!»

Бу таууш ачды кюнню,
къууанчымдан жан жана:
«Хайда чап, кучер, Къазаннга! Атланы
къуу: на!
на-на!»

Намазгъа чакьыргъанын эшитебиз
эрттен азан;
О, Къазан! Дертли Къазан! Монглу Къазан!
Нюрлю Къазан!

Бир мында ата-баба адет-тёре да
рухубуз;

Бир мында сакълай бизни
жигит, батыр таурухубуз!

Бир мында билим, санат, окъууланы
от жагъасы;

Бир мында мен бек суйген
мёлегими босагъасы!..

Мустай КАРИМДЕН

* * *

Бизде терслик, тюзлюк – кезиу,
Жанда мархабатлыкь сезиу...
Ичсенг чагъыр, жашау – безиу:
Сора не да чорт-чорт кесиу!

* * *

«Жокь!» – дегеним – жашау болду.
«Бош!» – дегеним – жазыу болду.
Аллахха баш ургъан сундум...
Ол а Ибилис – сууудум!

Ренат ХАРИСДЕН

ЭС ДАНТЕНИ ЫЗЫН ТУТДУ

Эс Дантени ызын тутду:
Жаханым мени жутду.

Мен, Гётеча, ачып кьучакъ,
Тохтаталдым заман бу чакъ!

Хайям дерсин ала кьолгъа,
Мен – феникс: кюй-туу-чыкъ жолгъа!

Жюрек ён, Тукайдан кьалгъан,
Манга болду жерде кьалкъан.

Алай бир сен – суйген таным,
Жаннет эшик ачхан тангым!

Расул ГАМЗАТОВДАН

**КЪУЛИЙЛАНЫ КЪАЙСЫННЫ
ЭСГЕРЕ**

Шуёхларым – Чингиз, Давид, Мустай,
Ёксюзлюк жетди – къарындашсыз къалып.
Ол, Элбрусха жүрек сёзюн къатлай,
Кетди кери, кёзкёрмезге, арып.

Аны бла эсде, алгъаракъда,
Кунцевода тюбешгенибиз жарыкъ.
Бизден ол энди узагъыракъда –
Кёз-къулакъ болгъан а къаясыз къалдыкъ.

Жарсы, Россей, жиля, Чегем, ачы,
Кавказны жапды бушуу жамычысы,
Сау кыралда къара кюнню къачы:
Элбрусну къойду закий, деу жырчысы.

Тюз тюнене болур эди манга
Къайсынны къууанч халда тюбегени.

Ол айтханы: «Жарар дарманнга,
Ёлюмден сакълар кюлкю ёмюрлени.

Биз жыялсакъ бери бар тенглени,
Махтаудан, кычырыкъдан мында, кенгде.
Атха жер салгъаным ала эсни...
Ат да алышындырмай кечиуледе...

Эсге тюше акъ парашют, уруш:
Украин кече, ол гюлча чакъгъаны...
Гончар, Павлычко – болурла дурус
Ангылай неден жюрек апчыгъанын.

Эсде сюргюн жели, Къыргъыз жери,
Жокъ бола халкъны ныгъыш асыллары.
Болушургъа сёзю жетди бери –
Дууалай Пастернакны къагъытлары...»

...Къайсын, талып, врачын терк чакъыртды,
Тер басхан бетин къолу бла сыйпай,
Мыйыкъ тюбюнден ышара айтды:
«Мен кетмем бар тенглени кёрмей саулай.

О, Зульфия, Ираклий, Шукрулло!
Барына – салам, артыкъда – Сильвагъа!
Жазуу иги, баям, шукур Аллах,
Не къадар шуёх берди ол саугъагъа!

Нечик болур Андроников, къалай?
Миша Дудин, Гранин Даниил къайда?
...Кетер чакъда жер жюзюнден, алай,
Не медет, кѳрмем, болмам Ленинградда.

Мен энди баралмам ол тау журтха,
Тенгизге да къарамам Тарки-Таудан.
Къалай, нечик анда, тенгим Аتكъай?
Айт хапар абхаз лячин Шинкубадан...

Козловский, Гребнев?.. Бек керти досла,
Музабызны кѳп тилли тилманчлары.
Жарсырчады... Энди, аякъ ала,
Махтамам жазыу ишни алчыларын».

...Кече. Наратлада жел бѳленди.
Кунцево. Саусузла юйю. Экеу.
Не кѳпдю... эсибиз да элгенди:
Ёчюлген, кетген жанла – бара тергеу.

Вургун, Твардовский, Симонов, Бажан,
Чиковани бла Мирзо Турсун-заде...
Тюз тузакъгъа тюшген чыпчыкъча, жан
Эсгериулени алам бийигинде.

Бек терк жетген бу къарангылыкъда –
Огъесе манга алаймы кѳрюндю? –

Жабыу. Сарьян а суратчылыкда,
Гетендеча, ол ахыр иш юсюнде...

Къулийланы Къайсын ёлдю... Угъай,
Сыйытлыкъ макъам керек туююл мында:
Халкъы ючюн жанын берди саулай,
Жулдузла дууа тута къабырында.

Шуёхларым – Давид, Мустай, Алим,
Келигиз жууугъуракъ сиз къатыма.
Ол ишинде болду закий, залим –
Жеталды бийикге, ёрлеу муратына.

Малкъар, кетди бек айырма жашынг –
Бир адам да жокъ андан артха къайтхан...
Къычыр, Элбрус таугъа къарай:

– Къайсы-ы-ы-н! –

Жангыдан жерге тюшер ол аламдан.

Валери ТУРГАЙДАН

ЭЛБРУСДА ТЮБЕШИУ

Эрттен жауун жауады Нальчикде,
Кюн тюнене тийип эди мында...
Къууанч уллу, жүрек да не чекде:
Бир учунуу, насып бар халымда!

Боллугъубуз ючюмю Чегемде
(Къалай кетгин Къайсыннга табынмай,
Бери Шам Малкъаргъа келгенде!),
Жюрюш учханлай, затха абынмай.

Сакълай туугъан эли да Керимни
(Сейир-тамаша этеме анга,
Ол жарыкъ кюнюча жерини).
Мен келтирдим салам Гирхожаннга!

Кязимге жеталмай бу жол къалдым.
Анда болмай, айхайда, жарамаз.
Кязим аппадан кёп акъыл алдым,
Ансыз Малкъар төрде жырланмаз.

Не айтыр кереги – биз жууукъбуз:
Чувашлы бла тау лячинлери!
Палах чакъдан ёсе къарыуубуз,
Чынтты батырлыкъны нёгерлери!

Бюгюнде жууукълукъ оту жана
Чувашлы, таулу да жүрекледe.
Ол от ёчюлмесин бир заманда:
Биз тарых черегинде бирликде.

Нальчикге келди жангы чууакълукъ,
Алгъаракъда уа сакъ жауун жауду.
Аперим, махтау санга къарындашлыкъ:
Ата-баба тили Элбрусда тууду!

А Т Л А Р Ы

<i>Бабаланы И. Аны тизгинлеринден кёлюнг, бетинг да жарый</i>	5
---	---

НАЗМУЛА

ДАРМАН-ДАРЫ – ЧЕГЕМ ТАРЫ

Поэтме мен да, поэт	15
Халкъыма	16
Мени излей, Малкъарым	17
Къарадым бу дунягъа	18
Дарман-дары – Чегем тары	19
Тауларын кёрдю таулу	21
Урчукъ	22
Ой	23
Халкъ жомакъла	24
Жалгъан нёгерлеге	25
Жабышмакъ	26
Тарда	27
Биз Чегемде къалдыкъ	28
Хар кимге аппа-ачыкъ	29
Китап. <i>Сонет</i>	30
Моцарт бла Сальериле	31
Манга да тюшер	32
Ёлген тенгиме	33
Отрар	34

СЮЙМЕКЛИК-КЮЙМЕКЛИК

Тойчула. <i>Сонет</i>	38
Ай	39
Верлибрле	41
Сюймекликсиз	42
Сен да алдан	43
Таулу атла	44

Жауады жабалакъ	45
Жанымы жаныуу	47
Жюзюмле	48
Чакъды сакура	49
Орамда терекле	50
Къарасам санга	51
Жулдуз жауун	52
Сакъ жауун	53
Чарх излей	54

ЧАЛГЪЫЧЫЛЫКЪ

Жоргъалайды шулпу	55
Толан	56
Жауун тепсей	57
Суучукъ Акъай	58
Тёбен Харьда	60
Тик жалпакъ	61
Жай	62
Сакъ жауун жетди	64
Тергей, санай барсам	65
Бедик	66
Тюшдю жалпакъ	67
Арыдыкъ	68
Болдум хайран	69
Жел чапсын	70
Кюн	71
Дырынчы къызгъа	72

САБИЙЛИК

Чапхычды атчыгъым	73
Тау жырчыкъ	75
Топчукъ	77
Къайсын	79
Къатымда	80

Бёледи жабалакъ	81
Кюн ойнай таула	82
Сёз	83
Бойнакъ	84
Хыпыяр жазчыкъ	85
Чыпчыкъчыкъ	86
Бала-чакъа – къадамабыз	87

ЖАЗА ЖАЗЫУ

Топ, окъ, от	88
Зайын	89
Ёмюрлюкге Ариулюкъ	90
Къадар	91
Танг бла тенг	92
Жалгъан кёз кибик	93
Жаза жазыу	94
Къаргъала къарашдыла	95
Нарт кюн кючю	96
Булбул	97
Заман – агъыш	98
Тутуш	99
Къайынчыкъ	100
Жел этер хатер	101
Игилик сеп	102
Ашыкъмай ёгюз	103
Тёппе	104
Балли	105
Газетчиле	106
Тузакъ аслан	107
Оюлур да тамалы	109
Селейди башда акъыл	110
Тюшондюм	111
Къаргъала	112
Ушакъ юзюк	113
Чыммакъ-акъ къар	114

Базбыз	115
Къарама	116
Акъылла алдан	117
Биз урушда битдик	118
Москвада	119
Ата-баба жери	120
Алай ала	121
Къадар	122
Кийиз китап	123
Кёгет жулдуз	124
Къартха жубанч	125
Такъыйкъа тарлыгы	126
О, Аллаxым!	127
Жарлы поэт	129
Акъсакъ къатын	130
Алтайда	131
Тейри къылычла	133
Шошлукъ	134

КЪАНАТЛЫ ТАУУМ

Кязим	135
Чегемли акъылман	137
Ата-баба жагъам, Холам	142
Жырчы	144
Устазыма	146
Поэт	147
Къартлыкъ	148
Кюн кеси – таулу байракъ	149
Эл къартла	150
Ариулукъ	151
Адамлыкъ – харакетим	152
Къанат кере тауум	153
Танг бла бирге	154
Суу жоргъалай	155

Бакъылыкъ	156
Беш да Тау Эл	157
Жазыу къаптал	158
Ана	159
Эс	160
Истамбул	161
Жерин тѳрелей – жырғыа ёрлей	163
Журтун сакълаучу	164
Шыкыда	165
Андан халкълай	166
Эверестчи	167
Темирчи	168

ДАСТАНЛА

Кюйгенлени тюшлери	171
Балкан жұлдузла тубюнде	176
Солтан-Бек	190
Тау эл	203

ХАПАР

Къачхынчы	233
---------------------	-----

САХНА ЧЫГЪАРМАЛА

Къайыкъда. <i>Къысха оюн.</i>	243
Тау белляу	249

КЁЧЮРМЕЛЕ

Фѳдор Тютчевден

«Юзмез да тобукъғыа жетеди...»	315
«Саулай ачылмазлыкъ тасхача...»	316
«Чыгыш акъсыл. Къайыкъ барады...»	316

Габдулла Тукайдан

Туугъан тилим317
Бешик жыр318
Къарылгъач319
Китап320
Къазан321

Мустай Каримден

«Бизде терслик, тюзлюк – кезиу...»322
«“Жокъ!” – дегеним – жашау болду...»322

Ренат Харисден

Эс Дантени ызын тутду323
---------------------------------	------

Расул Гамзатовдан

Къулийланы Къайсынны эсгере324
---------------------------------------	------

Валери Тургайдан

Элбрусда тюбешиу328
----------------------------	------

Литературно-художественное издание

Беппаев Муталип Азнорович

НЕ ПОГАСНЕТ ОГОНЬ ОЧАГА

*Стихи. Дастаны. Рассказ.
Драматические произведения. Переводы*

На балкарском языке

Редактор *А. Т. Додуева*

Художник-редактор *Ю. М. Алиев*

Технический редактор *Н. М. Мокаева*

Корректор *Ж. М. Жаппуева*

Компьютерная верстка *А. Х. Ольмезовой*

Подписано в печать 10.07.14. Формат 70x100¹/₃₂. Бумага
офсетная № 1. Гарнитура литературная. Печать офсет-
ная. Усл. печ. л. 13,65. Уч.-изд. л. 7,62. Тираж 300 экз.

Заказ № 462

ГКУ «Издательство «Эльбрус»
360051, Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

ООО «Печатный двор»
360000, Нальчик, ул. Калюжного, 1